

СПИСАНИЕ ЗА БИБЛИОТЕЧНИ И ИНФОРМАЦИОННИ НАУКИ,
КНИГОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ

БИБЛИОТЕКА

ISSN 0861-847X • ГОДИНА XXVI (LXV)

2•2019

РЕДАКТОР **ПЕТЪР ВЕЛИЧКОВ**

КОРИЦА **ГЕОРГИ ИВАНОВ**

ПРЕДПЕЧАТ **ВАСИЛКА СТЕФАНОВА**

ПЕЧАТНИ КОЛИ 9. ФОРМАТ 70/100/16. ТИРАЖ 220

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“. 1504 СОФИЯ,
БУЛ. „ВАСИЛ ЛЕВСКИ“ 88

ТЕЛЕФОНИ НА РЕДАКЦИЯТА: 9183 220,

e-mail: sp.biblioteka@nationallibrary.bg; P.Velichkov@nationallibrary.bg

АБОНАМЕНТ И ПРОДАЖБИ: 9183 136,

e-mail: R.Vladimirova@nationallibrary.bg; rosicavladimirova@abv.bg

ПЕЧАТНИЦА НА НБКМ. СОФИЯ, 2019

РЪКОПИСИ НЕ СЕ ВРЪЩАТ. ISSN 0861-847X

На корицата: Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – снимка Иван Добромиров

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

доц. д-р Александра Дипчикова
гл. ас. д-р Анка Стоилова
доц. д-р Анна Ангелова
доц. д-р Антоанета Тотоманова
Ваня Аврамова
доц. д-р Васил Загорев
Веселин Тодоров
Виолета Цветкова
проф. Владимир Ключев
Георги Бобев
д-р Джени Иванова
Елизабета Георгиев
Ефросина Ангелова-Пенкова
доц. д-р Живка Радева
д-р Иван Заров
доц. д-р Красимира Александрова
д-р Мариана Кирова
ас. Милена Колева-Звънчарова
Петър Величков
проф. Роман Мотулски
Росица Кирилова
д-р Силвия Найденова
доц. д-р Тодор Чобанов
Юлия Карадачка-Симеонова

Всеки автор получава по 1 брой от списание „Библиотека“, в който е поместен негов текст. Хонорари се изплащат само на поръчани материали.

Приемен ден за автори – сряда от 14 до 15 часа.

Списание „Библиотека“ се издава от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Действителен собственик – Министерство на културата на Република България.

Марката „Библиотека“ е регистрирана и има рег. № 99063 от 05.09.2017 г.

Съдържание

Събития	<i>Камелия Христова-Йорданова</i>
5–6	С почит и благодарност към свети Кирил. Изложба по случай 1150-годишнината от неговото успение
7–9	<i>Бояна Минчева</i> Книжовен калейдоскоп
10–13	<i>Росица Кирилова</i> Поредица „Българска периодика“ в Националната библиотека. Първата изложба бе посветена на вестник „Тъпан“, а втората на „Будущност“
14–18	<i>Димитър Недев, Стефан Пейков</i> Изложба на Созопол в Националната библиотека
19–20	Премиера на новия роман на акад. Алберт Лиханов
Предстоящо	<i>Нона Петкова</i>
21–33	Пазители на паметта – дарителската програма „Осинови книга“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
Библиотечни практики	<i>Радослава Стефанова</i>
34–41	Факти и цифри за българското книгоиздаване през 2018 г. През погледа на Националната агенция за ISBN
42–46	<i>Камелия Христова-Йорданова</i> Ползите от инвентаризацията, или за идентификацията на един ръкопис от колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
47–54	<i>Биляна Яврукова</i> Развитие на каталозите на Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“

55–62	<i>Елизабета Георгиев</i> Ролята на библиотеките в Цариград и Босилеград за насърчаването на българския език, литература и култура на българите в Сърбия
История на книгата 63–70	<i>Петър Величков</i> Дора Габе като създателка на библиофилската поредица „Библиотека за малките“ през 30-те години на миналия век
Библиотеките по света 71–72	<i>Мариана Кирова</i> Бесарабските студенти в Тараклийския университет в Молдова имат достъп до най-новите български издания
Минало 73–84	<i>Стоян Райчевски</i> Из историята на читалищното дело в Битоля
85–124	<i>Невена Граматикова</i> Менакъбнамето на шейх Бедредин Симави от Хафъз Халил. Биографичен и исторически източник за събитията от края на XIV–началото на XV в.
Четенето 125–127	<i>Стефка Петрова</i> Интересни и полезни четива
Млади автори 128–135	<i>София Дачева</i> Преводна рецепция на Томас Ман и Херман Хесе в България
Нови книги 136–139	<i>Александър Мошев</i> Книга за Константин Велики от Петко Атанасов
140–144	<i>Евелина Стойнева</i> Нови справочници в НБКМ

С почит и благодарност към свети Кирил

Изложба по случай 1150-годишнината от неговото успение

Камелия Христова-Йорданова

With Reverence and Gratitude to Saint Cyril
Exhibition on the Occasion of the 1150th Anniversary of his Assumption
Kameliya Hristova-Yordanova

Summary

Preliminary information regarding the upcoming exhibition dedicated to the 1150 Anniversary of the Assumption of Saint Cyril, which will be held in May at the St. St. Cyril and Methodius National Library.

Key words: exhibition, Saint Cyril, 1150th anniversary, Assumption.

На 14 февруари т.г. се навършиха 1150 години от Успението на св. Кирил. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ ще отбележи годишнината през месец май, когато ежегодно се чества паметта на нейните патрони – светите братя и славянски първоучители Кирил и Методий.

В отдел „Ръкописи и старопечатни книги“, в направлението „Опазване на ръкописно-документалното наследство“ на Националната библиотека, се подготвя изложба по повод 1150-годишнината от кончината на Константин-Кирил Философ. Екипът с ентузиазъм подбира експонати, с които се цели, от една страна, да се представи многообразието от ценни материали, посветени на култа към славянския първоучител и съхранявани в колекциите на Библиотеката, и от друга страна, достойно да се отбележи голямата годишнина. Очаква се в експозицията да бъдат включени в оригинал и чрез дигитални копия ръкописи, старопечатни издания, икони, стенописи и други художествени изображения, посветени на св. Кирил.

Основната част от оригиналните материали се представят чрез паметници от специалните колекции, съхранявани в отдел „Ръкописи и старопечатни книги“ на Националната библиотека, както и чрез приносни научни издания и публикации в областта на кирилометодиевистиката. От ръкописната колекция предстои да бъдат показани някои от по-рядко експонираните паметници, представящи южнославянската и руската ръкописна традиция, както и книги, слабо познати досега за широката културна общественост. Сред тях са Тиквешкият сборник от втората половина на XV в., в който се съдържа текстът на Солунската легенда; Дриновският дамаскин и синодик от края на XVI в., написан в Ловешкия книжовен център; Служебният миней за месец февруари от 1608 г., изработен в манастира „Св. Троица“ около Враца; единственият запазен в страната руски Хронограф, който представлява научен интерес за международната славистична общност, както и

Споменавање на св. Кирил в Банишкото четириевангелие –
ръкопис от края на XIII в., пергамент

други паметници. В Хронографа е поместено *Сказание за превода на книгите от гръцки език на славянски*, както и *Кратко сказание за раждането и живота на св. Кирил*. Ще се покаже традицията в развитието на култа към славянския първоучител – от първите векове на създаването му до Възраждането и наши дни.

От старопечатните издания ще бъдат представени слова, служби и други поетично-песенни произведения за Константин-Кирил Философ, като някои от тях също ще бъдат изложени за първи път.

Част от експозицията ще бъдат също графични изображения от художничката Лиляна Дичева – цикъл наречен „Етапи от живота на св. св. Кирил и Методий“, 17 рисунки всяка от които е със собствено заглавие.

Изложбата е насочена както към широката публика, така и към изследователите с по-специални интереси в ръкописната, печатната и художествената област на знанието. През месец май с отворени врати Националната библиотека очаква своите посетители, с които заедно да отбележи 1150-годишнината от успението на св. Кирил.

Книжовен калейдоскоп

Бояна Минчева

National Library “St. St. Cyril and Methodius” Book kaleidoscope

Boyana Mincheva

Summary

The National Library “St. St. Cyril and Methodius” began a new exhibition series “Book Kaleidoscope” in a special showcase in the “Book History” Hall. Exposition in May this year is dedicated to the 1100th anniversary of the construction of the Bulgarian monastery “St. George Zograf” in the monastic republic of Mount Athos in Greece.

Key-words: Book Kaleidoscope Series, Book History Hall, National Library “St. St. Cyril and Methodius”.

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ стартира през март т.г. официално своята нова експозиционна поредица „Книжовен калейдоскоп“. В специално осигурена за целта витрина с микроклимат всеки месец в зала „История на книгата“ бяха представени документи (или композиции от тях), които показаха на потребителите и посетителите богатото разнообразие от теми, съдържания и изображения на различните носители на информация, съхранявани в библиотечните колекции.

Първата експозиция бе посветена на свитъка в неговото многообразие от съдържание и начини на употреба. Като носител на писан текст или поредица от изображения, той се свързва с най-ранните векове от развитието на човешката цивилизация. Във времето преобладават различни материали за неговото изработване – меки метали, папирус, пергамент, и най-късно – хартия. Съществуват паметници, които са изписани на няколко езика.

Кодексът заменя свитъка още през II в., когато пергаментът трайно измества папируса в изработването на книги. Формалните отличия между свитъка и книгата във времето все по-често и целенасочено са обвързвани със съдържанието на включените в тях текстове. Свитъкът съдържа в себе си идеята за кръга и се доближава до мощта му на символ на преградата между културното, усвоеното от природата пространство и Хаоса. Кръгът изпълнява функцията и на знак със защитна магическа сила срещу болести и лоши влияния. Формата на свитъка е едновременно свидетелство за древност и автентичност.

Много на брой и разнообразни са аспектите на употреба на свитъка в човешкия живот, бит и обществени отношения. Той намира място както в храма, така и извън него. Употребява се като средство за лечение на душевни и физически страдания. За тази цел понякога малки късчета от него се поглъщат с вода или

друга течност. Свитъкът пази дома и града от неприятелски набези. Залепен на градските порти или по стените, вграден в основата или в друга част от къщата той осигурява здраве и спокойствие на семейството и общността. Всеки свитък се отличава по своя физически облик, по материала, от който е изработен, но най-вече по съдържание и предназначение от останалите.

Амулетните свитъци не са предназначени за четене. Текстовете и/или изображенията, вложени в тях, са подбрани и комбинирани за да осигурят телесна и душевна защита на своя притежател, а понякога се възприемат и като алтернативно средство за изцеление. Те могат да включват молитви, заклинания, тайнопис с разнообразен произход, части от свещените книги и др. под. в многобройни комбинации. Сред изображенията преобладават ликове на светци, но често срещани са и т. нар. *печати* – графични композиции, чиято основна форма е кръг, със защитни функции.

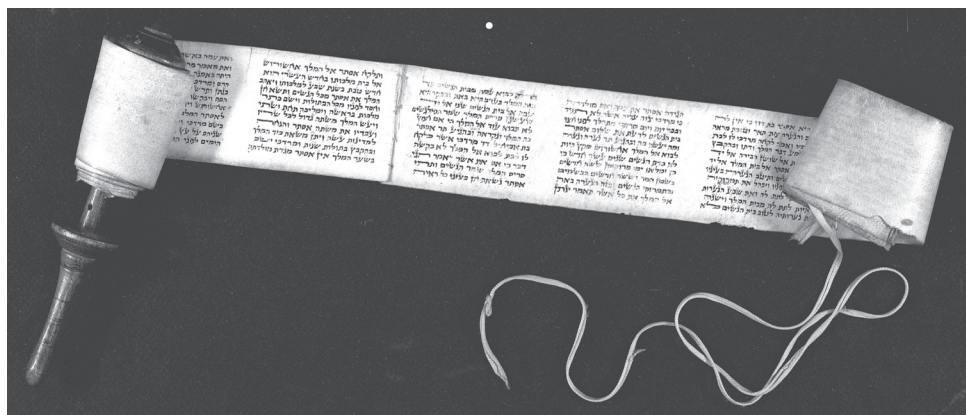
Свитъците, които съдържат само части от свещените книги, също имат разнообразно предназначение – използват се по време на богослужение (литургия), служат като лични молитвеници, четат се по време на отбелязването на църковни празници и др.

Архивните (документални) свитъци съдържат информация, която оповестява ярки светски и/или исторически събития, бракосъчетания на благородници, смърт на духовни лица, законови актове, финансови разпоредби и др. под. Една голяма група от тях представляват свитъците с родословия, главно на благороднически фамилии. Те свързват началото на рода с главни персонажи от свещените книги. Може да съдържат и графични хералдични изображения.

Свитъците биват още: медицински и алхимични, календарни, с откъси от драматични творби, с рецепти, музикални, поетически, географски и редица други разновидности, които показват широката палитра на употреба на този древен носител на текст и изображения през вековете.

От 8 март т.г. Националната библиотека представи на вниманието на своите потребители три свитъка с различно предназначение от колекциите „Славянски и

Книга Естир

чуждоезични ръкописи“, „Ориенталски сбирки“ и „Карти и графика“. Първият от тях е изписан върху пергамент на иврит и е навит около дървена палка. Той съдържа текста на старозаветната Книга Естир. Предназначен е за четене по време на еврейския празник Пурим, който обикновено се отбелязва през този месец. Вторият е свитък с родословие на благородник на висок пост в Османската империя, резидиращ в Египет, чийто произход е изведен от пророка Мохамед. Третият свитък е образуван от 12 гравирани върху метал и залепени последователно изображения на светци, популярни сред християнското население на Балканите и е оцветен ръчно. Неговото предназначение е на своеобразна филактерия – свещена реликва, която може да бъде придобита по време на поклонение в християнския храм.

През април т.г. във витрината бяха представени оригинални графични документи и репродукции от колекцията „Карти и графика“ по повод международния Ден на хумора и сатирата. В експозицията намериха място карикатури и шаржове от известни български художници, творили в края на XIX и в началото на XX в., сред които са Александър Божинов, Райко Алексиев, Илия Бешков, Александър Добринов, Стоян Венев, Доньо Донев. Показан бе и оригиналният шарж на цар Фердинанд от края на 1918 г., нарисуван от Райко Алексиев.

Експозицията през май т.г. е посветена на 1100-годишнината от построяването на българския манастир „Свети Георги Зограф“ в монашеската република Света Гора на полуостров Атон в Гърция.

Зала „История на книгата“ е отворена за посетители всеки работен ден от 9.00 ч. до 17.00 часа.

Райко Алексиев –
„Могъществото на народа“,
карикатура на цар Фердинанд, 1918 г.

Поредица „Българска периодика“ в Националната библиотека Първата изложба бе посветена на вестник „Тъпан“, а втората на „Будущност“

Росица Кирилова

**“Bulgarian Periodicals” series in the National Library
The first exhibition was dedicated to the „Тъпан” (Drum) newspaper, and the
second one to the „Будущност” (Future) newspaper**

Rositsa Kirilova

Summary

The National Library “St. St. Cyril and Methodius” is preparing seven thematic exhibitions under the common motto “Bulgarian Periodicals”. From February to December 2019, in the west wing of the building will be showing archival materials on the occasion of anniversaries of the foundation of important for the public life in Bulgaria newspapers and magazines.

Key-words: National Library “St. St. Cyril and Methodius”, Bulgarian periodicals, thematic exhibitions.

Седем тематични изложби под общото мото „Българска периодика“ подготвя Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. От февруари до декември 2019 г. в западното крило на сградата ще показваме архивни материали по повод кръгли годишнини от основаването на значими за обществения живот у нас вестници и списания. Посетителите в Библиотеката вече имаха възможност да разгледат първата изложба, посветена на 150 г. от излизането на първия брой на в. „Тъпан“, свързан и с публицистичното творчество на Христо Ботев.

Началото на тогавашния нов вестник на българската емиграция е поставено на 1 февруари 1869 г. в Букурещ. Редактор на в. „Тъпан“ е Иван Мънзов, а уредници са Кирияк Цанков, Бранислав Велешки и Димитър Ценович. Вестникът се вписва в поредицата от други хумористично-сатирични периодични издания през Възраждането, започнала през 1863 г. с появата на „Гайда“ на изтъкнатия публицист и общественик Петко Р. Славейков.

В. „Тъпан“ е първият печатен орган на формиращата се революционна партия сред българските имигранти в Румъния. Излиза от 1 февруари 1869-а до 12 юни 1870 г. и от 20 юни 1875-а до 30 юли 1875 г. Основателите на вестника обявяват предварително задачите, които си поставят, на страниците на в. „Народност“: 1. Да служи за изправяне на лошавите човешки пороци. 2. Да брани чисто българските интереси. 3. Да отблъсква лукавите и лоши намерения на нашите неприятели.

Основен обект на сатиричните стрели на вестника са представители на „старите“ и тяхната организация – Добродетелната дружина. Авторите критикуват дуалистичните им идеи и консервативност, разобличават чорбаджийството, фанариотите и турската власт. Единственият сътрудник, който подписва своите материали във вестника, е Иван Кършовски и поради тази причина въпросът за участието на Христо Ботев предизвиква остра полемика през 20-те и 30-те години на XX в. След петгодишно прекъсване вестникът е повторно възстановен през 1875 г.

Първият брой на в. „Тъпан“

Публикациите в „Тъпан“ са насочени предимно срещу Любен Каравелов и умереното крило на революционното движение. Счита се, че техен автор или вдъхновител е редакторът Иван Мънзов, който е в конфликтни отношения с писателя революционер. Пасквилният характер на текстовете принизява значително качеството на хумора в „Тъпан“. В излезлите три броя след възстановяването на изданието активно сътрудничи и Стефан Стамболов.

В жанрово отношение материалите са изключително разнообразни – от сатирични статии и фейлетони до хумористични диалози и стихотворения. Не липсват и характерните за другите възрожденски вестници публикации като дописки, телеграми и известия.

„Тъпан“ е едно от най-богато илюстрираните периодични издания през Възраждането. Само през първия му период карикатурите са 56 и са дело на известния полски художник емигрант Хенрих Дембицки. Те отразяват идейното и творческото сътрудничество между него и Христо Ботев. По-късно Дембицки илюстрира и Ботевия сатиричен вестник „Будилник“. Карикатурите подсилват ефекта на текстовете и подчертават революционната им насоченост. Художникът изгражда цяла галерия от образи на съвременници и показва добро познаване на българския революционен живот. Карикатурите през втория период на вестника са с автор Райс.

„Тъпан“ е част от богатата колекция от възрожденски периодични издания на Националната библиотека. През 2013 г. пълното течение на вестника бе реставрирано и подвързано със средства, дарени за инициативата „Осинови книга в НБКМ“.

Втората експозиция от новата поредица „Българска периодика“ на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ вече може да се разгледа в западното крило на сградата. След като отбелязахме 150 г. от излизането на първия брой на в. „Тъпан“, сега отделяме подобаващо място и внимание на в. „Бъдущност“ и на списващия го Г. С. Раковски.

Вестникът се появява на бял свят точно преди 155 г. и се превръща в трибуна за т.нар. Източен въпрос. В специално аранжирани витрини в Библиотеката са

подредени архивни материали от колекцията на отдел „Български исторически архив“ – първият и последният брой на „Бъдущност“, документални свидетелства за историята на вестника, както и фотоси на неговия вдъхновител и създател Георги Стойков Раковски.

Неговото име е свързано с различни области на културния и национално-революционния ни живот през епохата на Българското възраждане. Пламенен бунтар преди всичко, той реализира многопосочните си интереси чрез изследвания в историята, литературата, фолклора и др.

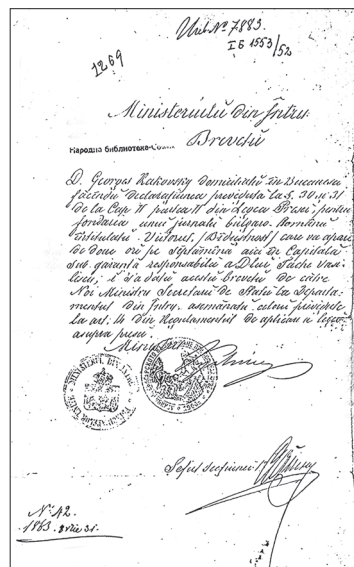
Публицистичната дейност на Г. С. Раковски е изцяло подчинена на повелите на времето – включително и със словото да се бори срещу потисниците на народа. Възгледите и позициите му по различни въпроси, свързани с политиката на Балканите и на европейските сили, намират ярко отражение особено по страниците на вестниците, създадени от него. След издаването на „Българска дневница“ и „Дунавски лебед“ в Сърбия, през 1863 г. той се установява в Букурещ и започва подготовката по отпечатването на **първия българско-румънски вестник** „Бъдущност-Viitorul“.

Раковски и неговата дейност се радват на одобрението на тогавашните управляващи кръгове в Румъния. Благодарение на това в съвсем кратък срок той получава *Бревет* (разрешение) за издаването на новия вестник. На 2 ноември 1863 г. публикува *Обявление*, в което посочва целта и задачите на „Бъдущност“: *Уводните статии щът обема истинний ход днешния европейски политики, особито же към тий два народа, българский и румънский... Той ще брани нихние права и интереси с най-големая възможности, любородности и искренности.* Освен *Уводни членове*, в *Обявлението* се посочват още три части, които трябва да съдържа вестникът: *Любословная част, Търговская част и За световния же новини и знаменития събития.*

За да осигури парични средства за изданието, Г. С. Раковски образува дружество, което да набави нужната субсидия, а в изработения *Устав* се посочват задачите, целта и начинът на управление. След *Обявлението* и *Устава* той публикува и *Позив*, насочен изключително към българите: *Ето время да покаже всякий благородните си чувствования към милата си народност и да принесе на жъртвеника общаго ни просвещения...*

Първият брой на в. „Бъдущност. Вестник граждански, любословни и търговски“ излиза на 8 март 1864 г. В издателското каре четем: главен редактор – Г. С. Раковски, издател – Ст. Расидеску, отговорен редактор – Таке Вьсилеску. За редактирането на вестника на румънски език в качеството си на преводач е назначен Димитър Великсин. Периодичността

Писмо на Министерството на вътрешните работи – Букурещ, до Г. С. Раковски относно разрешително за издаване на в. „Бъдущност“, 31.X.1863 г.

на „Бъдущност“ е седмична. Печата се на четири страници. На всяка от тях текстът е разпределен в шест колони – по три на български и на румънски език. Последният, десети брой на вестника излиза на 10 май 1864 г.

Основните четири теми, които се разискват на страниците на „Бъдущност“, са: Църковният и Източният въпрос, балканското братство (особено румънско-българското) и аграрната реформа в Румъния. Появяването на новото периодично издание е посрещнато с ентузиазъм сред местните журналистически кръгове, а по българските земи вестникът на Раковски е възприеман като позив за борба, разпалващ желанието за освобождение.

Макар с краткотраен живот, „Бъдущност“ отбелязва нов етап в развитието на българската публицистика с обсъжданите на страниците му въпроси. Той е не само първият двуезичен вестник, но и първият българско-румънски вестник, който в еднаква степен разисква големите проблеми както на Румъния, така и на България.

В личния фонд на Георги С. Раковски, съхраняван в отдел „Български исторически архив“ на Националната библиотека, се пазят *Бреветът* и *Обявлението* за издаването на вестник „Бъдущност“. Документите са сред най-значимите експонати във втората изложба от поредицата „Българска периодика“ в Националната библиотека.

Г. С. Раковски –
литография М. Б. Баер, Букурещ

Следват:

Май – 150 г. от излизането на бр. 1 на сп. „*Летоструй*“, редактирано от Христо Г. Данов и Янко Ковачев, Пловдив, 1869–1876.

Юли – 140 г. от излизането на бр. 1 на „*Държавен вестник*“, София, 1879 г.

Октомври – 65 г. от излизането на бр. 1 на сп. „*Библиотека*“, 1954 г.

Ноември – 150 г. от излизането на бр. 1 на в. „*Свобода*“, орган на революционната българска емиграция, редактиран от Любен Каравелов, Букурещ, 1869 г.

Декември – 145 г. от излизането на бр. 1 на в. „*Знаме*“, редактирано от Христо Ботев, Букурещ, 1874–1875.

Изложба на Созопол в Националната библиотека

Димитър Недев, Стефан Пейков¹

Exhibition of Sozopol at the National Library

Dimitar Nedev, Stefan Peykov

Summary

The publication is dedicated to the exhibition *Apollonia/Sozopol – a city in the spiral of eternity*, presented in the National Library “St. St. Cyril and Methodius” from 2nd of April to 2nd of May 2019.

Key-words: Apollonia, Sozopol, National Library “St. St. Cyril and Methodius”, exhibition, maps.

Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ включи в своя културен календар за 2019 г. представяне на Созопол с изложбата „Аполония/Созопол – град в спиралата на вечността“. Проявата е добре замислен и професионално разработен културен проект, който заслужава обществено внимание с подхода към темата и с дългосрочните цели, които си поставя.

Черноморската община е привлякла към сътрудничество най-старото картографско звено у нас – Военно-географската служба на Министерство на отбраната. В нейните архиви са съхранени малко познати етапи от развитието на картографията и в частност – на Созопол.

Самата идея и концепция за изложбата принадлежи на Международния търговски и културен център ГЕОПАН – член-учредител (2011) на Българската картографска асоциация (БКА). ГЕОПАН започва методично да издирва, да събира и дигитализира картни образци на българските територии през различните епохи още в края на миналия век. Днес неговата колекция от картографски изображения на Тракия, Мизия, Македония, включително Черноморското крайбрежие, наброяваща повече от 900 дигитализирани образци, е призната на международен конгрес в Атина за първия дигитализиран картографски фонд в България.

Работата на ГЕОПАН в тази насока заслужава поощрение и популяризиране на опита му, тъй като не само дигитализира картите, но и прави сполучливи опити за дигитална реставрация на намерени стари карти в лошо състояние, за тяхната обработка, анализ, описание, идентификация и публично представяне.

Предисторията на изложбата в Националната ни библиотека е доста дълга. След поредица от успешни изложби на стари карти и гравюри, през 2003 г., ГЕО-

¹ Димитър Недев е директор на Общинския културен институт „Музеен център“ – Созопол.

Д-р Стефан Пейков е ръководител на Програмно-координационния център за научни изследвания – ЕКОПАН, ЕООД – гр. Малко Търново. Член-учредител е на БКА.

ПАН получава покана от председателя на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа да представи своя тематична колекция, обявена като „България в европейските представи“, в Страсбург, Франция – седалище на Европейския парламент. В историята на българската култура това е първата значима картографска изложба извън страната ни, която е посрещната с голям интерес и се вписва като солидна подкрепяща инициатива в процеса на присъединяване на Република България към ЕС. В осъществяването на този проект основен партньор на ГЕОПАН е Главно управление на архивите при МС.

Следва нова поредица от изложби на ГЕОПАН. В тях – чрез знаците, символите и изображенията в старите карти и гравюри – се обглежда промяната на представите на европейския свят за Черно море и черноморските територии. Постигания в тази насока са: документалната изложба „Странджа в картографията и пътеписите от Средновековието до XIX в.“, Дом „Витгенщайн“, Виена (8–30.VI.2006 г.); културният форум „Европейското откриване на Черно море“, Брюксел, Белгия (26–30.V.2008 г.), Кишинев, Национален музей по археология и история на Молдова (3–23.II.2008 г.), Одрин (черквата „Св. св. Константин и Елена“ (21–27.V.2009 г.); „Европейското откриване на Черно море“, Солун, в салона на Генералното ни консулство там под мотото „Морето сближава всичко далечно“ (3.VI.2014 г.); „Морето сближава всичко далечно“, Истанбул, хотел „Шератон“, квартал Маслак, зала „Валентин“ (3.III.2015 г.), в централата на ООН в Ню Йорк, кафе „Виена“ (18.VI.2015 г.); „Европейското откриване на Черно море. Френски страници/France–Bulgarie: redécouverte de la Mer Noire. Les débuts“, Париж (1–18.III.2016 г.); „Морето свързва всичко далечно“, Техеран (13.III.2017 г.).

Изложбената поредица от международни прояви „Морето сближава всичко далечно“ бе осъществена съвместно с двата института на МВнР – Културния и Дипломатическия. Така естествено се стига до избора на Созопол като предизвикателство за осъществяване на дългосрочен изложбен проект, който да стимулира възможното цялостно издирване на картографски изображения на древния град.

Първата крачка е откритата в експозиция „Стария Созопол“ – Стар град тематична картографска изложба „Созопол в картографските архиви и колекции“ на 16.VII.2018 г., превърнала се в едно от привлекателните културни събития на богатата лятна програма в черноморския град.

Дългосрочният проект за събиране на картографските изображения на Аполония/Созопол е сред ранните идеи на созополчанина проф. Божидар Димитров, който по време на работата си в архивните фондове на Ватикана успя да събере и издаде² черноморските портолани. В новия завършен изложбен продукт идеята на Божидар Димитров беше продължена, обогатена и стана част от постоянната експозиция на създадения с негово участие общински културен институт „Музеен център“ – Созопол. Представянето на картографската колекция в музейния център на Созопол през 2018 г. обогати и пречупи основната идея на проекта през призмата на изключителното културно-историческо наследство на

² Тази книга днес трудно се намира дори и в българските библиотеки.

града. Това даде нова насока на развитие на дългосрочния проект, който влезе в „Спиралата на времето“, измерващо се в Созопол с хилядолетие.

Няколко думи за приноса на Общинския културен институт „Музеен център“ – Созопол в развитието на проекта. Този основен културен институт опазва, съхранява и популяризира хилядолетното културно наследство на територията на Община Созопол. Музеят притежава най-богатата колекция от амфори³, част от която ще бъде показана в НБКМ. В самостоятелната етнографска експозиция, на ул. „Кирил и Методий“ № 34, са представени традиционният бит и културата на населението от крайбрежна Странджа. В експозицията на Художествената галерия в Созопол са изложени картини на художници-маринисти от началото на XX в. до наши дни. Най-новата експозиция на музея е многофункционална и е разположена в центъра на старата част на града.

Изложбата в София очертава (в шест модула), обвързано с музейната колекция, основните посоки на наличния картографски материал, на направените проучвания и на перспективните полета за бъдещо търсене на фокуса на културно-историческото наследство на Созопол. Шестте модула са:

- Аполония в ранните картографски свидетелства;
- Аполония и началата на модерната европейска картография;
- Созопол в променената представа за Балканите и Черноморието;
- Созопол в европейските военно-административни представи за Балканите;
- Созопол преди и след Руско-турската война 1877–1878 г.;
- Созопол в картния фонд на *Военно-географската служба* и ГЕОПАН.

Проектът за изложбата е осъществен по договор на ГЕОПАН с Община Созопол. Авторският колектив е в състав: д-р Стефан Пейков, Международен търговски и културен център – ГЕОПАН, подп. д-р Мариян Марков, главен инженер на Военно-географски център – Троян, м-р Дочо Николов, зам.-началник на сектор „Полиграфия“ на Военно-географски център – Троян, и Димитър Недев – Общински културен институт „Музеен център“ – Созопол. Консултант е д-р Виолета Василчина, графичен дизайн – Ваколор ООД, Пловдив, редактор – Никола М. Пейков.

Експозицията проследява присъствието на Аполония/Созопол в световната картография от Античността до наши дни, което ще рече, от първите изобразени на карти гръцки градове-колонии по Черноморието, сред които и Аполония/Созопол, до модерната европейска картография. Добре илюстрирани в експозицията като проблеми, които са стояли пред картографията, са промените на Балканите и Черноморието през XVI–XVIII в. Именно тогава в европейската картографска традиция се утвърждават имената на България и Романия (Тракия).

Сред основните акценти е изложбеният модул „Созопол в картния фонд на Военно-географската служба и ГЕОПАН“. Двете организации, които са членове-учредители на Българската картографска асоциация (БКА), представят непоказвани образци на българската военна картография от създаването на Географския институт към щаба на Българската армия до последното аеро-фото-заснемане на крайбрежи-

³ Антични вази от VII–II в. пр.Хр.

ето на Созопол през 2016 г. Това се прави за първи път със специалното разрешение на министъра на отбраната. То показва какъв богат картографски ресурс има страната ни, въпреки, че той все още остава недостатъчно организиран, частично дигитализиран и слабо използван като културно и историческо наследство.

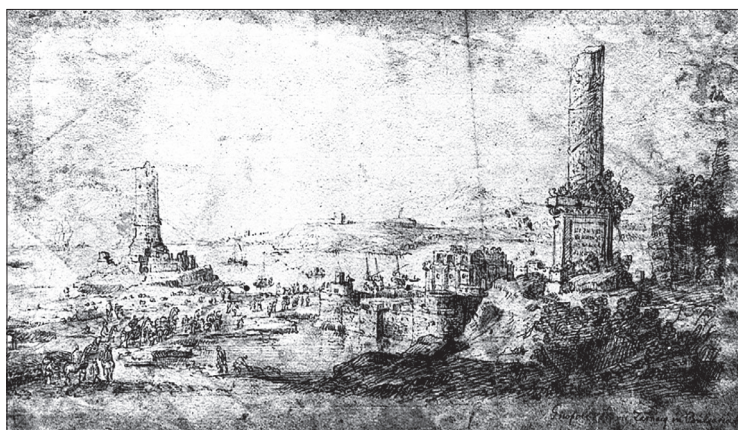
Изложбата „Аполония/Созопол – град в спиралата на вечността“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ е вторият важен момент от реализацията на проекта и разгръщането му като пълноценна национална изследователска и културна инициатива. Тя е и обществено необходима стъпка към осмисляне на съвременните геопроостранствени аспекти на картата и картографията.

Изложбата в Националната библиотека е и апел за опознаване, съвременна оценка, обработка и включване в ново обръщение на големия картографски фонд, който притежава страната ни.

Плакат на изложбата „Аполония/Созопол – град в спиралата на вечността“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2 април–2 май 2019 г.

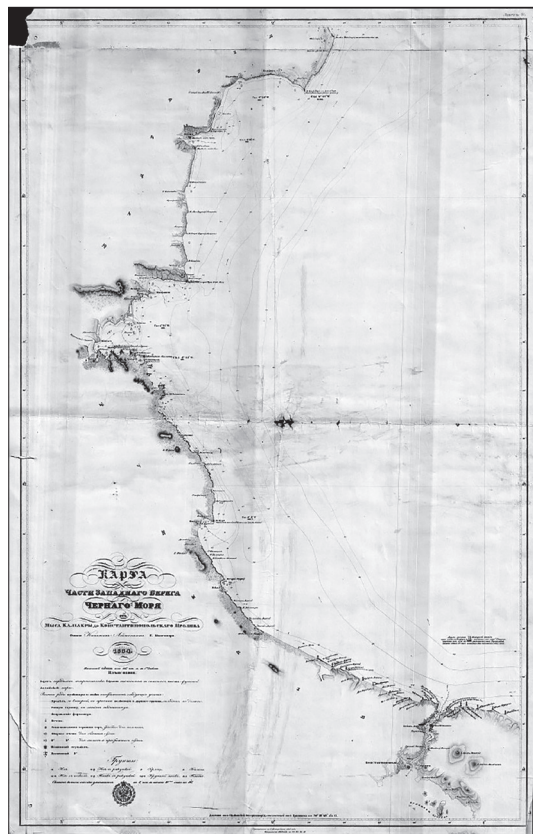
Рисунка на Созопол от XVII в., фотокопие от оригинала (1962).
Семеен архив
Оля Бакърджиева,
София

Аполония Магна, представена в карта на Черно море от Абрахам Ортелиус, 1590 г., детайл.

Дигитален архив „Тракия“ – ГЕОПАН

Абрахам Ортелиус (1527–1598 г.) е сред най-известните холандски картографи. Той и Герард Меркатор са смятани за създатели на модерната картография. Ортелиус става световноизвестен с атласи *Theatrum Orbis Terrarum* („Театър на мите в света“), издаден през 1570 г.

Част от западния бряг на Черно море – от нос Калиакра до константинополския пролив.
Архив на ВГС

Морска карта на западните брегове на Черно море – от два листа. Картата е съставена от капитан-лейтенант Е. Манганари в мащаб 1:341 283. Литографирана и издадена е през 1841 г. в Санкт Петербург, а първите данни за нейното съставяне са от 1834 г. Коригирана е през 1869, 1872, 1873, 1886 и 1891 г.

Премиера на новия роман на акад. Алберт Лиханов

Premiere of the new novel by Academician Albert Lihanov

Summary

In the National Library “St. St. Cyril and Methodius” a premiere took place of the new novel by the famous Russian writer Albert Lihanov “Look back, or chronicle of the forgotten time”, published by *Za bukvite – O pismeneh*”.

Key-words: Albert Lihanov, premiere, National Library “St. St. Cyril and Methodius”.

„Огледай се назад, или хроника на забравеното време“ (издателство „За буквите – О писменех“) събра почитатели на известния руски писател акад. Алберт Лиханов в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Авторът и гостите, сред които акад. Антон Дончев, Гергина Тончева и др., бяха поздравени от директора доц. д-р Красимира Александрова. Тя прочете и думи на преводача на книгата Румен Шомов:

В своя последен, надявам се само засега, роман Алберт Анатолиевич Лиханов изгражда картината на живота след края на Втората световна война и смъртта на Сталин. В книгата има всичко – брьоголовско описание на следвоенната гара с тълпите, желаещи да заминат на Север, с призрачните банди, ограбващи нощем спящите като мъртви от преумора хора, с целия безпорядък, сред който плахо се прокрадва надежда за един нов, по-добър и справедлив живот, с човешката доброта, солидарност и взаимопомощ, съпътстващи тези усилия. ...Лиханов е великолепен литературен играч, който умеє да смесва боите – тъга и радост, удовлетворение и неудовлетворение, любов и раздяла, болка, обич и страст, смях и плач...

Писателят отдавна е свързан с България. Освен че десетки негови произведения са преведени на български език, той е и съучредител, и член на УС на Международната фондация „Св. св. Кирил и Методий“. За новия му роман говориха проф. Стоян Денчев, изпълнителният директор на Международната фондация „Св. св. Кирил и Методий“ Михаил Тачев, литературният критик Иван Гранитски, бившият министър на културата Георги Йорданов и др.

Доц. д-р Красимира Александрова подари на госта луксозния албум „Съкровищница: 140 години Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, а акад. Лиханов върна жеста с 10-томно издание, включващо богатото му литературно наследство. Писателят подари екземпляри на „Огледай се назад, или хроника на забравеното време“ на всички присъстващи на литературната вечер и даде автограф на читателите на сп. „Библиотека“.

Читателен турне
„Библиотека“,
с любов към
библиотекарите!
А. Лиханов

11.3.19

На читателите на списание „Библиотека“,
с любов към библиотекарите!
11.03.[20]19

А. Лиханов

Пазители на паметта – дарителската програма „Осинови книга“ в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“¹

Нона Петкова

Guardians of Memory – the Donation Program *Adopt-a-Book* in National Library “St. St. Cyril and Methodius”

Nona Petkova

Summary

Adopt-a-Book is a donation program which is well-known around the world. More than thirty years the preservation and restoration of collections in many European and American libraries have been supported through it. In the end of 2009 Bulgarian National Library started its own permanent program *Adopt-a-Book*. The chief priority of the project is the conservation of documents from special collection (manuscripts, old printed editions, photographs and etc.). This article aims to present the patterns, characteristics, achieved results and short history of the program. The text discusses also the donors as nowadays guardians of memory.

Key-words: National Library “St. St. Cyril and Methodius”, Donation Program *Adopt-a-Book*.

През далечната 1882 г. с посредничеството на Министерството на народното просвещение в Народната библиотека са доставени четири ръкописни паметника.² Те са дар от виден църковен и обществен деец, просветител, преводач, учен и благодетел – Варненския и Преславски митрополит Симеон (1840–1937).³

¹ Текстът е от подготовения за печат сборник „Благотворителност и култура на дарителството“, който съдържа доклади, изнесени на Международната научна конференция, организирана по повод 140-годишнината на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 10–11 дек. 2018 г.

² Ръкописите са придружени с писмо от Министерството на народното просвещение до Управлението на Народната библиотека, което е с дата 29 юли 1882 г. В него се говори за: две Четириевангелия, взети от с. Тича, като едното е изписано върху пергамент, а другото върху хартия; няколко страници от Требник, писан на хартия; една Александрия или „книга на хартия за похожденията на Александър Велики“. Вж **НБКМ–БИА**, ф. 35, а.е. 1188, л. 36–37. Дарените от Варненския и Преславски митрополит Симеон ръкописи и тяхната идентификация са предмет на отделна публикация.

³ Светското име на митрополит Симеон е Одисей Попниколов. Той е роден в гр. Бургас. Ръкоположен е за митрополит на Варненско-Преславската епархия през 1872 г. Повече за неговата църковна, обществена и образователна дейност вж **Енциклопедия България**. т. 6. София: изд. на БАН, 1988, с. 187; **Тошкин**, Атанас, Рабаджийска, Ана,

Това е едно от най-ранните постъпления на ръкописи, документирано в архивите на институцията.⁴ Сред получените книги е и калиграфски изписан и богато украсен пергаментен кодекс – Четириевангелие от края на XIV–началото на XV в.⁵ То е намерено в с. Тича⁶, недалеч от гр. Котел.

По щастливо стечение на обстоятелствата осем десетилетия по-късно към този ръкопис е добавена и друга страница.⁷ През 1963 г. бившият котленски учител В. Сл. Киселков предава на Библиотеката „даром с молба да бъде запазен“ един пергаментен лист, донесен му преди много години от негова ученичка от с. Тича.⁸

Обединяването в средата на XX в. на отделните части на Четириевангелието от Тича⁹ в ръкописната сбирка на Библиотеката е далечен отглас от колективния дарителски дух, познат от епохата на Българското възрождане.¹⁰ Паметникът е съхранен за идните поколения благодарение на дарителските жестове на две раз-

Куманов, Милен. Трето българско царство 1879–1946. историческа енциклопедия: история, икономика, дипломация, политически партии, личности, печат. София: книгоизд. къща Труд, 2003, с. 330. По-подробно за мащабната благотворителна дейност на митрополит Симеон вж **Дарителски** фондове и фондации в България 1878–1951. т. 1. състав. Веска Николова, Росица Стоянова. София: Съюз на бълг. фондации и сдружения, 2000, с. 15–16, 181–182, 246, 256.

⁴ Най-ранният запазен документ, отнасящ за постъпването на ръкопис във фонда на Библиотеката е с дата 13 ноември 1879 г. Вж **НБКМ–БИА**, ф. 35, а.е. 1188, л. 1–2.

⁵ Кодексът (**НБКМ 24**) е част от сбирката *Славянски ръкописи*. Украсен е богато в плетеничен балкански и неовизантийски стил, с използване на злато. Заставките и инициалите пред евангелията са изпълнени прецизно и с плътно полагане на цветовете (л. 18а, 90а, 138а, 224а). Съгласно описанието на ръкописа при постъпването си той се е състоял от 292 л. пергамент. Вж **Цонев**, Беньо. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. т. 1. София: Държ. печ., 1910, с. 25–26.

⁶ Село Тича се намира на 14 км от гр. Котел. Част е от община Котел, област Сливен.

⁷ Това е листът, който след идентификацията му като част от **НБКМ 24** при архивистичната фолиация на ръкописа е отбелязан като л. 7. В неговия горен ляв ъгъл със синьо мастило е нанесен полученият при постъпването му инв. № 10/963. Листът като съдържание принадлежи към помощния апарат на Четириевангелието – част е от Месецослова. Отделянето на листа от книжното тяло и съхранението му самостоятелно за един дълъг период от време е дало отражение върху неговото физическо състояние. Повърхността на листа от едната страна е силно пожълтяла, а от другата страна текстът е почти напълно изтрит. Страничният ръб на листа е подгънат, личат и следи от прегъване по средата.

⁸ Дарението на учителя В. Сл. Киселков е придружено от писмо до директора на Народната библиотека, като в него накратко е разказаната историята на предавания в Библиотеката лист от пергаментен ръкопис. Той попада в Киселков през 1919 г., когато е учител в гр. Котел. Листът му е донесен от ученичка – *девојката Караулиева, от с. Тича*. По нейните думи тя го взела *от роднинско семейство, което живеело в така наречената „Попова къща“ в селото*. Писмото е с дата 17 септември 1963 г. и днес се съхранява в архива на отдел „Ръкописи и старопечатни книги“.

⁹ Днес **НБКМ 24** се състои от 293 л.

¹⁰ Дарителството през Възрождането като явление е тема на едноименната книга на историка Дечко Лечков. По-подробно за колективните форми на дарителство в тази епоха и по-конкретно за обединяването от *общо дело*, например на няколко различни еснафа, които *заедно подпомагат една цел* – вж **Лечев**, Дечко. Дарителството през Възрождането. Шумен: изд. къща „Илия Р. Блъсков“, 1993, с. 113.

лични, но в еднаква степен отговорни към българското духовно и културно наследство личности, на двама от пазителите на нашата книжовна памет в миналото – митрополит Симеон и учителя Киселков.

Несъмнено с днешна дата можем да определим като съвременни пазители на паметта и дарителите, които чрез програмата „Осинови книга“ през последното десетилетие подпомагат опазването на богатите и разнообразни ръкописни и старопечатни колекции на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (НБКМ).

Началото на програмата „Осинови книга“ е обявено в предколедните дни на 2009 г., но реално тя стартира през 2010 г. Инициативата се сдобива още в началото на годината със своя първи медиен партньор в лицето на в. „Култура“, като на страниците му подробно са представени следвания световен образец, идеята и целите на проекта¹¹, както са оповестени и първите предложени за осиновяване книжовни паметници.¹²

„Осинови книга/Adopt a book“ е библиотечна схема, чрез която в най-общ план се набират средства за реставрацията на книгите, нуждаещи се от специални грижи, за които бюджетите не са достатъчни.¹³ Тя се прилага много успешно вече няколко десетилетия¹⁴ в редица големи и малки европейски (Британската библиотека¹⁵,

¹¹ **Мусакова**, Елисавета. Осинови книга/Adopt-a-Book. – В: *Култура*, 14 ян. 2010, с. 8.

¹² Подкрепата на в. „Култура“ за инициативата е изразена още в първия брой на изданието за годината. Тя е формулирана съвсем накратко в специално каре, а под него е поместена информацията за първия предложен за осиновяване ръкопис – Псалтир с последования от края на XVI–началото на XVII в. (ЦИАИ 4) – вж *Култура*, 14 ян. 2010, с. 1. Другите две предложения по програмата за 2010 г. са: обединени в едно книжно тяло няколко старопечатни издания – конволют от пет отделни книги (Беседа на св. Йоан Златоуст о воспитании чад. 1609; Лament дому княжат Острозских. [1609] и др.), XVI–XVII в. (НБКМ Рц 609.1); ръкопис от края на XIV в. – т.нар. Борилов синодик (НБКМ 289). Информацията за тях е публикувана във вестника под специална рубриката през месеците февруари и декември. Вж **Осинови книга** – съвместен проект на Националната библиотека и вестник *Култура*. – В: *Култура*, 19 февр. 2010, с. 4; **Осинови книга** – съвместен проект на Националната библиотека и вестник *Култура*. – В: *Култура*, 24 дек. 2010, с. 4.

¹³ Реализацията на *Adopt-a-book* (*Осинови книга*) има своя специфика във всяка от институциите, в които се прилага. Първоначално инициативата възниква с цел да се подпомогне опазването на богатите библиотечни фондове, но с времето тя придобива и други нюанси. Практиката показва, че все по-често по света с програмата се набират средства не само за консервационно-реставрационни дейности, но и за дигитализацията на колекциите или за тяхното попълване с нови издания.

¹⁴ Благотворителната програма *Adopt-a-book* (*Осинови книга*) функционира в Британската библиотека повече от три десетилетия. Тя стартира през 1987 г. Вж **Мусакова**, Елисавета. Осинови книга/Adopt-a-Book...

¹⁵ Обикновено на електронната страница на всяка библиотека, в която се ползва схемата *Adopt-a-book* (*Осинови книга*) е обособен самостоятелен раздел за нея. В него е дадена кратка или по-подробна информация за програмата – цели, начин на функциониране, особености и т.н. Разделът, посветен на програмата в Британската библиотека, много често е следван като образец за оформлението и начина на поднасяне на съдържанието. Вж и на адрес: <https://support.bl.uk/Page/Adopt-a-book>

Лондонската библиотека¹⁶, библиотеката на Дърамската катедрала¹⁷, специализираната юридическа библиотеката¹⁸ към Двореца на мира в Хага¹⁹ и мн. др.) и американски библиотеки (Научните библиотеки на Смитсоновия институт²⁰, Медицинската библиотека на Йелския университет²¹, библиотечната система на университета Дюк²² и др.). Тази схема е и моделът, модифициран съобразно местните условия, който Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ следва при разкриването на своя собствен аналогичен проект.

Обичайна практика по света е програмата „Осинови книга“ да бъде обърната към по-новите издания в библиотечния фонд, т.е. към тези, които са обект на постоянна употреба и съответно най-бързо се износват, мачкат или късат. Националната библиотека на България поставя като приоритет обаче реставрацията на документите от своите специални колекции. Ценните сбирки от ръкописи, старопечатни издания, архивни документи и фотографии са защитени чрез по-ограничения достъп до тях, както и чрез текущия процес на дигитализация, но също се налага да бъдат подлагани на продължаващи техния живот процедури, които с оглед на състоянието и характера на съответния книжовен обект понякога са доста сложни, продължителни, а и скъпоструващи. Средствата, които са необходими за тяхното осъществяване, са значителни и може да надхвърлят предвидения от държавата бюджет на институцията за превенция, консервация и реставрация през годината.

Опазването на библиотечните сбирки е кауза, която привлича през последните години значителен брой смоществуватели посредством инициативата „Осино-

¹⁶ Даренията по програмата са насочени към опазването и обогатяването на колекциите на Библиотеката. Те може да се направят и като подарък и/или по определен повод (рожден ден, годишнина и т.н). Вж и на адрес: <https://www.londonlibrary.co.uk/support-us/adopt-a-book>

¹⁷ Даренията по програмата подпомагат опазването книгите от уникалната библиотечна колекция на прочутата катедрала в Дърам, състояща се от над 30 000 издания от XVI–XIX в. Консервацията на екземплярите се осъществява в реномирано частно реставрационно ателие. Вж и на адрес: <https://www.durhamcathedral.co.uk/get-involved/adopt-a-book>

¹⁸ Посредством програмата се подпомага опазването и дигитализацията на тази специфична и много богата библиотечна колекция. Вж и на адрес: <https://www.peacepalacelibrary.nl/donate/adopt-a-book-program>

¹⁹ Дворецът на мира е международна съдебна административна сграда, в която се помещават Международния съд на ООН, Постоянния арбитражен съд и Хагската академия по международно право.

²⁰ В случая чрез даренията по тази библиотечна схема се подпомагат не само реставрацията и дигитализацията книги и ръкописи, но и придобиването на нови постъпления. Вж и на адрес: <https://library.si.edu/donate/adopt-a-book>

²¹ Във фокуса на програмата е скъпоструващата консервация и реставрация на редки медицински издания от XVII–XVIII в. Вж и на адрес: <https://library.medicine.yale.edu/about/adopt>

²² В библиотечната система на едно от най-престижните висши американски училища – университета Дюк (Дърам, Северна Каролина), обектите на консервация по програмата *Adopt-a-book* (Осинови книга) са много разнообразни: книги, ръкописи, фотографии, университетски архивни материали и др. Вж и на адрес: <https://library.duke.edu/about/adopt-book-program>

ви книга“. Тя е разработена съобразно законовите механизми за финансиране в нашата страна.²³ Дарител или т.нар. „осиновител“ може да стане всеки, който има желание да направи този жест. Дарението може да е еднолично, от държавна или частна институция, както и от обществени организации. То може да е направено по даден повод или на нечие име²⁴, като много често за съхранението на един документ могат да допринесат няколко дарители. Още при старта на проекта е предвидено сумите за дарение да се определят от вида на реставраторската намеса след експертна оценка на паметника (ръкопис, книга, вестник и т.н.), т.е. те се насочват към определен обект и конкретни действия. Част от процедурата по тази схема е сключването на договор за дарение с вписани точна сума и целта/обекта, за който тя се предоставя.

Всяка от библиотеките по света, която развива програмата „Осинови книга“, влага в нея своя специфика²⁵, но все пак могат се открият и няколко общи елемента. Първият от тях е обособяването на самостоятелен раздел по темата в електронната страница на съответната институция. В него е дадена кратка или по-подробна информация за начинанието – цели, начин на функциониране, особености и т.н., както и надлежно са описани всички стъпки от процеса на „осиновяване“.²⁶ Вторият общ елемент е изработването на специален плакет или табелка, която се поставя по определен начин във или заедно с книгата, така че всеки, който я ползва в бъдеще веднага да научава името на нейния осиновител.

В случая с програмата „Осинови книга“ на НБКМ грамотата за направеното дарение и табелката с дарителския надпис, която се влага в кутията за съхранение, са проектирани от Виктор Паунов – авторитетно име в областта на илюстрацията и оформлението на книгата у нас.²⁷ Малко след старта на инициативата той изпълнява и дарява художествения макет на документите.

²³ По-подробно за особеностите на дарителството в културната сфера, както и за разграничението между дарителство, реклама и спонсорство вж. **Славов**, Атанас, Стойков, Митко. Дарителство за културни организации в България. София: Бълг. център за нестопанско право, 2005. 40 с. Достъпно и на адрес: <https://bcnl.org/uploadfiles/documents/publikacii/daritelstvo.pdf>

²⁴ По изричната воля на осъществяващият дарението благодетел, като дарител по програмата се вписва името на друго лице. Практиката показва, че най-често подобен жест се прави в памет на починали близки.

²⁵ Програмата може да е насочена към опазването на фонда на съответната библиотечна институция само посредством реставрация, но в тази насока е възможно да се набират средства и за дигитализацията на сбирките. Значителен е броят и на библиотеките, които чрез този проект осигуряват част от необходимото за обновяването на техните колекции финансиране и т.н.

²⁶ Разделът на електронната страница на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ по темата е озаглавен *Дарителска програма „Осинови книга в НБКМ“*. Проектът е представен накратко, като е обяснена процедурата за осъществяване на дарение и са посочени паметниците, които очакват своите дарители. В два отделни списъка са изброени осиновените по програмата до този момент паметници, както и имената на техните осиновители. Вж. и на адрес: http://www.nationallibrary.bg/wp/?page_id=4118&lang=bg

²⁷ Виктор Паунов е изявена фигура с дългогодишен опит и награди в посочената сфера. Професор е в Националната художествена академия, където преподава в катедра „Книга и печатна графика“.

Дарителската грамота и табелката с името на дарителя по програмата „Осинови книга“ на НБКМ

Националната библиотека поставя началото на тази благотворителна програма по нестандартен начин, като първото отправено в кампанията предложение за осигуряване през 2010 г. е свързано с ценната сбирка на друга сродна културна институция – Църковно-историческия и архивен институт към Българската Патриаршия (ЦИАИ). Предпочетеният паметник е Псалтир с последования от края на XVI–началото на

XVII в. (ЦИАИ 4).²⁸ Той е в много тежко състояние, което оправдава и обяснява направения избор.²⁹ Реставрацията на кодекса се явява спасителна мисия, чиято стойност е значителна³⁰ и това отлага нейното осъществяване във времето. Необходимата сума е събрана с помощта на няколко благодетели³¹, а работата по Псалтира приключва едва в средата на 2013 г.³²

Програмата „Осинови книга“ на НБКМ всъщност има една особеност, обусловена от практиката и икономическите условия в страната. Много често средствата, нужни за консервационно-реставрационните процедури и за изработването на архивната кутия за съответния книжовен паметник, се набират с помощта на няколко различни дарители, т.е. следва се познатият от епохата на Възраждането модел на колективна съпричастност, на колективно ктиторство, за постигането на

²⁸ Книжовният паметник има ръкописна и старопечатна част, интересна история и ценни приписки. За повече подробности вж: **Спространов**, Евтим. Опис на ръкописите в библиотеката на Св. Синод на Българската църква в София. София: Държ. печ., 1900, с. 9–10; **Христова**, Боряна, Мусакова, Елисавета, Узунова, Елена. Опис на славянските ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт – София. Т. 1, Библейски книги. науч. ред. Климентина Иванова. София: Борова, 2009, с. 33–34.

²⁹ Повече за състоянието на ЦИАИ 4 и консервационно-реставрационните процедури, които са били необходими за неговото опазване, вж: *Култура*, 14 ян. 2010 г., с. 1; **Мусакова**, Елисавета. Осинови книга/Adopt-a-Book...

³⁰ Според направената експертна оценка на ЦИАИ 4 за неговата реставрация е била необходима сума от 5800 лв.

³¹ Книжовният паметник е реставриран благодарение на дарителите Георги Крумов и Емилия Георгиева, както и на служителите на Групата Райфайзен в България и на Райфайзенбанк (България) ЕАД.

³² Реставрационно-консервационните процедури по паметника са извършени основно през 2012 г., но поръчката и изработката на кутията с архивно качество за него се оказва на този етап предизвикателство. Проблемът намира своето решение през 2013 г., а Псалтирът е върнат в сбирката на ЦИАИ през лятото на 2013 г.

дадена идеална цел със съответните духовни и културни измерения като строежа, украсата или обновяването на храм, преписването на ръкопис или отпечатването на книга.

В кратката до момента история на библиотечния проект мястото на първи дарител принадлежи на учениците и учителите от Средното училище с хуманитарен профил „Йоан Екзарх Български“ в гр. Шумен. Те избират сред инициативите по повод отбелязването на 10-годишнината от основаването на тяхното училище да е и осиновяването на книга, привлечени от встъпителните публикации за програмата във в. „Култура“ от началото на януари 2010 г. Събитията се развиват много бързо. Контактът между двете институции е осъществен в края на същия месец, а на 19 март е обявено и самото дарение. Дейностите по избрания паметник, а именно изпълнението на нова подвързия и специална архивна кутия³³, са завършени през декември. Обстоятелствата отнеждат първата осиновена книга да е малък учебен конволют (сборник), съставен от няколко различни печатни издания на църковнославянски, латински, полски и украински език от XVI и XVII в.³⁴ Сред тях са нравствена беседа с педагогическа насоченост, пет буквара и части от тях и една ранна украинска поема (ламент) в рими. Сборникът по съдържание се доближава до помагалата за начална грамотност в тази епоха, като две от включените в него издания засега не са познати в други екземпляри, което го прави особено ценен.

Първата осиновена книга в Националната библиотека – Конволют от седем отделни книги (Беседа на св. Йоан Златоуст о воспитании чад. 1609; Лament дому княжат Острозких. [1609] и др.), XVI–XVII в. НБКМ Рц 609.1

Учениците и учителите от СУ „Йоан Екзарх Български“ се ангажират по същото време със запазването на още една книга от *посегателствата на времето*. Те събират едновременно средства за реставрацията на конволюта от старопечатната

³³ Избраният паметник е бил частично реставриран през 1988 г., като за целта е разподвързан и след извършените процедури остава във фонда в наисипно състояние. Дарението на учениците от Шумен е на стойност 250 лв., което позволява 20 години по-късно реставрацията на книгата да бъде завършена.

³⁴ Конволютът (НБКМ Рц 609.1) се състои от седем отделни книги (Беседа на св. Йоан Златоуст о воспитании чад. 1609; Лament дому княжат Острозких. [1609] и др.), XVI–XVII в. Вж **Цонев**, Беньо. Опис на ръкописите и старопечатните книги..., с. 520–521; **Cleminson**, Ralph. Some 16th and early 17th Century printings in the NBKM. – В: *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, 1997, № 2, с. 71–79; **Минчева**, Бояна. „Оживялата“ реликва: учебен сборник от края на XVI и началото на XVII век. – В: *Библиотека*, 2010, № 2–3, с. 111–121.

сбирка на НБКМ и на Евангелие от 1857 г., което е част от фонда на Регионалната библиотека „Стилиян Чилингиров“ в гр. Шумен.³⁵

Подобно начало в известна степен предопределя и начина, по който се развива програмата през следващите години. Статистически и социологически погледнато, учебните заведения очертават основния дарителски профил. Общият брой на образователните институции, които са се включили до днес в кампанията на Националната библиотека е десет. Сред тях са Софийският университет „Св. Климент Охридски“ (Катедрата по англицистика и американистика), пет училища от гр. София (38 Основно училище „Васил Априлов“, Частно основно училище „Светлина“, 125 Средно училище „Боян Пенев“, Частна гимназия с езиков и хуманитарен профил „Проф. д-р Васил Златарски“ и 91 Немска езикова гимназия „Проф. Константин Гълъбов“), както и по едно в Пловдив (клуб „Мечтатели“ към Френската езикова гимназия „Антоан дьо Сент-Екзюпери“), Враца (Начално училище „Св. Софроний Врачански“), Димитровград (Природо-математическа гимназия „Иван Вазов“) и Шумен.

В цялата тази поредица на дарения от страна на различни училища обикновено на заден план и в анонимност остават преподавателите, които често отправят и първоначалното предложение за участие в проекта „Осинови книга“. Те съумяват да представят и целите на инициативата, така че техните ученици, макар и деца на виртуалната епоха, да разберат какво голямо богатство се крие в старомодно изписаните на ръка или отпечатани на печатарска преса книжовни паметници. За подготвените по този начин ученици следва посещение и запознанство на място с програмата в Националната библиотека, а после и избор на книга, която да бъде осиновена от тях. Докосването до миналото чрез представените документи *в беда* винаги е вдъхновяващо събитие. Именно тогава се осъзнава реално, че е възможно да се намесиш в хода на времето лично, като подпомогнеш опазването на богатите библиотечни сбирки и така да попаднеш сред съвременните пазители на нашето минало. Усещането за съпричастност към каузата се оказва доста мотивиращо за учениците, в чието освободено от прегради съзнание се зараждат разнообразни идеи как да бъдат събрани средствата за осиновявания по програмата паметник. Сред реализираните по този повод събития са продажбата на мартеници³⁶ и „Кулинарно междучасие“³⁷, но най-необичайното, интригуващо и колоритно

³⁵ **Училище** в Шумен осинови старопечатни издания. [онлайн]. [прегледан 08.02.2019]. <https://dariknews.bg/regioni/shumen/uchilishte-v-shumen-osinovi-staropechatni-izdaniq-487534>

³⁶ По този начин през пролетта на 2018 г. учениците от 125 СУ „Боян Пенев“ в София за кратко време успяват да съберат сумата, необходима за реставрацията на осиновяваните от тях четири паметника – ръкопис и три печатни издания.

³⁷ През май 2012 г. учениците от 9^а клас на Частната езикова гимназия „Проф. д-р Васил Златарски“ в София провеждат и предварителна кампания за организираното от тях на 17 май „Кулинарно междучасие“, като разпространяват флаери с призива „Осинови книга“ и дават разяснения за програмата. Събраните от тях 420 лв. са вложени в реставрацията на в. „Шутош“.

начинание до момента е дело на учениците от 91 Немска езикова гимназия „Проф. Константин Гълъбов“. В помощ на реставрирането на един от преписите на Паисиевата „История славянобългарска“ (т.нар. Белочерковски препис от 1802 г., НБКМ 1116), актьорската трупа на гимназията изнесе две шеметни представления на Шекспировата трагедия „Ромео и Жулиета“ в салона на Централния куклен театър през юни 2013 г.³⁸

Проектът „Осинови книга“ на Националната библиотека намира подкрепа и сред бизнес средите у нас в лицето на служителите на Групата Райфайзен в България и на Райфайзенбанк (България) ЕАД. Те участват в благотворителната инициатива не само директно, но осигуряват и косвена финансова помощ, като избират да включат програмата в собствената си дарителска кампания „Избери, за да помогнеш“.³⁹

Равносметката показва, че по инициативата „Осинови книга“ на НБКМ за периода 2009–2018 г. постъпилите финансови средства и спомоществования от друг характер – като дизайн, дарителски надписи и др., са събрани благодарение на тридесет индивидуални и колективни дарения (*Прил. 1*).

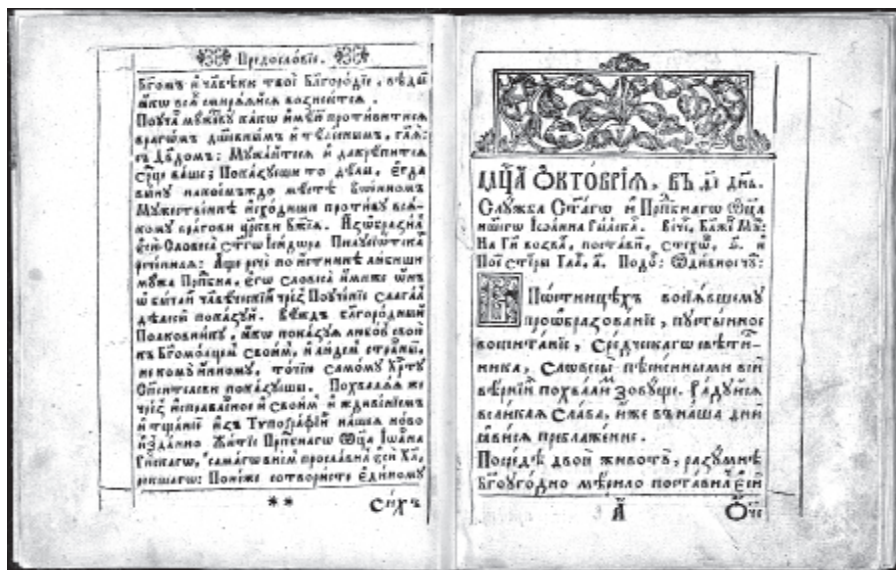
Осиновените книжовни паметници за изминалите години са общо двадесет и един. Списъкът включва девет ръкописа, десет печатни издания, както и пълното течение на два възрожденски вестника – „Тъпан“ и „Шутош“ (*Прил. 2*).

Реставрацията на вестниците определено е постижение, което заслужено предизвиква гордост. От една страна, заради преодолението предизвикателства по време на тяхната консервация, а от друга страна, защото периодичният печат значително по-трудно привлича вниманието на благодетелите. Началото е обещаващо. В раздела на програмата „Осинови книга“ на електронната страница на Библиотеката през 2012 г. са представени три възрожденски вестника – „Дунав“, „Шутош“ и „Тъпан“, като още тогава учениците от Природо-математическата гимназия „Иван Вазов“ в гр. Димитровград стават спомоществуватели на единия от тях – в. „Тъпан“.⁴⁰ Събирането на необходимите средства за укрепването

³⁸ За постановката са отпечатани покани, които са предложени на желаещите срещу заплащане. Представленията са изнесени пред съученици, родители и преподаватели, като за осъществяването им съдействат Централният куклен театър и кметът на София Йорданка Фандъкова. Събраната сума е 1500 лв. Тя е вложена в реставрацията основно на Белочерковския препис на История славянобългарска от 1802 г. (НБКМ 1116), но и в ръкопис с Житие и чудеса на св. Георги (НБКМ 1095) и в една рядка немска старопечатна книга от 1567 г. (НБКМ Rн 567.1).

³⁹ В периода октомври 2011–септември 2012 г. събраната от страна на банката и нейните служители, както и от външни дарения и от DMS, сума е 6520 лв.

⁴⁰ Сатиричният и хумористичен вестник „Тъпан“ е печатан в Букурещ. Той е журналистическият орган на младите сред българските емигранти в Румъния, на формиращата се революционна партия и се предполага, че негов сътрудник е бил Христо Ботев. Иван Мънзов е редактор на изданието, съдържащо хумористични бележки, политически прегледи, анекдоти и т.н. Карикатурите са дело на полския график и политически емигрант Хенрик Дембицки, който свързва името си с българските борби за освобождение. Вестник „Тъпан“ излиза в 21 броя, 1869–1870; 1875 г. Броевете на вестника във фонда на НБКМ са неутрализирани, реставрирани и подвързани в две отделни книжни тела по програмата „Осинови книга“ през 2013 г.

Служба и Житие на св. Йоан Рилски („Преподобного отца нашего Иоанна Рылскаго. Житие и вся служба“). Киевопечорска лавра, 1671, НБКМ Рц 671.1

и преподвързването на в. „Шутош“⁴¹ обаче се оказа почти седемгодишен процес (2012–2018), в който се включиха четирима дарители.⁴²

Особено радостно е, че последният участник в тази своеобразна щафета, а и съвременен пазител на нашата книжовна памет – сдружението с нестопанска цел „Веритас“, подаде ръка и на едно друго периодично издание от листата на предложените за осиновяване паметници. Става дума за в. „Дунав“ – първият вестник, излизал по нашите земи на български и османотурски език. Наред с официалните известия на турската власт, той съдържа и ценни сведения за живота на населението в предосвободенска България и за българските революционни движения през втората половина на XIX в.⁴³ Неговите тринадесет годишнини се пазят в Библиотеката, подвързани в отделни тела, но тяхното състояние е изключително тежко. Хартията е потъмняла от времето, изтъняла и трошлива, което означава, че вестникът е вече в напреднал стадий на разрушаване. До този момент той не

⁴¹ Вестник „Шутош“ е уникален паметник на българското сатирично и хумористично перо. Редактиран е от Петко Р. Славейков и Стамат Даскалов. Излиза в Цариград от 1873 до 1874 г.

⁴² Според направената експертна оценка сумата, необходима за реставрацията на вестника, възлиза на 1443 лв. Тя е събрана в периода 2012–2018 г. благодарение на учениците на Френската езикова гимназия „Антоан дьо Сент-Екзюпери“ в Пловдив и на Частната гимназия с езиков и хуманитарен профил „Проф. д-р Васил Златарски“ в София, както и на сдружение „За градски читални“ – София и сдружението с нестопанска цел „Веритас“. Реставрацията на 37-те броя на в. „Шутош“ приключи в края на 2018 г.

⁴³ Вестник „Дунав“ (Тупа) е основан през 1865 г. от Мидхат паша, управител на Дунавския вилает. Той излиза в Русе през периода 1865–1877 г.

е подлаган на реставрация. Сериозността на положението най-добре онагледяват направените от реставраторите експертни оценки, според които сумата за физическото оцеляване и опазване на цялото течение на в. „Дунав“ възлиза на стотици хиляди левове.⁴⁴

Макар и трудно, но началото е поставено. Осиновяването на първата годишнина на в. „Дунав“ е вече факт, благодарение на съпричастността към каузата на сдружение „Веритас“ – последния дарител по програмата „Осинови книга“ за 2018 г.

Дължим благодарност на всички дарители, съмишленици и приятели на програмата през годините. Техните жестове ни напомнят, че грижата и спасяването на националното книжно богатство са въпрос на избор, който се прави във всеки един момент, днес и тук.

Приложение 1

Дарители по програмата „Осинови книга“ на Националната библиотека (2010–2018)

Александра Генова (сдружение „За градски читални“), София: в. „Шутош“
Андрей Букурещлиев, София: дигитализация на сп. „Гранитоид известия“, 1932–1938 г.
Доц. Анна Липовска (в нейна памет) и Огнян Липовски, София: НБКМ БМК 1
Боряна Савова, София: НБКМ 76; НБКМ 351
Васка Сандева, София: НБКМ 289
Венцислав Велков, Видин: НБКМ 1016
Проф. Виктор Паунов, София: проектите за логото на програмата, дарителската грамота и „етикета“ с името на дарителя
Георги Крумов, София: ЦИАИ 4
Граждански клуб „Арабат“, София: кутии за архивно съхранение на пергаментни ръкописи
Екатерина Л. Йончева (в нейна памет): НБКМ 289
Емилия Георгиева, Германия: ЦИАИ 4
Искра Куртева, Австрия: НБКМ Rц 649.1
Катедра по англицистика и американистика, СУ „Св. Климент Охридски“: НБКМ 76
Катерина Атанасова: НБКМ 81045
Доц. Кристина Борисова, София: изработване на дарителски надписи
Мирна Косташ, Канада: НБКМ 76

⁴⁴ Експертната оценка на вестника е направена от д-р Ивайла Богданова и се простира на двадесет страници. Общата сума, необходима за реставрацията на цялото течение на в. „Дунав“, надвишава 100 000 лв.

- Михаил Минчев, София: НБКМ 672
Начално училище „Св. Софроний Врачански“, Враца: НБКМ 289
Пенка Минчева, София: изработване на дарителски надписи
Природо-математическа гимназия „Иван Вазов“, Димитровград: в. „Тъпан“ и кутии за архивно съхранение на ръкописни фрагменти
Радостина Янкова, София: НБКМ 81045
Сдружение с нестопанска цел „Веритас“, Бургас: в. „Шутош“ и в. „Дунав“, г. 1
Служители на Групата Райфайзен в България и на Райфайзенбанк (България) ЕАД: НБКМ 76, НБКМ 289, НБКМ Рц 671.1, ЦИАИ 4
Средно училище с хуманитарен профил „Йоан Екзарх Български“, Шумен: НБКМ Рц 609.1
Стефан Йончев (в негова памет, Елка и Росица Йончеви): НБКМ 351
125 Средно училище „Боян Пенев“, София: НБКМ 356, НБКМ Ст. 44. 105 XVII и XIX, НБКМ R 889.5
Тодорка Панайотова (Дора Христова), София: НБКМ Рц 649.1
Френска езикова гимназия „Антоан дьо Сент-Екзюпери“ (клуб „Мечтатели“), Пловдив: в. „Шутош“
Частна гимназия с езиков и хуманитарен профил „Проф. д-р Васил Златарски“, София: в. „Шутош“
Частно основно училище „Светлина“, София: НБКМ Рц 649.1
38 Основно училище „Васил Априлов“, София: НБКМ Ст. 47.138, VI и VII
91 Немска езикова гимназия „Проф. Константин Гьльбов“, София: НБКМ 1116, НБКМ 1095, НБКМ Rн 567.1

Приложение 2

Осиновени книжовни паметници по програмата „Осинови книга“ на Националната библиотека (2010–2018)

- Борилов синодик, XIV в. НБКМ 289
Васил Априлов. Мисли за сегашното българско учение. Одеса, 1847. НБКМ Ст. 47.138, VI и VII
Втори Слепченски поменик, 1792–1832 г. НБКМ 1016
Житие и чудеса на св. Георги, XVIII–XIX в. НБКМ 1095
Иван Д. Шишманов. Значението и задачата на нашата етнография. София, 1889. НБКМ R 889.5
Никола Атанасов. Ехо от бурята. София, 1940. НБКМ 81045
Паисий Хилендарски. История славянобългарска (Царственик; Белочерковски препис), 1843 г. НБКМ 1116
Псалтир, XVI–XVII в. ЦИАИ 4
Сказание за Света гора Атонска, XVIII–XIX в. НБКМ 351

Служба и Житие на св. Йоан Рилски („Преподобного отца нашего Иоанна Рыльского. Житие и вся служба“). Киевопечорска лавра, 1671. НБКМ Рц 671.1
Софроний Врачански. Поучение и словосказания (Първи Видински сборник), 1802 г. НБКМ 356

Триодион (Пентикостар), 1649 г. НБКМ Рц 649.1

в. „Тъпан“, Букурещ, 1869–1870 и 1875 г.

в. „Шутош“, Цариград, 1873–1874 г.

Конволют от седем отделни книги (Беседа на св. Йоан Златоуст о воспитании чад. 1609.; Ламент дому княжат Острозских. [1609] и др.), XVI–XVII в. НБКМ Рц 609.1

Христаки Павлович. Царственик или история болгарская. Будим, 1844. НБКМ Ст. 44.105, XVII и XIX

Църковнославянска граматика на Мелетий Смотрицки, 1721 г. НБКМ БМК 1

Четириевангелие (Етрополско, Евангелие на йерей Йоан), 1658 г. НБКМ 76

Tarquinius Schnellenberg. Experimenta von zwanzig Pestilenz Wurtzeln, und Kräutern ... Strassburg, 1567. НБКМ Рн 567.1

Факти и цифри за българското книгоиздаване през 2018 г. През погледа на Националната агенция за ISBN

Радослава Стефанова

**Facts and Figure about the Bulgarian Book Publishing in 2018
Through the “sight” of the National ISBN Agency**

Radoslava Stefanova

Summary

The article presents the latest developments of the Bulgarian book publishing sector by bringing and summarizing statistical data for 2018 provided by the National ISBN Agency. The data reported includes facts and figures about new publishers and books in print registered during the reviewed period. Special attention is given to the author-publishers phenomenon as well as to the current state of electronic book publishing.

Key-words: ISBN, National ISBN Agency, books in print, book publishing statistics, author–publishers, electronic books publishing.

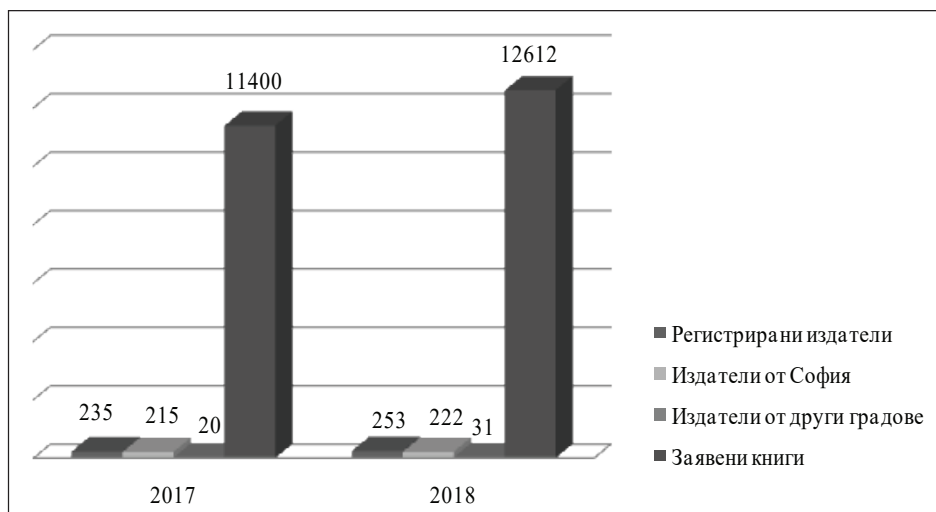
Вероятно няма да е пресилено, ако се каже, че единствените регулярни статистически данни в информационното пространство относно българското книгоиздаване са тези, които Националната агенция за ISBN подготвя и публикува въз основа на развиваната от нея вече почти двадесет и осем години дейност. Натрупаният за този период информационен масив е достатъчно обхванат и може да подпомогне съставянето на представителни за сектора анализи както за актуалното му състояние, така и в историческа перспектива. Какво сочат последните данни за регистрираните в системата ISBN издатели и подготвяните от тях за издаване книги?

През 2018 г. се отчита увеличение спрямо предходната година както в броя на новорегистрираните издатели, така и на заявените за ISBN книги под печат (Фиг. 1). Към системата са се присъединили 253 нови издаващи организации и лица, като процентното съотношение между издателите от София и другите градове е съответно 87% на 13%, което в сравнение с цифрите от 2017 г. (91% на 9%) показва леко изместване на процентите към извънстоличните издатели. Присъдените нови ISBN номера са 12 612 – с 1212 повече от 2017 г., което е най-голямото увеличение спрямо предходен период, наблюдавано от 1998 г. насам. След спад от 2015 г. през следващите три години е налице постоянно увеличаване на броя присъдени ISBN. Доколко трайна ще се окаже тази тенденция обаче предстои да разберем през следващите години – още повече че историята на ISBN в България познава и други такива периоди на възход, последвани от намаляване на количе-

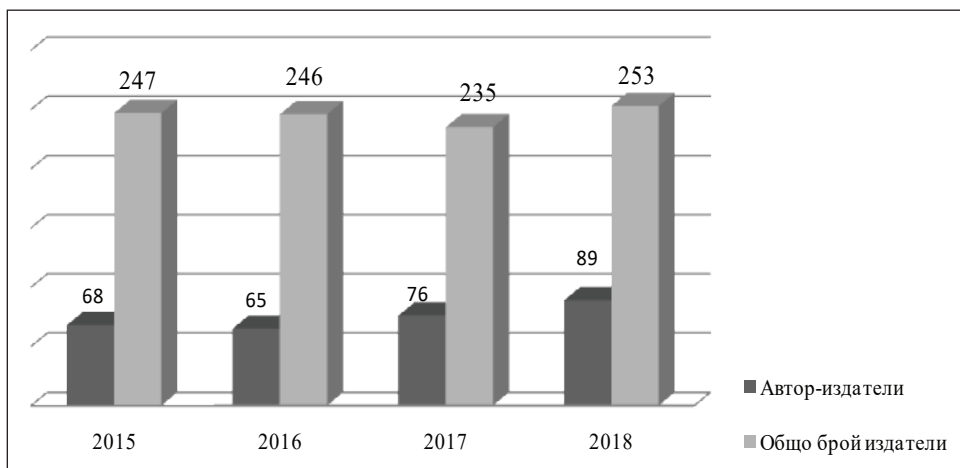
ството заявени книги. Поради това се въздържа от правенето на крайни и категорични изводи за насоки на разрастване на книгоиздателския сектор в страната.

Данните за новите издатели в системата са по-колебливи. За последните няколко години те свидетелстват ту за покачване, ту за намаляване на техния брой, като разликите не са толкова съществени. През 2018 г. например са регистрирани само с 18 издатели повече, отколкото през предходната година, а 2017 г. отчита спад с 11 издатели спрямо 2016 г. Все пак и за двата показателя – брой нови издатели и брой нови книги – от перспективата на времето общите тенденции са възходящи.

Фиг. 1. Регистрирани издатели и брой заявени книги за 2017–2018 г.

Фиг. 2. Съотношение между общ брой регистрирани издатели и брой регистрирани автор-издатели за периода 2015–2018 г.

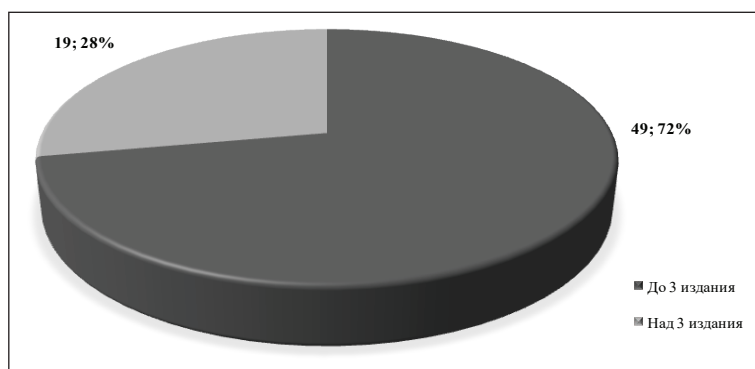

Тенденцията за възход в броя на автор-издателите също се запазва. От въвеждането на тази най-нова категория регистранти в системата на ISBN изминаха вече четири години, което е повод за начални анализи върху нейния характер и поведение. Към момента общият брой на регистрираните автор-издатели е 304, а разпределението по години – следното: 2015 г. – 68 регистрирани (27% от общия брой), 2016 г. – 65 (26% от общия брой), 2017 г. – 76 (32% от общия брой), 2018 г. – 89 (35% от общия брой) (Фиг. 2).

Какъв е обликът на самоиздаващите се автори? Макар да не можем да предоставим точни статистически данни, поради технически ограничения в системата, с която работим в Националната агенция за ISBN, наблюденията ни показват, че преобладаващата част от тези издатели творят и издават в областта на художествена литература (основно поезия) за деца и възрастни. Делът на авторите на научна и учебна литература е минимален, като е налице превес на книгите от областта на хуманитарните науки за сметка на естествените науки и техниката. Тези данни повтарят общата тенденция за предните позиции на художествената литература, видима в книгоиздаването изобщо.

Доколко активни са самоиздаващите се автори? От проследяването на активността на първите регистрирани през 2015 г. автор-издатели се вижда, че от 68-те регистрирани само около 20 са заявявали книги и през някоя от следващите три години. Повечето автор-издатели засега остават с между 1 и 3 заявени издания (Фиг. 3). Само един издател е изчерпал номерата от определения му издателски код. Регистрантите от тази категория ползват кодове, съдържащи 10 ISBN номера, само на четирима са присъдени кодове за 100 номера. На настоящият етап, на който самоиздаващите се автори все още прохождат в системата на ISBN като самостоятелна категория изнесените данни могат само да маркират някои нейни особености. Добавянето на по-детайлни щрихи към образът ѝ предстои с развитието на категорията.

Фиг. 3. Брой автор-издатели, регистрирани през 2015 г. по количество заявени до момента книги

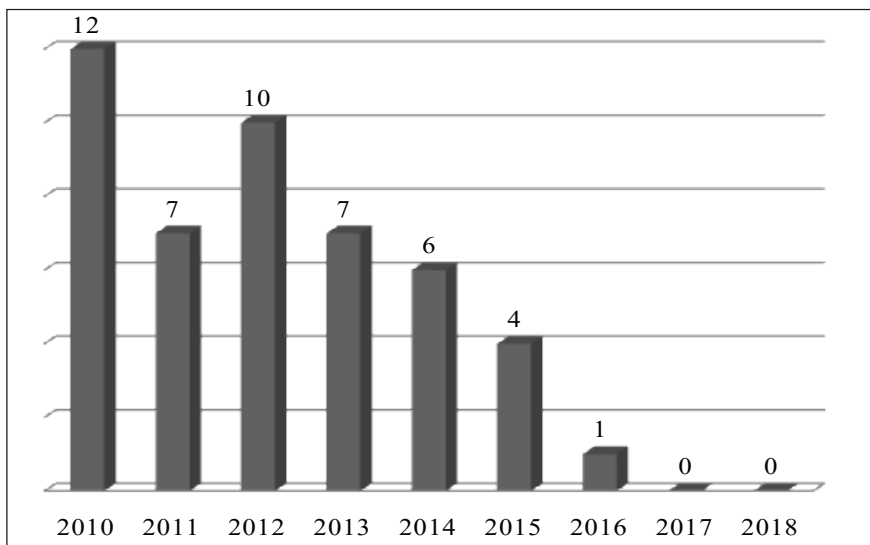

Друга интересна и винаги актуална за проследяване категория е тази на електронната книга. Данните, събрани от Националната агенция за ISBN, показват

определен спад на броя на заявките за периода 2014–2017 г. Изминалата 2018 г. свидетелства за обръщане на тази тенденция. Присъдени са безпрецедентните за досегашната история на ISBN в България 1479 номера на е-книги в различни формати. Иначе процентното съотношение с общият брой заявени книги се запазва почти в границите от предходната 2017 г. Тогава е-книгите представляват 10% от общото количество заявени през годината книги, а през 2018 г. този дял възлиза на 11.7%, т.е. увеличението е само с близо 2%. Затова то по-скоро може да се разглежда в контекста на общото увеличение на заявените издания за 2018 г. Както е коментирано и в други анализи, повечето електронни книги са част от общата, преобладаващо печатна, продукция на издателствата, като най-често електронните книги имат и печатен еквивалент.

Не можем да предоставим точна информация за броя на издателствата, занимаващи се с издаването единствено на електронни книги. Данните от Националния регистър на издаваните книги са приблизителни, тъй като системата не ни позволява формирането на статистики по тези показатели. Ако използваме като критерий тематичният профил на регистрантите, получаваме сбор от 74 активни издателства (0,2% от общия брой активни, който е 3714), които специално са упоменали издаването на електронни книги като основна или част от извършваната дейност. Сред тях има и такива, които не са издали и една е-книга, както и други, които издават електронно без това да е изрично отразено в профила им. Затова този анализ е по-скоро насочващ, отколкото с претенции за прецизност и изчерпателност. Около 25 от 74-те са заявявали само или почти само е-книги. Прави впечатление, че повечето от тях са регистрирани в периода 2010–2013, като след това броят им намалява, а за последните две години дори липсват такива регистрации (Фиг. 4).

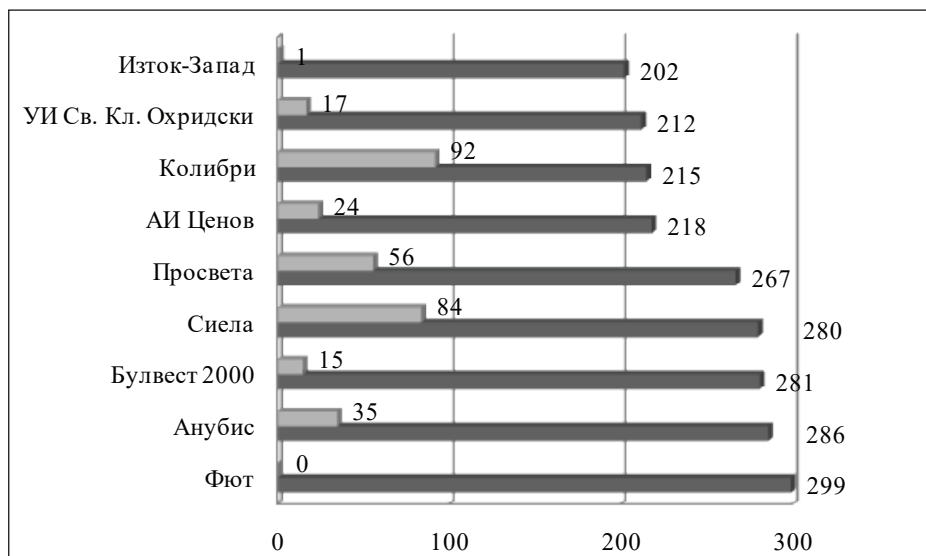
Фиг. 4. Брой на издателите с тематичен профил издаване на електронни книги, по година на регистрация

Доколко продуктивни са тези издателства? Насочващи данни можем да получим при проследяването на издателствата, които са заявявали само електронни книги до момента. При повечето от тях се наблюдава активност само в първите 1–3 години от регистрацията, а броят на заявените издания е в две крайности – между 2–8 и 20–70. От разгледаните двадесетина издателства само 5 продължават да заявяват е-книги. Пример за специализирано в издаването предимно на електронни книги издателство е *Литернет*, което е най-старото и голямо сред регистрантите от този тип. Издателството заявява книги в електронен формат от 2002 г. насам, които съставляват 74% от издаваните от него книги.

Очаквано повече електронни книги се заявяват от по-големите издателства, но това е така, защото тяхната продукция по принцип е по-голяма. Каква част от продукцията на „най-големите“ са е-книгите? Можем да се опитаме да дадем отговор на този въпрос като се концентрираме върху издателствата, намиращи се на челните няколко места по брой заявени книги за миналата година. Над 200 книги са заявили общо 9 издателства. Първенец е издателство *Фют* с 299 книги под печат, следвано от *Анубис* с 286 издания, 281 за *Булвест 2000*, 280 – *Сиела*, 267 – *Просвета*, 218 – *Академично издателство „Ценов“ при СА „Д. А. Ценов“* – *Свищов*, 215 – *Колибри*, 212 – *Университетско издателство „Св. Климент Охридски“* и 202 – *Изток-Запад*. Сред заявените от най-активното през 2018 г. издателство *Фют* издания не фигурира нито една електронна книга. От тази група издателства най-много е-книги за 2018 г. е заявило издателство *Колибри* – 92 или около 43% от общото количество заявени от него книги. Съотношението при останалите издателства е следното: *Анубис* – 12% е-книги, *Булвест 2000* – 0,5%, *Сиела* – 3%, *Просвета* – 21%, *АИ „Ценов“* – 11%, *УИ „Св. Климент Охридски“* – 0,8%, *Изток-Запад* има само едно е-издание (Фиг. 5).

Фиг. 5. Издателства със заявени над 200 книги за 2018 г.
и дял на електронните книги

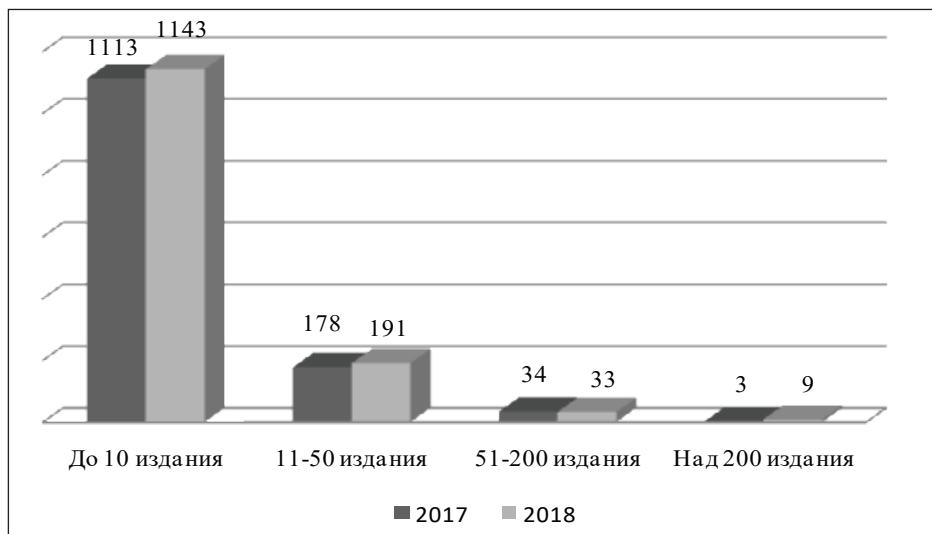
Общият брой на заявените от тези осем издателства електронни книги е 324 или 22% от всички е-книги за 2018 г. Това означава, че останалите 1155 издания (78%) са разпръснати между 1379-те издатели, заявили поне едно издание през разглежданата година. Поради ограничения на системата няма как да посочим колко точно на брой са заявили е-книги регистранти за 2018 г. и по колко е-издания е заявил всеки от тях. Тези резултати все пак ни дават основания да обобщим, че електронната книга не е концентрирано явление и не се подчинява на някаква определена систематичност, т.е. издава се почти на случаен принцип от различни издателства и в различни количества; нейният сбор се формира на принципа много издатели, заявяващи по няколко е-книги, отколкото обратното – наличие на специализирани издателства, издаващи предимно електронни книги. Като цяло нарочна инициатива тя е за отделни по-малки по обем на продукцията си издателства, а в тази на големите все още не присъства достатъчно категорично.

По своя произход мнозинството от включените през 2018 г. в системата на ISBN е-книги са оригинални български издания (53%), делът на чуждите и преводни е-книги и учебната литература е съответно 27% и 20%. В тематично отношение преобладаваща е художествената литература (за деца и възрастни). Голлям е делът и на учебната литература за различни образователни степени. Това са електронни учебници за ВУЗ, предимно използвани за обучение чрез безплатната платформа за електронно дистанционно обучение Moodle, която навлезе в сектора на висшето образование в страната, както и електронни учебни издания и помагала за средното образование. Под формата на е-книги се издават също материали от научни форуми и друга научна и специализирана литература от различни области на знанието (най-много икономика, социология и история).

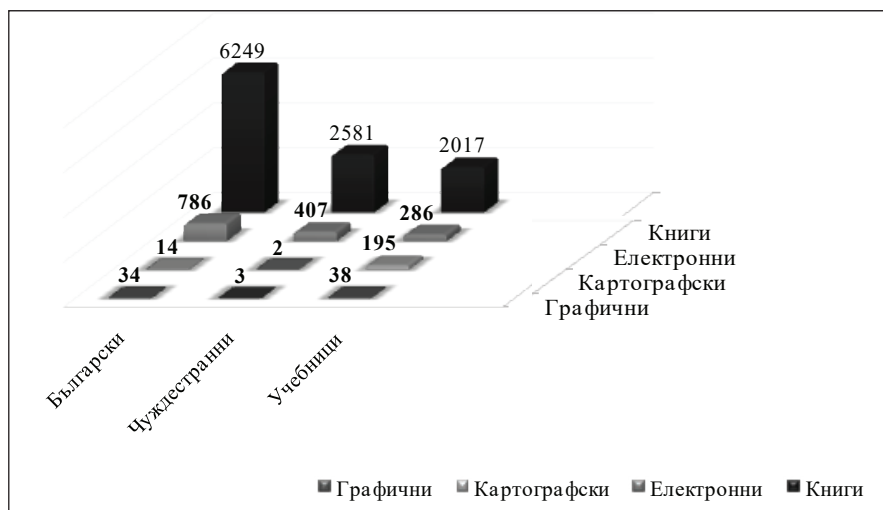
Общото увеличение в данните, отчетено през 2018 г., в сравнение с предходната година е валидно и по отношение на останалите показатели, използвани по правило за очертаване на актуалната картина на българското книгоиздаване. Еднократно присъдените ISBN са 73 – със 17 повече от 2017 г. Имаме по-голям брой активни – 3714 (3459 за 2017 г.), и повече заявяващи издатели – 1376 (1328 за 2017 г.); процентното съотношение между двете категории обаче се запазва в почти същите граници – заявили са 37% от активните през 2018 г. и 38% през 2017 г. Динамиката на броя заявени книги от отделните издатели не се променя – продължават да се заявяват предимно до 10 издания годишно на издател, а издаващите над 200 книги са все още единици, въпреки че цифрите в отделните сегменти също са повишени през разглежданата година: 1143 издатели са заявили до 10 книги (1113 са през 2017 г.), 191 са заявили между 11 и 50 книги (178 са през 2017 г.), 33 – от 51 до 200 книги (34 са през 2017 г.), 9 – над 200 книги (3 са през 2017 г.) (Фиг. 6).

Българските издания за периода са общо 7083 (56%) (6297 за 2017 г.), чуждестранната литература е съставлявана от 2993 издания (24%) (2737 за 2017 г.), а делът на учебната литература възлиза на 2536 издания (20%) (2366 за 2017 г.). Графичните издания са 75 (44 през 2017 г.), картографските са 211 (33 през 2017 г.), електронните издания, както посочихме, са 1479 (1165 за 2017 г.) (Фиг. 7).

Фиг. 6. Количества заявени издания за 2017–2018 г.
по брой на заявите издатели

Фиг. 7. Брой заявени издания за 2018 г. по категория и вид

Изнесените данни показват, че въпреки наблюдаваното увеличение по всички използвани статистически показатели, процентното им съотношение свидетелства за запазване на статуквото в българското книгоиздаване. Пазарът е сегментиран предимно от малки по обем издателски организации, заявяващи в мнозинството си до 10 предстоящи издания годишно, ориентирани най-вече към издаването на

художествена литература, следвана от учебните издания и помагала. Най-големите 9 издателства за 2018 г. са всъщност някои от *обичайните заподозрени*, които гравитират около и над 200 издания годишно и изпадат или влизат в тази категория според обстоятелствата, т.е. като цяло нямаме дебютиращи участници в категорията. Деветте издателства заедно са заявили 2260 издания, което е само 18% от общото количество предстоящи за издаване книги. Тези проценти, а и нашите наблюдения показват, че за съжаление издаването в страната не се развива като съвсем професионална дейност. Наистина за последните няколко години това е най-голямата бройка на издателства, преминали 200-те издания, но увеличението е твърде минимално, за да се отдаде на нещо повече от моментно състояние на нещата. Оставяме на следващите статистически периоди да потвърдят или, надяваме се, да опровергават направените заключения.

Ползите от инвентаризацията, или за идентификацията на един ръкопис от колекцията на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“

Камелия Христова-Йорданова

The Advantages of Inventory Checking or the Identification of a Manuscript from the Collection at the National Library “St. St. Cyril and Methodius”

Kameliya Hristova-Yordanova

Summary

The article provides information about the identification of the manuscript NBKM 1417, kept in the department of Manuscripts and Old Printed Books at the National Library “St. St. Cyril and Methodius”. The results show that the fragment belongs to manuscript NBKM 307 by the same collection.

Key words: NBKM 1417, NBKM 307, National Library “St. St. Cyril and Methodius”, XIV century, manuscript.

На историята са известни не малко случаи, при които части от ръкописи се пазят в хранилища на различни библиотеки.¹ Определянето принадлежността на фрагменти към кодекси е процес, който изисква специфична квалификация, археографска компетентност и не на последно място, работа с ръкописните паметници *de visu*. Ръкописите, които се съхраняват в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, също крият тайни, които очакват своите изследователи, за да бъдат разкрити.

Доказателство за това е, че по време на годишната инвентаризация на славянската ръкописна колекция към отдел „Ръкописи и старопечатни книги“, беше направена идентификация на ръкопис със сигнатура НБКМ 1417², който по всяка вероятност е част от ръкопис със сигнатура НБКМ 307.³

В том V от *Описа на славянските ръкописи* НБКМ 1417 е представен като: *Сборник от слова от втората четвърт на XIV век, сръбска редакция*⁴. Ръкопи-

¹ Вж например *Супрасълски* или Ретков сборник. т. 1. състав. Йордан Заимов и Марио Капалдо. София: БАН, 1982, с. 5.

Части от него се пазят на три места.

² *Опис* на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. т. 5. София: Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 1996.

³ *Цонев*, Беньо. *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. св. 1. София: Държавна печатница, 1910.

⁴ *Опис* 5, с. 130.

сът съдържа 6 л. хартия, 280 x 200 мм. Размерът на текстовото поле е 215–150 мм. Листовите са силно повредени, като липсва и известна част от долните леви ъгли на фрагмента, които са откъснати. Тетрадите вероятно са били от по 8 листа, номерирани в началото и в края на всяка свезка с буквени означения. На л. 5а се вижда означаването на 36 тетрада (л̃с). Има следи от старо овлажняване. Хартията е жълтеникава, мека и рехавя. Водният знак е буква L и наподобява екер у Мошин–Тралич⁵ № 3696 от 1332 г. Няма подвързия. Писмото е среден неправилен, но обработен полуустав от опитен книжовник от една ръка, по 28 реда на страница. На л. 2а първите 8 реда, както и редове в края на л. 3б, са изписани от друга ръка, с по-изискано и разредено полууставно писмо. Мастилото е черно. Заглавията, заглавните букви и маргиналните написания са в червено. Рядко се пишат ударения и придихания, редовно се използват съкращения с титли и знаци за означаване на мекост над гласните. Украса почти няма. Правописът е едноеров (само ъ), безюсов, рашки. Наблюдава се засилена йотация на Е. Има няколко случая на замяна на и с ъ. На етимологичното си място стои ђ, а ѝ не се среща. В Описа е отбелязано, че акцентната система все още не е добре разработена, а копистът не е бил особено грамотен, защото е допускал грешки. Бележки и приписки няма. Отбелязано е, че паметникът е без сигнатура, а до момента на изготвянето на *Описа* е бил съхраняван в папка с отделни листове, които не са били включени в четирите тома на *Описа*⁶. Картина обаче се променя, когато този фрагмент се разгледа заедно с НБКМ 307.

В том 1 на *Описа* ръкопис НБКМ 307 е обозначен като *Сборник от жития, слова и поучения*⁷, българска редакция XIV в., 272 л. фол. 280 x 210 мм, от които последните 26 л. вероятно са пришити по-късно – те са от сръбска редакция. Писмото е от няколко ръце. Преобладава широк полуустав. Ръкописът е пострадал от влага, липсват листове от началото и от края, а и от средата. Под началната страница на всяко слово е отбелязано от колко листа се състои то. Правописът изглежда е от Източна България (Търновски). Наблюдава се смесване на еровете, но понякога те се употребяват и етимологично. Ударения се срещат рядко, като преобладават при изписването на собствени имена. Използват се букви ѕ и ѝ, както и два знака за малка носовка – ѿ и ѡ. Що се отнася до листовите със сръбска редакция, те са с едноеров правопис, без ударения, освен двоен гравис (") и др. надредни знаци. Представено е съдържанието на сборника. На л. 247 започва сръбската редакция и като се вземе под внимание писмото и хартията, може да се каже, че те са от същото време като основната част на ръкописа. Посочено е от какви текстове се състои частта със сръбска редакция, като в нея влизат: Слово на Преображение от Ефрем Сирийски; Слово за Успение Богородично от Андрей Критски; Похвала за Успение на Богородица, писана от Климент Охридски; Слово на Благовещение от Йоан Златоуст; Слово на Благовещение от Йоан Дамаскин. Б. Цонев отбелязва, че листовите, на които свършва това слово, той е извадил от ръкопис с номер №

⁵ Мошин Владимир, Trajlić, Seid M. Vodeni znakovi XIII. i XIV. vijeka. 1–2. Zagreb, 1957.

⁶ Опис 5, с. 130–131.

⁷ Опис 1, 1910, с. 248.

348⁸ (със съвременната номерация на ръкописите това е НБКМ 304 – Неделни и празнични поучения от XVII в., сръбска редакция), като на този лист е и началото на Словото, посветено на Успение Богородично от Андрей Критски. Не са приведени данни за постъпването на ръкописа в Националната библиотека. Б. Цонев дава информация за водните знаци на ръкописа – миндаловиден щит⁹, разделен на четири с косо кръстовище, камбана, стомна с дръжка, а що се отнася до листовите със сръбската редакция, те имат голямо L като воден знак. Всички водни знаци са от XIV в.¹⁰ Ръкопис НБКМ 307 изобилства от филиграноложки материал, но Б. Цонев не е включил всички елементи в опис си. От 264 л., които в момента се намират под тази сигнатура, водни знаци има в около 131 от тях. По-стеснена датировка на ръкописа по водните знаци дава Нина Атанасова в своята дисертация. Тя изследва българските ръкописи от XIV и XV в. и датира НБКМ 307 като създаден около 40–50 години на XIV в.¹¹

При съставянето на *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica* Климентина Иванова използва НБКМ 307. Тя също посочва, че ръкописът се състои от две части. Липсва начало, има размествени листове. Тук той е посочен с 264 л. Първата част е писана с красив полуустав от един от книжовниците. Правописът ѝ е български двуюсов, двуеров (с а и ъ в една от ръцете). Втората част от л. 247 до края е дело на копист с безюсов сръбски правопис. Тя се състои от 5 творби – Слово за Преображение, 2 слова за Успение Богородично, като едното е от Климент Охридски, и 2 за Благовещение.¹²

По всяка вероятност след съставянето на том 1 от *Опис* през 1910 г. от НБКМ 307 са се отделили 8 листа. Към настоящия момент листовите са 264, а не 272, както е било през 1910 г. Ръкописът е бил реставриран чрез листоотливване през септември 1967 г. и още тогава са реставрирани само 264 л., както е записано в пътния лист на ръкописа. НБКМ 1417 се състои от 6 л., т. е. 2 листа от НБКМ 307 все още са в неизвестност. В том 5 на *Опис* листовите в НБКМ 1417 не са разпознати като част от НБКМ 307. За идентифицирането на ръкописа значително помогна това, че в дисертацията си¹³ работя със Словото за Благовещение от Йоан

⁸ Пак там, с. 252.

⁹ Нина Атанасова дава само по-общото название щит. Вж Атанасова, Нина. Филиграноложки проблеми на българските ръкописи от XIV и XV век – запазени в България. София: [изд. В. Атанасова], 1984. 215 л.: с табл.; 30 x 21 см + 1 автореферат (1985, 25 с.).

¹⁰ Опис 1, 1910, с. 248–252.

¹¹ Атанасова, Нина. Филиграноложки проблеми..., с. 68, 163. (дисертация).

В изследваните паметници и в албума на водните знаци, който авторката прилага към своята дисертация, не е включена сръбската част на НБКМ 307.

¹² Иванова, Клементина. *Bibliotheca hagiographica Balcano-Slavica*. София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“, 2008, с. 91

¹³ Христова, Камелия. От благовестие към благовещение. Шест слова за блага вест в рилските сборници на Владислав Граматик и Мардарий Рилски: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, професионално направление: 2.1. Филология (Български език – Старобългарски език). София: [изд. К. Христова-Йорданова], 2018. 430 л.: с ксерокоп.; 30 x 21 см + 1 автореферат (47 с.).

Дамаскин¹⁴, чието начало се намира в НБКМ 307, а краят му сега е в НБКМ 1417. Освен с текстологичните ми наблюдения, подозрението ми беше подкрепено и от палеографските и кодикологични белези на втората част от ръкопис НБКМ 307 (от л. 247 до л. 264) и листовите на НБКМ 1417 (6 л.). Те несъмнено принадлежат към една и съща школа.¹⁵ Изписани са по 28 реда на лист, водният знак е същият, който е отбелязан и в описите – много наподобява голямо L – по Мошин-Тралич е *équerre*¹⁶ № 3696 от 1332 г.¹⁷, а по Брике наподобява № 5973–5974 от 1930 г.¹⁸ Ръцете, които са изписали страниците, имат множество сходни начертания. На л. 250 от НБКМ 307 е обозначена тетрадата ђ (33), на л. 255 е началото на следващата тетрада ѓ (34), следва ѓ (35) на л. 263, а следващата по ред тетрада ѓ (36) се намира на л. 5 (л. 271 по старата номерация от НБКМ 307) от НБКМ 1417. Водни знаци могат да се видят на л. 1 и на л. 6 от НБКМ 1417 (л. 267 и л. 272 по номерацията от НБКМ 307). След като е установено, че НБКМ 1417 е част от НБКМ 307, то трябва да се вземе под внимание и старата номерация на листовите от НБКМ 1417. Те са следните: л. 1 отговаря на л. 267, л. 2 на л. 268, л. 3 на л. 269, л. 4 на л. 270, л. 5 на л. 271, л. 6 на л. 272. Листовите са номерирани няколко пъти. Така например, на л. 268 има задраскан номер 271, на л. 270 първо е зачеркнато 268, а след това и 269, л. 271 е бил с номер 269, а след това 270, л. 272 е със зачертан номер 270. Няма оригинална фолiazione.

Работата по инвентаризацията продължава с надежда, че откриването на останалите изгубени два листа – 265 и 266 – предстои. Не може да се изключи вероятността те напълно да са се разпаднали и да са окончателно изгубени, тъй като листовите, запазени в НБКМ 1417, са в лошо състояние, а първият дори е разкъсан.

Определянето на принадлежността на НБКМ 1417 към НБКМ 307 показва, че ръкописите, попаднали веднъж в едно съвременно хранилище, нямат строго определена съдба. Отделянето на тези 8 листа от НБКМ 307 и обособяването на 6 от тях като друг ръкопис – НБКМ 1417, сочи, че при работата с ръкописи е възможно на едно място също да се случи „изгубване“, било то по механични причини, при преместване на ръкописите или например при подготовката им за реставрация. Ежегодната задължителна инвентаризация е значима не само за проверяване на физическото състояние на ръкописите, но също и за тренирането на археографското око. Въпреки че на пръв поглед работата по инвентаризацията не е атрактивна или вълнуваща, тя може да доведе до ценни открития в някои сфери за науката. Отнасянето на фрагменти към кодекси е дълъг процес и остава сред основните задачи на текстолозите и археографите.

¹⁴ В славянската ръкописна традиция за автор се приема Йоан Дамаскин, а в гръцките ръкописи – патриарх Герман

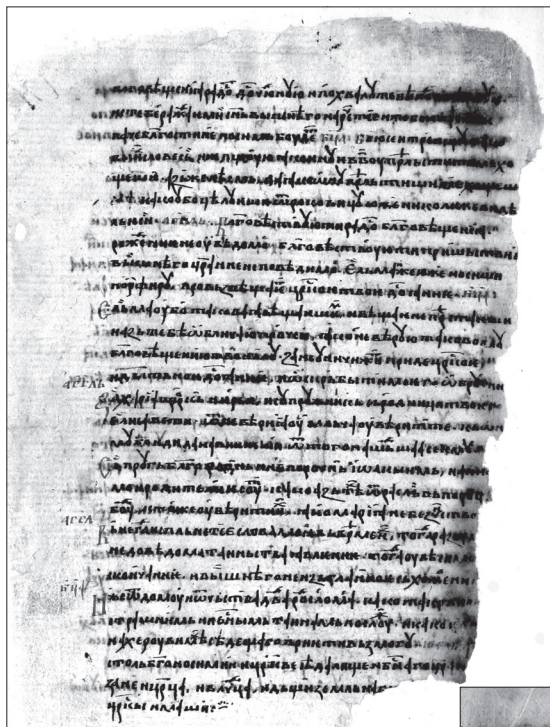
¹⁵ Вж *Приложение 1* и *Приложение 2*.

¹⁶ Пособие от две части, монтирано под прав ъгъл, което се използва за измерване на прав ъгъл или за начертаване на прав ъгъл, например.

¹⁷ Mošin Vladimir, Traljić, Seid M. Цит. съч., 1957.

¹⁸ Briquet, C. M. *Les filigranes dictionnaire historique des marques du papier*. 2. Leipzig, 1923.

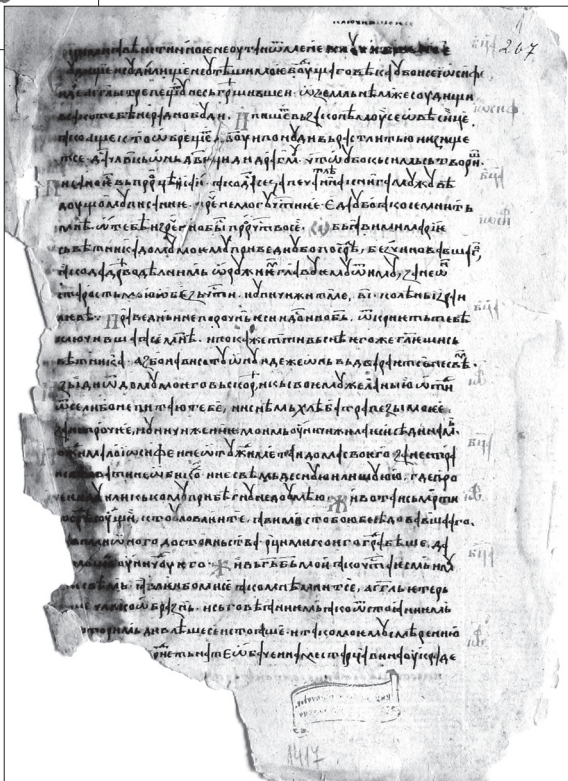
Приложение 1

Ръкопис НБКМ 307, л. 264б

Приложение 2

Ръкопис НБКМ 1417, л. 1а

Развитие на каталозите на Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“

Биляна Яврукова

Development of the catalogs of the University Library “St. Kliment Ohridski”

Bilyana Yavrukova

Summary

Sofia University Library “St. Kliment Ohridski” is the biggest scientific library in Bulgaria. The establishment of the catalogues is significant for the library work. The cataloguing rules employed in building the catalogues are important for their quality. The Sofia University Library has gone a long way from its first catalogues with short bibliographic descriptions to the next period of cataloguing with international and national standardization. A complex catalogue system was established. Today it is the first and the only large Bulgarian library to finish the process of retrospective conversion of its traditional catalogues. It offers its patrons unified bibliographic information for its collections.

Key-words: cataloguing, bibliographic description rules, catalogue system, types of catalogues, retrospective conversion.

В своята 130-годишна история Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ работи усърдно за създаване и развитие на каталозите, разкриващи ценните фондове, които притежава. Изграждането на каталозите на една библиотека са най-важната част от библиотечната дейност, както отбелязва и Лазарина Станишева: *Ако библиотеката е „сърцето на Университета“, то каталогизирането е сърцевината на цялостната библиотечна дейност.*¹ Най-голям принос за развитието на каталожната система има акад. Стоян Аргиров – дългогодишен директор на Университетската библиотека.

Първият каталог е създаден малко след основаването на Библиотеката. Той е във вид на тефтер и е започнат през 1890 г. В него са вписвани: инвентарен номер, сигнатура, автор, заглавие и брой на томове за многотомни издания. По данни на н.с. Станишева всички книги са вписвани без значение от езика, като не е спазван строг азбучен ред. Станишева отбелязва съществуването и на систематичен каталог, отново във вид на тефтери: *Всеки отдел е застъпен в отделна тетрадка,*

¹ Станишева, Лазарина. Основни моменти в развитието на системата от каталози в Университетската библиотека. – В: *Библиотекар*, 1974, № 2, с. 36.

Лазарина Станишева е научен сътрудник в Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ в периода 1956–1984 г.

в която най-напред се дава съдържанието на отдела. Вътре в отделите книгите са подредени азбучно по авторски имена, като не е спазван строго азбучният ред. В някои от тефтерите има и свободно място след всеки подраздел за продължение и попълване на новите постъпления.² Макар и несвършени и съдържащи само основни данни, тези каталози имат огромно значение за първите преподаватели и студенти на Висшето училище, подпомагайки ги да използват пълноценно библиотечния фонд. Каталогизирането е извършвано от един служител – писар.

През 1900 г. е приет първият правилник за библиотеката при Висшето училище³. Значително място в него е отделено на системата от каталози, която трябва да бъде създадена. Правилникът е разработен от акад. Стоян Аргиров. Той е много подробен. В него се дават насоки в кои каталози да се вписва инвентарният номер, както и някои упътвания за библиотечните документи, които да бъдат представени в каталозите, данните, които трябва да бъдат вписвани, и насоки за поддръждането на каталожните картички. Любопитен факт е и представянето на класификационна схема, по която трябва да се изгражда систематичният каталог на библиотеката.

Според чл. 23 от правилника Библиотеката трябва да има три каталога:

- Основен каталог (топографски).
- Азбучен каталог.
- Общ научен (систематичен) каталог.

Най-подробният каталог се предвижда да бъде основният каталог, който първоначално е изготвян на ръка, а по-късно на пишеща машина. Състои се от отделни картички. Библиографските описания са подробни, съдържащи и информация за издание, издател, печатница и данни за томове. Подредени са топографски. Това е първият каталог на каталожни картички в Библиотеката, който съществува и до днес.

Азбучният каталог, изграден от твърди каталожни картички, започва да се изгражда малко след публикуването на правилника – около 1904 г.⁴ Каталогът се изгражда по системата *Стадерини* с твърди каталожни картички с размер 9/11 см. Описанието на книгите се създава по правилата, заложиени от Стоян Аргиров в книгата „Ръководство за уреждане народни, общински, ученически и частни библиотеки“⁵. Правилата, които той препоръчва, са съобразени с Пруската инструкция. Те имат слабо приложение в българските библиотеки поради своята сложност. Описанията са много кратки и съдържат само основни елементи от библиографското описание. В повечето каталожни картички на многотомни издания е отбелязано само, че изданието е многотомно (Т. 1– или Vol. 1–, или Bd. 1– и т.н.), много често липсва каквато и да е допълнителна информация. Съществуват и описания на серии, което прави част от изданията неоткриваеми, когато потребителите нямат данни за книжната серия, в която е публикувано конкретно заглавие.

² Станишева, Лазарина. Системата от каталози в Университетската библиотека – София: Исторически поглед. – В: *Известия на Народна библиотека В. Коларов и Библиотеката при Софийския държавен университет*, 1963, т. 2 (8), с. 195.

³ *Правилник за библиотеката при Висшето училище*. София: Държ. печ., 1900. 43 с.

⁴ Станишева, Лазарина. Системата..., с. 194–215.

⁵ Аргиров, Стоян. *Ръководство за уреждане на народни, общински, ученически и частни библиотеки*. Пловдив: книж. В. И. Калайджиев, 1898. 122 с.

Каталогът е изграден в две поредици:

- азбучен каталог на издания на кирилица – каталожните картички представят книгите на чужда кирилица и българските книги;
- азбучен каталог на издания на латиница – каталожните картички представят книгите на латиница.

Според чл. 27 от правилника за Библиотеката при Висшето училище се предвижда да се вписват в отделни каталози *всички библиотечни предмети, които изискват свършено други род каталогизация, отколкото книгите*, като напр. ръкописи, карти, гравюри и др. Такъв е каталогът на старопечатните издания. Той е във вид на книга и съдържа основни библиографски данни.

Систематичният каталог започва да се изгражда по същото време. Схемата се базира на системата на Брюкселската университетска библиотека, преработена и въведена от Аргиров. С това се полагат основите на каталожната система на Университетската библиотека. С развитието ѝ се развива и системата от каталози.

Започва постепенно изграждане на филиалната мрежа. Всяка филиална библиотека поддържа свои каталози. По данни на Лиляна Сазданова⁶ още по времето на Стоян Аргиров се заражда идеята за създаване на своден каталог, който да представя фонда както на Централна библиотека, така и този на филиалните библиотеки. През 1937 г. се поставя началото на своден каталог на филиалните библиотеки. Същата година започва нов етап от развитието на каталозите на Университетската библиотека. Тогава се въвеждат каталожни картички с международен формат 7,5/12,5 см., с което се поставят основите на нова поредица от азбучни каталози. Първите библиографски описания в тях се създават на базата на „Ръководство за уреждане на народни, общински, ученически и частни библиотеки“ на Стоян Аргиров. През 1938 г. стартира и централната каталогизация чрез отпечатване на каталожни картички не само за поддържаните в Централна библиотека каталози, а и за каталозите във филиалните библиотеки.

Лазарина Станишева в своята статия „Каталожната система“ отбелязва и изключителната заслуга на Университетската библиотека в проправянето на път за създаване на централизирана каталогизация в България – с нейния опит през 1942 г. да отпечатва и размножава каталожни картички на *българските книги, получавани по депозит едновременно и за народните библиотеки в София, Пловдив, Търново, Шумен*⁷.

В началото на 40-те години на XX в. се съставя и първият своден каталог на периодичните издания. До този момент читателите използват изданията през 1938 г. „Списък на чуждите списания, които се получават в Университетската библиотека“⁸. Изданието служи за основа на каталога, като в процеса на създаването му е извършвана проверка за наличността в Централната библиотека и във филиалните библиотеки.

Отдел „Обработка“ е основан през 1949 г., *като отговорната работа по*

⁶ Сазданова, Лиляна. Каталожната система. – В: Библиотекар, 1988, № 9, с. 18–23.

⁷ Пак там, с. 20.

⁸ Списък на чуждите списания, които се получават в Университетската библиотека. София, 1938. 58 с.

каталогизирането на библиотечното имущество се възлага на най-добре подготвените библиотечни сътрудници.⁹ Това бележи началото на важен етап от каталогизационната дейност в Библиотеката, позволявайки специализирано обучение на кадри, което повишава качеството на работния процес. Административните реформи, които се осъществяват в Софийския университет и Университетската библиотека през 50-те години на XX в., водят до административно и методическо подчинение на всички филиални библиотеки. В тях се назначават библиотекари, които с методически насоки на специалистите от Централната библиотека изготвят азбучни и систематични каталози на фондовете на филиалните библиотеки. В отдела оттогава до днес сътрудничат между 8 и 10 специалиста.

В началото на 50-те години Университетската библиотека започва работа по съставяне на предметен каталог, който се поддържа едва 10 години. Едновременно с него се поддържа и систематичен каталог. Причините за замразяването на един от реалните каталози са посочени от Лиляна Сазданова: *той не е отразявал пълно новите постъпления – отначало е включвал само българската литература след 1944 г., а по-късно и руската и западната литература, и то по преценка.*¹⁰ Взето е решение да продължи изграждането на добър систематичен каталог, който да стъпи на Схемата за класификация на книгите в научните и по-големите библиотеки, която е въведена през 1958 г. В продължение на близо 15 години всички библиографски описания от систематичния каталог, поддържан в периода 1938–1958 г., са прекласирани и се вливат в новия каталог.

През 50-те и 60-те години на XX в. се наблюдава процес на универсализиране на библиографската и каталожна дейност в България. До този момент Университетската библиотека работи *по инструкцията на Стоян Аргиров, примесена с нововъведения по лични приумици на описвачите.*¹¹ В това време в страната започва да се работи по създаване на нови правила, които да бъдат приложени във всички български библиотеки, за да се постигне унифициране на каталогизационната дейност на национално ниво. В периода 1951–1962 г. са публикувани национални правила, които стъпват на съветските единни правила за описание. А първите стандарти в областта на библиографското описание в България се появяват в началото на 70-те години на XX в. Специалисти от Университетската библиотека активно участват в разработването на правилата, стандартите и класификационните схеми. Поради осъзнатата необходимост от актуализиране на правилата и унифициране на дейността на национално ниво, Университетската библиотека внедрява без излишно бавене всички нововъведения в областта.

Наличието на специален отдел в структурата на Университетската библиотека и влизането в сила на новите правила за библиографско описание, както и развиващата се мрежа от филиални библиотеки, са сериозна предпоставка за създаване на своден азбучен каталог на Централната библиотека и на филиалните библио-

⁹ Станишева, Лазарина. Каталогна система на Университетската библиотека: 1944–1974. София: Софийски университет „Климент Охридски“, 1974, с. 13.

¹⁰ Сазданова, Лиляна. Каталогната..., с. 21.

¹¹ Доклад за състоянието на университетските библиотеки в София, изпратен от ИНИК на 14.IX.1951 г. Цит. по Станишева, Лазарина. Каталогна..., с. 21.

теки. Решението е взето в средата на 50-те години. Неговото начало официално е поставено през 1956 г. Той се изгражда в три поредици:

➤ Азбучен каталог на книгите на латиница, постъпили в Библиотеката след 1938 г.

➤ Азбучен каталог на книгите на чужда кирилица, постъпили в Библиотеката след 1938 г.

➤ Азбучен каталог на българските книги, постъпили в Библиотеката след 1938 г.

С това се завършва цялостната реорганизация на Университетската библиотека и тя преминава към един по-спокоен етап, състоящ се в утвърждаване и надграждане. Служителите на отдел „Каталогизация“ работят изключително активно, като годишно каталогизират над 10 000 нови заглавия и отпечатват каталожни картички в тираж над 53 000 броя, като в някои години надхвърлят 90 000 броя. Библиографските описания се съставят върху восьчна хартия. С цел унифициране и контрол описанията се проверяват от ръководителите на отдела. След това се размножават в необходимия тираж с миниграф. Така се осигуряват каталожни картички за новопостъпилите книги както за каталозите, поддържани в Централната библиотека, така и за каталозите на филиалните библиотеки. В средата на 80-те години започва постепенна модернизация на каталогизационната дейност със закупуване на две пишещи машини със запаметяващи устройства – IBM (за описване на книги на латиница) и Бултекст (за описване на книги на кирилица), с чиято помощ се размножават каталожните картички.

Междувременно служителите на отдела периодично са командировани по филиалните библиотеки с цел описване на по-стари постъпления в Библиотеката, които към този момент не са разкрити в каталозите. Този процес протича бавно, понякога се преустановява заради липсата на достатъчно служители. Не е приключена изцяло и реорганизацията на сводния каталог и част от фонда на филиалните библиотеки е представен само в стария своден каталог. Причина за това е и все по-задълбочаващата се криза в края на 80-те години на XX в., когато започва да се усеща и недостиг на консумативи.

Бурно развитие на каталозите и каталогизационната дейност в Университетската библиотека се наблюдава в периода след 1992 г., когато се внедрява българският програмен продукт АБ. Така започва автоматизация на каталогизацията в Библиотеката, с която се въвежда и Универсалната десетична класификация. Това е логична стъпка, тъй като по този начин няма необходимост от редакция или започване на нова поредица от систематични каталози.

Две години по-късно, през 1994 г., Университетската библиотека преминава към интегрираната библиотечно-информационна система ALEPH 300. Тя обхваща всички библиотечни процеси и позволява работа в мрежа, което е особено важно за библиотеки с филиална структура като Университетската библиотека. Записите, създадени в първата система, са успешно прехвърлени, но са основно редактирани, за да бъдат изцяло съвместими с новия формат за машинночетима каталогизация. Специалистите, работещи в този период, предпочитат да въведат свой формат, пригоден към действащия към момента инструментариум.

Първият опит за споделена каталогизация е регистриран през 1996 г. Записите от текущата национална библиография се закупуват на дискети. След конвертиране те се вливат в електронния каталог. Практиката продължава до 2010 г., когато Националната библиотека прекратява разпространението на записи.¹²

През септември 1997 г. в Библиотеката официално е въведен Предметният рубрикатор на Националната библиотека. Това позволява да се изпълни и една от неизпълнените задачи през годините: изграждане на два реални каталога – систематичен и предметен. За разлика от систематичния каталог, който е труден за разбиране и ползване от потребителите, предметният каталог е по-логичен и лесен. В автоматизираните системи предметните рубрики значително улесняват търсенето и дават по-релевантни резултати.

Каталогът на българските книги се поддържа до 1995–1996 г. След преустановяване изпращането на каталожни картички от Националната библиотека, в изпълнение на програмата за централизирана каталогизация в България, каталогът на българските книги е замразен. До края на 1999 г. се разпечатват каталожни картички за описанията на латиница и чужда кирилица, след което спира изграждането на традиционните каталози. Библиографски данни за всички издания, постъпили в Библиотеката след 2000 г., са налични само в електронния, достъпен и онлайн каталог.

През 2009 г. Университетската библиотека въвежда по-новата и модернизирана версия на интегрираната библиотечно-информационна система ALEPH 500. С внедряването ѝ се приема формат MARC 21 за създаване и съхранение на машинночетими записи. Системата позволява другият международен формат UNIMARC да бъде използван като изходящ и входящ. Изборът на MARC 21 в Университетската библиотека е направен във връзка с няколко важни факта – на първо място е широкото разпространение на формата в цял свят и възможностите, които се откриват пред Библиотеката да използва готови машинночетими записи чрез прилагането на протокол Z39.50¹³, както и перспектива за включване в различни сводни каталози, изградени на базата на формата.

След преминаването към новата версия цялата база от 305 000 записа се налага да бъде редактирана, тъй като след прехвърлянето е констатирано, че е нужно стандартизиране и унифициране на съществуващите записи. Това се дължи не само на допълнителните полета, които са използвани в рамките на формата в старата версия на системата, а и на факта, че през годините не е осъществяван контрол на качеството на създадените записи, както и поради липсата на съвременни правила за библиографско описание, предназначени за автоматизирана каталогизация. Такива правила липсват и днес, което води до известен разнобой в библиографските записи. Част от необходимата редакция се извърши автоматично чрез служебни програми.

¹² През 2010 г. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ започна да работи в системата COBISS и преустанови предлагането на библиографски записи. Текущата национална библиография се публикува в електронен формат на страницата на Библиотеката. – Бел. ред.

¹³ Международен стандарт, с чиято помощ става възможна обмяната на записи между две институции.

С въвеждането на автоматизираната система се взема решение и за извършване на ретроспективна конверсия на традиционните каталози. Първите опити за ретроконверсия както на книгите, така и на периодичните издания, започва през 1995 г. Едно щатно място е отделено за изпълнението ѝ, което се оказва недостатъчно. В определени периоди дейността е прекратявана. Същинският процес на ретроконверсия се осъществи в периода 2009–2012 г. в изпълнение на проект НАБИС.¹⁴

В резултат на анализ на каталозите на Университетската библиотека и съгласно препоръката на Комитета на министрите на Съвета на Европа за приоритетно конвертиране на каталозите, които имат широко културно, научно и информационно значение за страната¹⁵, е определена следната последователност:

- Своден азбучен каталог на книгите на латиница, постъпили в Библиотека-та в периода 1939–2000 г.

- Своден азбучен каталог на книгите на чужда кирилица, постъпили в Библиотека-та в периода 1939–1984 г.

- Своден азбучен каталог на книгите на чужда кирилица, постъпили в Библиотека-та в периода 1985–2000 г.

- Своден азбучен каталог на българските книги, постъпили в Библиотека-та в периода 1939–1996 г.

- Своден азбучен каталог на книгите на латиница на филиалните библиотеки до 1939 г.

- Своден азбучен каталог на книгите на кирилица на филиалните библиотеки до 1939 г.

- Исторически каталог на постъпилите в Централна библиотека документи в периода 1888–1939 г.

Основната причина за този план е свързан и със степента на трудност на каталозите. В по-голямата си част първите каталози, подлежащи на конверсия, съдържат стандартизирани библиографски описания, създавани според националните правила и стандарти. Това дава възможност за добиване на по-голяма опитност на каталогизаторите, преди да се пристъпи към конвертиране на първите каталози, характерни с наличието на библиографски записи и редни думи, съставяни по различни правила от днешните. Заедно с вземането на важни решения, свързани със създаването на машинночетими библиографски записи, е необходимо да се обърне специално внимание и на екземплярите, които са в структурата на Университетската библиотека. Ето защо, преди раздаването на чекмеджетата за конверсия, с тях работят специалистите, отговарящи за книгохранилището на Централната библиотека, които правят проверка за наличността на изданията, а на каталожната картичка нанасят съответния статус на изданието (в хранилище; в читалня; липсва на място; не се обслужва – изнесен фонд).

¹⁴ НАБИС. [онлайн]. [прегледан 27.01.2019]. <http://www.nalis.bg>

¹⁵ Byrant, Philip. Making the most of our libraries. The report of two studies on the retrospective conversion of library catalogues in the United Kingdom, and the need of a National strategy [онлайн]. London: British Library Research and Innovation Centre, 1997. [прегледан 13.02.2015]. <http://www.ukoln.ac.uk/services/papers/bl/blri053>

Във филиалните библиотеки протече същият процес, но след създаването на записите. Всяка седмица се изпращат списъци с въведените през седмицата екземпляри за съответната библиотека. Това позволява читателите да получават адекватна информация чрез електронния каталог къде могат да използват конкретно издание и дали то е налично.

Поради спецификата на историческия каталог се налага и прилагането на различен подход за ретроспективна конверсия. Каталогът се конвертира в различна база (подмножество на общата база). Описанията са кратки. В бъдеще работата по тази база ще продължи с въвеждането на пълно библиографско описание (*de visu*) на книгите от специалисти каталогизатори, тъй като много често се налага и промяна на редната дума в съответствие с действащите стандарти и правила за библиографско описание.

Наред с конвертирането на каталозите на книгите се работи и по конвертирането на азбучните каталози на периодичните издания. За по-пълно и достоверно нанасяне на информацията за наличността се използват и картоните на периодиката, поддържани и съхранявани във филиалните библиотеки.

Работата по ретроспективна конверсия на каталозите в Университетската библиотека се извърши координирано, което доведе до по-добри крайни резултати, свързани с бързина и качество на изпълнение, гарантирайки и достъп на потребителите до унифицирана и стандартизирана библиографска информация. Към момента Университетската библиотека е единствената голяма българска библиотека, която е приключила с конвертирането на традиционните каталози. Днес читателите имат достъп до над 1 147 000 библиографски записа, представящи в пълнота нейния фонд.

Процесът по изграждането на каталозите не спира с осъществяване на ретроспективна конверсия. Свидетели сме на бързо развитие на инструментариума на каталогизаторите, което налага системна работа по правилата, с които работят библиотеките, и гъвкавост при тяхното въвеждане на новостите в практиката, за да могат да бъдат адекватно представени в каталога новите видове ресурси.

Университетската библиотека се изправи и преодоля предизвикателството да въведе в практиката новото стандартизирано издание на УДК¹⁶. След създаване на подробен план, одобрен и приет от Дирекционния съвет, Университетската библиотека от 1 януари 2019 г. започна работа по новото издание на УДК. Каталогизацията и изграждането на каталозите в Университетската библиотека се извършва от висококвалифицирани специалисти. Библиографските описания се създават съгласно наличния инструментариум. Така Университетската библиотека изгражда добра система от традиционни каталози, посреща подготвена автоматизацията на дейността и преодолява със знания и опит предизвикателствата, свързани с изграждането, поддържането и развитието на електронния каталог.

¹⁶ **Универсална** десетична класификация: CC Publication № 099, UDC Consortium – Licence № PL2016/01 / [състав., доп., прев. Александра Николаева Дипчикова, Антонета Иванова Тотоманова]. съкр. изд. София: Нац. библ. „Св. св. Кирил и Методий“, 2017. 446 с.

Ролята на библиотеките в Цариброд и Босилеград за насърчаването на българския език, литература и култура на българите в Сърбия

Елизабета Георгиев

The role of libraries in Tsaribrod and Bosilegrad for the promotion of the Bulgarian language, literature and culture of the Bulgarians in Serbia

Elizabeta Georgiev

Summary

There are around twenty minorities in Serbia, and therefore the role of written speech in preserving the cultural identity of minorities is great. The author emphasizes the role of libraries in Tsaribrod and Bosilegrad in non-formal education of users, especially in preserving the language and culture of the Bulgarian national minority in Serbia. The organized activities and programs of the “Detko Petrov” National Library in Tsaribrod in connecting the Serbian and Bulgarian culture through literary meetings with Serbian and Bulgarian authors are presented as well as its role in promoting the work of literary activists from the Bulgarian minority in Serbia.

Key-words: multiculturality, Bulgarian national minority, non-formal education, “Detko Petrov” National Library – Tsaribrod, “Hristo Botev” National Library – Bosilegrad.

Известният борец за човешките права Нелсън Мандела в едно от произведенията си за значението на образованието подчертава следното: *Образованието е най-мощното оръжие, което може да се използва да промени света*. То има стратегическо значение за икономическото и социалното развитие на обществото чрез знание. За да се осъществи тази цел, необходимо е образователната система да е качествена, ефективна, достъпна и равнопоставена. Основната задача пред такава система е: всеки човек да има възможност да развива потенциалите си, да има възможност да се усъвършенства и обучава, да използва уменията си за подобряване на знанията си, да придобива способност да селектира онова, което е от значение в дадения контекст и да разбира наученото по начин, по който това знание може да адаптира към изискванията на ускорените промени в обществото. Общество, развиващо се въз основа на знанието, е общество на непрекъснато обучение и последователно образованието като цяло трябва да се разглежда в по-широк контекст, защото инвестицията в него е ключ към успеха. С него ръка за ръка върви и културата, която очаква да бъде важна част от ежедневието на всяка група хора, все едно дали тя е малцинство или мнозинство.

Демократичността на обществото се оценява и според отношението му към националните малцинства. За да може да си служи със своите права и свободи, всяко малцинство трябва да е запознато, че правата му не са привилегия, а важен инструмент за постигане на реалната равнопоставеност и съвместното съществуване в дадена област и държава.

Многобройните малцинства в Сърбия чрез редица закони – в съответствие с международните стандарти и стандартите на Европейския съюз, имат право да пазят образователната и културната си идентичност, да зачитат майчиния език и литература, имат право да творят книги, да се занимават с наука, да се занимават с различни видове изкуство.

Едно от тези малцинства е и българското. Макар и малка общност (вж Табл. 1), българското малцинство е неделима част от мултикултурната карта на Сърбия и играе важна роля както в развитието на местата, където живее целокупно, така и в развитието на образованието и културата. Най-голям брой българи в Сърбия има в общините Босилеград и Цариброд, както и в по-големи градове като Ниш, Пирот, Лесковац и Враня, както и в Бабушница, Сурдулица и в някои села в Банат¹.

Табл. 1. Българи в Сърбия²

Българи	Преброяване през 2011 г.	Преброяване през 2002 г.	Увеличение/намаление (2002–2011)
Брой	18 543	20 497	– 1954

Значението на образованието, книгите и езика в мултинационалните среди, особено за малцинствата, е още по-голямо, тъй като книгата и езикът освен основната си функция, представляват и *пазител* на етническата принадлежност. *Общата цел на защита на езиковите права на малцинствата е принадлежащите към определено национално малцинство в езиков смисъл да бъдат равни с другите граждани, според закона да им се гарантира свободно използване на майчиния език и писмо.*³

¹ Вж Банатски бугари. [онлайн]. [прегледан 18.02.2019]. <http://sr.wikipedia.org/sr/Бугари#>

Банатските българи (или палченци) са малцинствена група, която предимно живее в региона на Банат, Сърбия. Те са католици и по потекло са от Северна и Северозападна България. Банатските българи живеят са в тази област от XVII в. и говорят на източен диалект, с голямо лексикално влияние на немския, унгарския, румънския и сръбския език. Според неофициалните данни в сръбски Банат живеят 3000 българи, а според официалните данни от 2002 г. са 1658. В Румъния те са 6500 души. Основните центрове на банатските българи са Скореновац (Гюргево), Иваново и Яша Томич (Модош).

² **Попис** становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији. [онлайн]. [прегледан 18.02.2019]. http://media.popis2011.stat.rs/2012/Prezentacija_Knjiga1.pdf

³ **Bugarski**, Ranko. Jezik i kultura. Beograd: Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2005, с. 12.

Образованието на българското малцинство⁴ има дълга традиция. Първите учебни институции са открити през XIX в. и до днес играят ролята на опорна точка за развитието на местата, в които като мнозинство от населението живеят българи. И образованието, както и цялото социално развитие на тези области, зависят от историческите промени. Животът и в Сърбия, и в България влияе на образованието и езиковото обучение на местните хора.

Основната роля в образованието на детето има училището, което, предлагайки своите ресурси и учители, дава възможност за усвояване на широк спектър знания. Културните институции, особено библиотеките с техните ресурси и услуги, от своя страна, подобряват съществуващите знания и умения на най-младите потребители. В образователния процес важна роля играят и медиите, които, наред с библиотеките и подобните културни институции, са важна част в неформалното образование особено на децата.

Цариград и Босилеград, като места, в които мнозинството от жителите са българи, чрез програми в културните институции, библиотеките и читалищата, насърчават българската култура и културното наследство.

В стандартите за обществените библиотеки в Република Сърбия ясно се посочва, че: *източниците на информации в обществените библиотеки са еднакво достъпни за всички граждани, независимо от тяхната раса, етническа принадлежност, възраст, пол, религия, език, увреждане, икономически и трудов статус и образователно равнище.*⁵

Библиотека, която почита тези правила е добра и тя винаги е на разположение на потребителите си. Ролята на библиотеките в общностите, в които живеят други националности, е още по-отговорна. В случая от двете библиотеки – „Детко Петров“ в Цариград и „Христо Ботев“ в Босилеград – се очаква да създават и предоставят постоянно нови услуги, чрез които да популяризират културата и на сръбския, и на българския народ, а библиотекарите да общуват и на сръбски, и на български език, както и да набавят книги на двата езика.

При тези обстоятелства важно е библиотеките да бъдат добри пазители на културната идентичност, особено на по-голямата част от хората в своята общност. От двете библиотеки се изисква:

1. Набавяне на качествени публикации на български език.
2. Разработване на услуги, които популяризират българския език, културата и българската книга.
3. Работата с деца и подрастващи за популяризиране на българския език и българската култура.

Тези задачи са важна част в осъществяването на по-качествено образование и изпълнявайки ги, библиотеките стават добри и важни партньори на образователните институции в двата малки погранични града.

⁴ Голямо значение в насърчаването и популяризирането на българския език между учениците от основното и средното училище са имали списанията „Другарче“ и „Мост“. Годици наред те бяха наръчници във всекидневната работа на учителите по български език и място, където талантливите деца представяха творчеството си на майчин език.

⁵ Вж **Стандарти** за јавне библиотеке у Републици Србији. [онлайн]. [прегледан 23.02.2019]. www.nb.rs/view_file.php?file_id=2631

Преди по-подробно да се заемем с централната тема, нека представим накратко библиотеките в Босилеград и Цариброд.

Библиотечната дейност в Босилеград няма дълга традиция. Между двете световни войни е имало частна книжарница – потребителите в нея са могли да заемат и да закупят книги, учебни помагала и учебници. След 1945 г. тази книжарница (библиотека) е национализирана. Част от съществуващия фонд е била унищожена, а другата разграбена и съхранена в домашни библиотеки. През 1966 г. е създадена обществена градска библиотека, поместена в частна и неудобна стая. През 1967 г. библиотеката се премества в сглобяема къщичка, където остава до 1975 г., когато се премества в новата сграда на Центъра за култура, където се помещава и днес. Народна библиотека „Христо Ботев“ в Босилеград сега разполага с около 36 000 книги, от които около 7000 са на български език. Библиотечният фонд се обогатява главно чрез покупки на книги с отпуснати средства от Министерството на културата на Република Сърбия. Според директора ѝ набавянето на нови български книги може да се подобри. Въпреки че различни организации и частни лица даряват книги всяка година Библиотеката се сдобива само с около 300 публикации на български. Библиотеката в Босилеград рядко организира литературни и художествени програми.

Цариброд има по-богата библиотечна традиция. Читалището е основано още през 1898 г. по инициатива на актьорското дружество в града. Според някои данни читалище в тогавашния Цариброд е съществувало и преди. Значението на културата местните писмени хора осъзнават още с появата на пресата непосредствено след освобождението на този край от турското робство. В периода след 1889 г. в Цариброд излиза „Домашен учител“, както и седмичниците „Цариброд“ (1901) и „Нива“ (1909), а също и хумористично-сатиричното списание „Клопотар“ (1919). В съответствие с Ньойския договор от 1919 г. Цариброд става част от Кралството на сърби, хървати и словенци, което оказва силно влияние върху всички сфери на живота и културата на местното население. Обществено-политическите промени довеждат до това, че през 1919 г. царибродчани преместват читалището и библиотеката си в Драгоман. След 6 ноември 1920 г., когато Цариброд официално е в границите на Кралството на сърби, хървати и словенци, читалището се премества в София, където се създава Царибродското бежанско читалище. В периода между двете световни войни в града е имало читалня към Югославянското младежко дружество. Културният живот в Цариброд през тези години е свързан с дейността на различните дружества и сдружения. През Втората световна война се създава ново читалище в града, както и няколко в околните села. През ноември 1941 г. е създадено Царибродското народно читалище „Отец Паисий“, което година по-късно се обединява с Царибродското бежанско читалище от София. В периода след Втората световна война Библиотеката дълги години работи като част от Културния център, а през 1996 г. се обособява като самостоятелно общинско ведомство.

Като независима институция, Библиотеката разширява основните си дейности. Например, към нея има местна музейна сбирка, а от 1996 г. тя се занимава и с издателска дейност. От 2000 до 2015 г. съществува и Поетична работилница, чиито членове са най-малките читатели – талантиливи деца, които обичат да пишат,

рисуват, рецитират и да се занимават с актьорство. Библиотека „Детко Петров“ е организатор на редица литературни програми, срещи с местни автори, конференции. Сред задачите ѝ са: установяването на връзки със сродни институции в България, организирането на програми за насърчаване и запазване на българския език и култура, запознаването на местната общност с развитието и с теченията в съвременната българска литература. Библиотечният фонд е от около 40 000 книги, 14 000 от които са на български език

В ерата на модерните технологии, изправени пред предизвикателствата, предлагани от социалните мрежи и интернет, децата и подрастващите четат все по-малко. Отношението си към книгата те конструират въз основа на добрата реклама за добрата книга, която също намират в интернет. На първо място, трябва да изтъкнем ролята на семейството, което дава основата за отношенията на детето към книгите и четенето, а след това, на учителите, които съдействат за развитието на навиците за четенето. Но родители и учители са все по-маргинализирани, защото и те все по-малко четат.

Проблемът с (*не*)четенето в специфичните езикови области, каквито са Босилеград и Цариград, е още по-изразен, ако се има предвид, че децата и подрастващите трябва да четат на два езика – и на сръбски, и на български, за да обогатят речника си, като допълнително полагат повече усилия в обучението си. Малко *препятствие* в този процес е местния диалект, на който те най-често общуват.

Според данни на библиотеките над 70% от общия брой на потребителите им са ученици от основните и средните училища. От годишните отчети може да се види, че тези потребители заемат по колко книги на български език. И в двете библиотеки много по-малък е броят на заеманите книги на български език. За това няма оправдание, но факт е, че броят на публикациите на български език в отношение на броя на публикациите на сръбски език е много по-малък. Трябва да се изтъкне, че фондът от български книги е остарял и тяхната неактуалност кара потребителите да ги заобикалят. Единственият начин за набавяне на книги е дарението, а за качеството им библиотекарите не могат да влияят. Когато става дума за произведения на съвременната българска литература, библиотеките ги имат в малък брой, недостатъчен за потребителите, които желаят по-сериозно да се запознаят с тях. Не достигат детските книги на български език, които са много малко на брой. При това книгите, които двете библиотеки притежават, не са привлекателни, защото са старомодни, овехтели и безинтересни за днешните деца.

Данните и от двете библиотеки показват едно и също:

- броят на заетите публикации на езика на малцинството е много по-малък;
- повече от 90% от заетите публикации са част от задължителните книги за извънкласно четене на децата и подрастващите;
- учениците от основните и средните училища предпочитат книги на сръбски и си взимат преводи на български автори, ако ги има в Библиотеката.⁶

Голямо е предизвикателството за библиотеките в малките градове (каквото е

⁶ Например „Време разделно“ от Антон Дончев – задължителна книга за извънкласно четене в 12. клас.

Цариброд), където предимно по икономически причини библиотеките не винаги са в състояние да отговарят на изискванията на своите потребители и да организират работата си по-качествено. Те разчитат предимно на креативността на заетите и на разработването на услуги, популяризиращи книгите и четенето по възможно най-добър начин, и с възможно малко пари.

В случая програмите и услугите на сръбски език на Библиотека „Детко Петров“ в Цариброд са повече, но програмите на български език предизвикват по-голямо внимание на местната общност. От 1996 г., когато Библиотеката става самостоятелна институция, тя има специална задача – да бъде *мост* между сръбския и българския народ. Най-подходящия начин да подкрепи тази роля е организирането на литературни събития и срещи, на които културната общност има възможност да се запознава с новостите в българската литература и култура. Като главен *помощник* в изпълнението на тези услуги, преди всички, са сръбското Министерство на културата и Националният съвет на българите в Сърбия, които многократно подкрепяват библиотечните проекти.

Библиотеката „Детко Петров“ реализира проекти, насочени към информирането не само на децата от основните и средните училища, но и на възрастните за съвременната българска литература. Чрез литературни срещи с български писатели, кръгли маси, перформанси, библиотечните потребители имат възможност да научат, да се забавляват и да се наслаждават на постиженията на съвременни български писатели.

Благодарение на проектите „Хайде да творим“ (2008 и 2009), „През вратите на думите“ (2008) и „Книга без граници“ (2011 и 2012) учениците от основното училище се запознаха с автори за деца – Мая Дългъчева, Панчо Панчев, Петя Александрова, Весела Фламбулари. Библиотеката през 2007 г. беше домакин на срещата на българския и сръбския ПЕН център, първата след 1936 г. Пред повече от 200 почитатели на писаното слово се представиха сръбските автори – Вида Огненович, Михайло Пантич, Горан Петрович, Александър Гаталица, Владислава Гордич-Петкович, Радослав Петкович, и българските – Георги Константинов, Никола Инджов, Кристина Димитрова, Бойко Златев, Димитър Савов и др. През 2007 г. Библиотеката беше домакин и на сръбските и български сатирици и хумористи от двете приятелски списания „Таралеж“ от Белград и „Стършел“ от София. Подобна среща тя повтори и през 2012 г., когато гостуваха най-известните сръбски и български сатирици. Благодарение на проекта „Книги без граница“, с който Библиотеката за пръв път кандидатства в Министерството за култура на Република Сърбия, през 2010 г. беше организирана литературна вечер за сръбската и българската литературна критика и за връзките между двете литератури. Участваха водещи критици и литературни теоретици от едната и от другата страна – Михайло Пантич и Светлозар Игов. Следващата година гости по същия проект бяха поетесата Петя Александрова и Милое Радович, след това Любица Арсич и Елена Алексиева, а през 2013 г. – Деян Алексич и Емил Андреев. *Мостът проработи!*

Царибродската библиотека е известна в библиотечния свят в Сърбия с работа-

та си с деца. През 2000 г. бе основана Поетична работилница⁷ за деца и подрастващи. Осланяйки се на опита на съвременното библиотекознание и потенцирайки мултикултуралността, Библиотеката фокусира услугите си към популяризирането на четенето на сръбски и на български език, към опознаването на двете култури и обичаи. От основаването на Поетичната работилница специално внимание се обръща на литературното творчество за деца на български език. Първата печатна книга на български език в Цариброд датира от 1909 г. Почти век след това, през 2002 г., е публикуван сборник с детски творби на български език „По следите на мечтите“. С тази книга дебютира издателството на малцинствения език в Библиотеката. Факт е, че децата и подрастващите много по-лесно, по-добре и по-качествено общуват и творят на сръбски език, но произведенията, създадени на български език ги насърчават по-нататък да станат наясно с особената си уникалност, в смисъл, че почти с еднакъв успех могат да творят и на двата езика. В периода 2000–2015 г., като резултат на работа и дейности на Поетичната работилница в Библиотеката, са публикувани 17 книги на учениците от основното и средното училище. Творбите в тях са и на сръбски, и на български език.

Освен че творбите на български език на членовете в Работилницата са отпечатани в сборници с литературни произведения и рисунки в издание на Библиотеката, те са публикувани и в списанията „Другарче“ (Ниш), „Родна реч“ и „Пламяк“ (София). Членовете на Поетичната работилница са лауреати в конкурси на Агенцията за българите в чужбина, Националния фестивал на детската книга в Сливен и конкурса на Регионалната библиотека „Стилиян Чилингиров“ в Шумен. Много от организиранияте програми, рецитали и представления⁸ са реализирани и на двата езика.

Библиотеката в Цариброд е единствената в Сърбия, която в продължение на 3 години имаше свои телевизионни предавания. От септември 2009 г. до септември 2011 г. по канала на Телевизия Цариброд се излъчваше детското предаване „Клинци и хлапета“. Това е тв шоу с основна тема четенето и творчеството на деца. Всички сегменти на предаването са двуезични. Цел на шоуто е по интересен начин да представя български писатели за деца, любопитни факти от енциклопедиите, от местната история, децата да се запознаят какво и как пишат техните връстници и прочие. Медиите, като например телевизията, привличат вниманието на децата, а частите, в които се представят книгите и авторите, ги импулсират да четат, насочват ги към библиотеките (и училищната, и градската), разясняват им услугите, които те предоставят. Подобно тв шоу, наречено „Попо-

⁷ **Георгиев**, Елизабета. Раионица осмеха: 15 година Песничке радионице Народне библиотеке „Детко Петров“ у Димитровграду. Димитровград: Нар. библ. „Детко Петров“, 2015.

⁸ Детската сцена към театъра „Христо Ботев“ изигра в сътрудничество с образователните институции и с Библиотеката много пиеси и на сръбски, и на български език. Често децата изнасят една пиеса на двата езика. Потвърждение за добрата работа са многобройните награди, а пиесата „Разпродажба на сънища“ (текст Е. Георгиев, режисьор Д. Гигов) потвърждава, че театърът на малцинствен език е от голямо значение за изучаването на езика и за популяризирането му между децата.

найци“⁹ бе излъчвано от септември 2013 г. до септември 2014 г. И двете предавания бяха реализирани с подкрепа на Министерството на културата на Република Сърбия и на Националния съвет на българите в Сърбия.

Библиотеката „Детко Петров“ полага големи усилия за насърчаване и подобряване на литературното творчество на българското малцинство в Сърбия. Библиотеката е не само единствен издател в Цариброд, но ако се има в предвид, че издателството „Братство“, като ключово издателство на българското малцинство, последните шест години не работи, предимно заради финансови проблеми, тя играе ролята на водещ издател на българското малцинство в Сърбия. От формирането на издателската си дейност – от 1996 г. насам, Библиотеката издаде общо 76 заглавия, от които 27 са на български език, има и двуезични публикации. Издателската дейност е, следователно, друг аспект на услугите, които тя предоставя на своите потребители и това се оказва изключително важно за практикуването на българския език и опознаването на българската култура както на местно, така и на републиканско ниво. Библиотеката стана приятел на всички творци на български език в Цариброд и чрез поощряването на творчеството на майчин език осигури бъдеще за тази малка литература в рамките на Сърбия. Финансова подкрепа за реализацията на тези проекти Библиотеката получава от Министерството на културата на Република Сърбия, Националния съвет за българите в Сърбия, спонсори, частично от Община Цариброд. Библиотечните издания, предимно тези, които се занимават с местна история, са не само наръчници на ученици и студенти в процеса на писане на курсови работи, но и изключителни помагала за сериозни научни изследователи.

Библиотеките в средите, където живеят малцинства, имат по-сложни задачи. Те са културни институции, пазители на културата и езика на малцинствените групи, но и второ училище за потребителите си, които стават все по-взискателни. Библиотеките в Цариброд и в Босилеград с голяма любов изпълняват ролята си на пазители на културната идентичност на българското малцинство в Сърбия. Чрез организиранияте програми и за малките, и за възрастните си потребители, дават им възможност да набират нови знания и умения, особено тези свързани с българската култура.

Източници

Георгиев, Елизабета. Анализа стања образовне мреже у прекограничном региону: Анализа образовања припадника бугарске мањине у Србији. – Димитровград : Национални савет Бугара у Србији : Нар. библ. „Детко Петров“ Димитровград, 2014.

Георгиев, Елизабета. Још десет корака књиге : Из новије историје Народне библиотеке „Детко Петров“ : 2008–2018. – Димитровград : Нар. библ. „Детко Петров“, 2018.

Георгиев, Елизабета. 111 година књиге : Библиотека у Димитровграду : 1898–2009. – Димитровград : Нар. библ. „Детко Петров“, 2010.

⁹ Автор на двете предавания, но и учесник в предаването „Попонајци“ като Библиоруса – умната библиотечна русалка, бе библиотекарката Елизабета Георгиев.

Дора Габе като създателка на библиофилската поредица „Библиотека за малките“ през 30-те години на миналия век

Петър Величков

Dora Gabe as creator of the Library for the youngest bibliophile series in the 30s of the last century

Petar Velichkov

Summary

94 years ago, the famous Library for the youngest, edited by poet Dora Gabe, started publishing. Between 1925 and 1931, 39 books of well-known writers, as well as novice writers who later became classics of the Bulgarian children's literature, were published.

Key-words: Library for the youngest, Dora Gabe.

Популярните поредици за деца отпреди 1947 г. рядко се изследват изчерпателно от литературоведи и книговеди.¹ Не прави изключение и прочутата „Библиотека за малките“, редактирана от поетесата Дора Габе. С няколко реда тук-там, разбира се, споменава се и тя.

Обглеждайки днес, 94 години по-късно, включените книжки, можем да твърдим, че по оформление „Библиотека за малките“ някога е била еталон за перфектно издание за деца. Днес повечето от книжките са рядкост. Още повече че трудно могат да се видят във вида, в който са били отпечатани.

Поредицата е луксозна, с отличен печат на корици и илюстрации, но с различни формати на отделните книги. Някои са подвързани с твърди корици, други не са. Невероятно е как през оскъдното десетилетие след Първата световна война, когато царуват спекулата и недоимъкът,

¹ Същото важи и за след тази година.

Дора Габе е успяла да издейства луксозни картони и хартии за печат. Можем да си представим колко усилия ѝ е коствало това, за да поднесе на най-малките българчета добре оформени книги, илюстрирани от най-известните тогава художници.

„Библиотека за малките“ излиза в периода 1925–1931 г. Тя започва със:

Сборниче за деца : Стихове за деца от наши поети / наредила Дора Габе-Пенева ; [илюстр.] Иван Милев. София : М-во на нар. просвещение, 1925 (София : Иван К. Божинов на Сп. и Н. Ив. Божинови). 96 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 1);

и приключва със:

Симидов, Димитър. Беладин, царският син : Приказки в стихове ; Рис. от Н. Тузсузов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). 26 с., 10 л. : цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 39).

Издава я Министерството на народното просвещение чрез фонда си „Литературни издания“. Първите книги са отпечатани в печ. „Иван К. Божинов“ на Сп. и Н. Ив. Божинови, след което е предпочетена Държавната печатница.

Доколкото можем да се доверим на библиографските източници, в „Библиотека за малките“ са издадени общо 39 отделни книги. Няма обаче книги с № 22 и № 30. Но пък две заглавия имат една и съща номерация – № 31:

Елин Пелин. Поточета бистри : Стихотворения за деца ; Рис. от Александър Божинов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). 59 с. : с цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 31);

Стоянов, Васил. На припек : Стихотворения за деца ; Картинките са от Илия Петров. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1930 (София : Държ. печ.). 80 с. : с цв. ил. ; 18 см. (Библиотека за малките ; 31).

Без номерация пък е книгата на Йордан Стубел „Дим се дигна“ (1931).

Това означава, че прецизирането на окончателния списък на включените в „Библиотека за малките“ трудно може да се осъществи сега, тъй като съставителката и участващите автори не са между живите.

За „Библиотека за малките“ Дора Габе споменава мимоходом и то между разказа си за приключващата си връзка с Боян Пенев и новата – с младия Йордан Стубел – в анкетата, която провежда с нея Иван Сарандев²:

[Боян Пенев] имаше нужда от свобода. Имаше. А на мене ми казваше: „Когато сме заедно, ги живееш моя живот, ти трябва да си сама, за да твориш“. И това е съвсем правилно. И ако има на нещо да благодаря в живота си, то е само за страданията. Те ми помогнаха. Щастието не ми помогна, въобще и не съм го имала. У мен щастието е винаги пропуснато. Така се случи с Яворов, така и с Боян. Аз мисля, че щастието не е в това, към което се стремим, а в това, което пропускаме. Да, да. Така е!

– Това беше 24-а година, а когато той почива в 1927 година, вие сте били в Швейцария.

– Не, в Белгия. [...] Най-после Багряна не е виновна за нещо, защото тя знае-

² **Сарандев**, Иван. Дора Габе. София: Наука и изкуство, 1980. (Българска академия на науките. Институт за литература; Литературни анкети), с. 55–56.

ше, че ние сме разделени, но че сме приятели. [...] Аз не бях влюбена в него – там е всичко. Аз го обичах, но не бях влюбена.

И така. Значи какво беше после? После работа. Нищо особено в живота ми нямаше. Помня, че се сблизих с Йордан Стубел. Той беше един очарователен човек, пишеше стихове. И детски стихове писа. Под мое влияние. Аз ги карах всичките да пишат детски стихове тогава, защото редактирах детската библиотека към Министерството на просветата. Дотогава почти нямаше детска литература. Накарах го и видях, че у него има хумор. Той написа две книжки за един свинчок³. Толкова хумор, толкова чудесни.

На въпрос кои могат да бъдат по-добри детски писатели – мъжете или жените, Дора Габе отговаря в интервю⁴, взето от пловдивска журналистка:

Мъжете [са по-добри – б.м.]. Те са по-наивни от нас. Това твърдя от редица наблюдения. Познавам велики мъже като полския поет Ян Каспрович, покойния ми съпруг проф. Боян Пенев, които, намирайки се сред детско общество, сами ставаха деца. Жената може по-лесно да слее душата си с тази на детето. А за да твориш, е нужно не вживяване, а поврат към себе си, към своето някогашно детство. Само така може да се пише детска литература. И аз мисля, че ако имах деца, никога нямаше да стана детска поетеса, защото щях да живея не със своята, а с чуждата психика.

В „Библиотека за малките“ участват само 3 авторки – Дора Габе (с 3 авторски книги и с 1 като съставителка), Вера Бояджиева (с 1) и Калина Малина (с 1). По това време изявените жени писателки за деца не са много, същото важи и за мъжете. Някои от тях прописват под влиянието и след молбите на Дора Габе. Да споменем само Ангел Каралийчев и Йордан Стубел. Никола Фурнаджиев си спомня:

Като се ровя в миналото, спомням си една вечер в къщата на покойния професор по философия Спиридон Казанджиев, гдето бяхме отишли на гости няколко млади писатели. Там беше и сестрата на домакинята, поетесата Дора Габе, която беше вече авторка на много хубави стихове за малките. Заговори се за детска литература и за току-що публикуваната първа приказка на Каралийчев „Житената питка“ в списание „Детска радост“, редактирано тогава от Ран Босилек. Дора Габе се отзова с възторг за тази приказка и с жар започна да увещава Каралийчев да приготви цяла книга за деца. Подкрепиха я и останалите, които предусещаха в творчеството му за възрастни бъдещия най-добър автор в детската ни литература. Каралийчев се вслуша в думите на приятелите си и приготви първата си детска книга „Мечо“ и която илюстрира близкият му приятел Илия Бешков.⁵

³ Една книга в две части: Стубел, Йордан. Г-н Свинчок, г-жа Свинка и двете свинчета, палави братлета : Весела история. нарис. Илия Бешков. София: Т. Ф. Чипев, 1932. (Библиотека за послушните дечица ; Кн. 11 и 14)

Ч. 1: 32 с.: с ил.

Ч. 2: с. 33–64: с ил.

⁴ *Победа*, Пловдив, год. 1 (1930), бр. 70, с. 2.

⁵ *Фурнаджиев*, Никола. [Неозаглавен спомен за Ангел Каралийчев]. – В: Асен Разцветников. Ангел Каралийчев. Никола Фурнаджиев. В спомените на съвременниците си. София: Бълг. писател, 1976, с. 330–331.

С редакторството си на „Библиотека за малките“ Дора Габе осъществява сама начинания, които са непосилни дори за група от ентузиастични по онова време:

1. Тя успява да привлече за автори или вече таланти или утвърдени писатели като Елин Пелин и Ран Босилек, или да публикува книги на дебютанти, признати днес за класици – Ангел Каралийчев, Йордан Стубел. Това разбива дотогавашния мит у нас, че *детската литература у нас е второ качество, че е поле за дейност, дето се осъществяват неуспешите в жанровете за възрастни, амбициозни и бездарни литератори*⁶.

По-запознатите с историята на българската детска литература знаят, че детските писатели са били отхвърляни за членство от Писателския съюз, поради което Ран Босилек е сред инициаторите за създаване на Дружество на детските писатели. То е учредено на 15 март 1931 г. от 46 член-основатели, които го избират единогласно за свой пръв председател.⁷ В последните си активни месеци на дейност в края на 1943 г. членовете на Дружеството са 99.

2. Най-прочутите днес художници от 20-те и 30-те години са привлечени като илюстратори – Иван Милев, Сирак Скитник, Александър Божинов, Николай Райнов, Пенчо Георгиев, Борис Денев, Илия Бешков, Дечко Узунов, Маша Живкова-Узунова, Никола Тузсузов, Илия Петров, Вадим Лазаркевич и др. Участието на някои от тях в илюстрирането на детска литература е епизодично, защото по-късно се ориентират към литературата за възрастни.

3. Качеството на текстовете им отрежда място сред творбите в челото на добрата детска литература.

4. „Библиотека за малките“ се вписва като една от най-добрите и най-люксови поредици за деца до национализацията на частните издателства през 1947 г.

Детайлното проучване на историята на „Библиотека за малките“ днес изисква усилия. Някои от тях – успешни, а други – неуспешни.

Библиография на книгите в „Библиотека за малките“

1

Сборниче за деца : Стихове за деца от наши поети / наредила Дора Габе-Пенева ; [илюстр.] Иван Милев. София : М-во на нар. просвещение, 1925 (София : Иван К. Божинов на Сп. и Н. Ив. Божинови). 96 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 1)

2

Каралийчев, Ангел. Мечо : Разкази за деца ; Худож. Илия Бешков. София :

⁶ Сарандев, Иван. Книга за Дора Габе. София: Бълг. писател, 1974, с. 74.

Сарандев съобщава и за първите реакции на Ангел Каралийчев и Илия Бешков, когато Дора Габе ги поканва да дадат книга за „Библиотека за малките“: „...и двамата се чувстват обидени, засегнати. Бешков е драстичен: *Скандал ще вдигна, ако ми заговорите втори път за това!* Трябва да се признае търпението на Дора Габе и усилията, които влага, за да се стигне до „Мечо“ (1925) – първата детска книга на Каралийчев, илюстрирана от Бешков, която излиза в „Библиотека за малките“.

⁷ Вж предг. на Румяна Пашалийска в антологията за деца „1943“ (2018).

М-во на нар. просвещение, 1925 (София : Иван К. Божинов на Сп. и Н. Ив. Божинови). 48 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 2)

3

Дринов, Стоян. Весели случки в стихове ; Наредил Симеон Андреев ; Рис. от Ал. Божинов. [София] : М-во на нар. просвещение, 1925. 35 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 3)

4

По пътя и в къщи : Разкази и приказки от наши писатели / Събрал Симеон Андреев ; Ил. Васил Захариев. [София] : М-во на нар. просвещение, 1925. 99 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 4)

5

Русев, Стоян. Гатанки / **Дядо Благо** ; Подбрани и наредени от Дора Габе ; Картинките са работени от худож. В. Лазаркевич. София : М-во на нар. просвещение, [1926]. 42 с. : с ил. ; 16 x 24 см. (Библиотека за малките ; № 5)

6

Каралийчев, Ангел. Крали Марко : По нар. песни ; Рис. от Сирак Скитник. София : М-во на нар. просвещение, 1925 (София : Държ. печ.). 50 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 6)

7

Елин Пелин. Цар Шишко : Приказки в стихове ; Картинките от Илия Бешков. София : М-во на нар. просвещение, 1925 (София : Държ. печ.). 35 с. : с цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 7)

8

Панчев Кардашев, Димитър. Приказки за българите ; Кор. и картини от Димитър Гюдженев. София : М-во на нар. просвещение, 1926 (София : Държ. печ.). 41 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 8)

9

Габе, Дора. Звънчета : Стихове за малки деца ; Карт. от В. Лазаркевич. София : [М-во на нар. просвещение], 1925 ([София : Държ. печ.]). 62 с. : с цв. ил. ; 18 см. (Библиотека за малките ; № 9)

10

Ран Босилек. Неродена мома : Нар. приказки / Преразк. Ран Босилек ; Карт. от Сирак Скитник. София : М-во на нар. просвещение, 1925 (София : Държ. печ.). 58 с., 12 л. : ил. ; 37 см. (Библиотека за малките ; № 10)

11

Симеонов, Трайко. Народни залъгалки / Събрал Трайко Симеонов. София : М-во на нар. просвещение, 1926 (София : Държ. печ.). 35 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 11)

12

Попдимитров, Емануил. Иглики. София : М-во на нар. просвещение, 1926 (София : Държ. печ.). 45 с. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 12)

13

Панчев Кардашев, Димитър. Мадарският конник : Из „Приказки за българите“ ; Илюстр. Пенчо Георгиев. София : М-во на нар. просвещение, 1926 (София : Държ. печ.). 28 с. : с ил., 4 л.: цв. картини ; 18 см. (Библиотека за малките ; 13)

14

Стубел, Йордан. Веселите роднини : Поеми. София : М-во на нар. просвещение, 1927 (София : Държ. печ.). 57 с., 10 л. : цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 14)

15

Каралийчев, Ангел. Крилатият юнак : Приказка. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1927 (София : Държ. печ.). 39 с., 8 л. : ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 15).

16

Елин Пелин. Песнички. София : М-во на нар. просвещение, 1927 (София : Държ. печ.). 47 с. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 16)

17

Габе, Дора. Малкият добруджанец. София : М-во на нар. просвещение, 1927 (София : Държ. печ.). 85 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 17)

18

Попов, Стоян. Чичова китка. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1927 (София : Държ. печ.). 56 с. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 18)

19

Андреев, Симеон. Въртушка : Разкази. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1927 (София : Държ. печ.). 63 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 19)

20

Калина Малина. Кавалче. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1928 (София : Държ. печ.). 39 с. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 20)

21

Кургули, Илико. Щъркелова свирка : Приказка ; Карт. от Борис Денев. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1929 (София : Държ. печ.). 47 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 21)⁸

⁸ Илья Петрович Курхули (1885–1954) – бродячий музыкант. В 1906 году закончил Московскую Консерваторию по классу скрипки. С музыкальными выступлениями обошёл многие города России, Украины, Финляндии, Польши, Балтии, Греции, Франции, Болгарии. Исполнял как классические пьесы для скрипки, так и грузинские народные мелодии. В 1913 году вернулся в Грузию и до 1921 года путешествовал и выступал на её улицах. С 1921–1927 г. обошёл Балканские страны и Турцию. В Софии, на болгарском языке издал книгу о грузинской народной песне. В 1927 году вернулся в Тбилиси реализовывать свою идею – „музыка в массы“. Организовывал и выступал с профессиональными концертами и лекциями на улицах, в школах, клубах и дворах города. [онлайн]. [прегледан 7.03.2019]. <https://rikuna66.livejournal.com/95052.html>

22

Липсва заглавие с този номер.

23

Бояджиева, Вера. Добрият Дядо Господ : Приказки. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1928 (София : Държ. печ.). 49 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 23)

24

Каралийчев, Ангел. Богородична сълза : Приказки. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1928 (София : Държ. печ.). 89 с., 7 л. : цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 24)

25

Чилингиров, Стилиян Хаджидобрев. Тилилей свири : Стихотворения за деца. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1929 (София : Държ. печ.). 48 с. : с цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 25)

26

Райчев, Георги. Божи дарове ; Карт. от Пенчо Георгиев. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1930 (София : Държ. печ.). 46 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 26)

27

Попов, Стоян. Детелинки : [Стихотворения] ; Картини от Дечко Узунов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1930 (София : Държ. печ.). 40 с. : с ил. ; 24 см. (Библиотека за малките ; 27)

28

Церковски, Цанко. Златни класове : Стихотворения за деца ; Събрани от Петър Димитров ; Рис. [портр.] от М. Кръстев ; Карт. Александър Божинов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1930 (София : Държ. печ.). 51 с. : с ил., 1 л.: портр. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 28)

29

Габе, Дора. Великден ; Картини от Александър Божинов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1930 (София : Държ. печ.). 31 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 29)

29

Каралийчев, Ангел. Мравешка история : Малки разкази ; Карт. от Борис Денев. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд. [1931] (София : Държ. печ.). 98 с. : с ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 29).

31⁹

Стоянов, Васил Ив. На припек : Стихотворения за деца ; Картинките са от Илия Петров. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1930 (София : Държ. печ.). 80 с. : с цв. ил. ; 18 см. (Библиотека за малките ; 31)

⁹ Възможно е тази книга да е № 30.

31

Елин Пелин. Поточета бистри : Стихотворения за деца ; Рис. от Александър Божинов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). 59 с. : с цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; 31)

32

Андреев, Симеон. Хвърчила ; Худож. Маша Живкова-Узунова. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). 96 с., 5 л. : цв. ил. ; 18 см. (Библиотека за малките ; № 32)

33

Стубел, Йордан. Небивало : Стихотворения за деца ; Рис. от Никола Тузсузов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). 80 с., 8 л. : цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 33)

34 и 36

Райнов, Николай Иванов. Княз и чума : Приказка за деца : Ч. 1–2 ; Рис. от Николай Райнов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). (Библиотека за малките ; № 34, 36)

Ч. 1. 76 с. : с ил. ; 8 цв. картини.

Ч. 2. 88 с. : с ил. ; 8 цв. картини.

35

Липсва заглавие с този номер или е обърквана номерацията на ч. 2 на „Княз и чума“ от Н. Райнов.

37

Липсва заглавие с този номер.

38

Калфов, Дамян. Едрата мряна : Рибарски разказчета ; Картини от Илия Петров. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). 42 с. : с ил. ; 10 мнцв. картини ; 25 см + цв. ил. (10 л.). (Библиотека за малките ; № 38)

39

Симидов, Димитър. Беладин, царският син : Приказка в стихове ; Рис. от Никола Тузсузов. София : М-во на нар. просвещение : фонд. Лит. изд., 1931 (София : Държ. печ.). 26 с., 10 л. : цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките ; № 39)

Без номерация¹⁰

Стубел, Йордан. Дим се дигна : Нар. песен / Наредена от Йордан Стубел ; Нарис. Никола Тузсузов. [София] : М-во на нар. просвещение, : фонд. Лит. изд. [1931] ([София : Държ. печ.]). 14 с. : с цв. ил. ; 25 см. (Библиотека за малките) В кн. авт. неозначен на кор.

¹⁰ Възможно е това да е книга № 37.

Бесарабските студенти в Тараклийския университет в Молдова имат достъп до най-новите български издания

Мариана Кирова¹

**Bessarabian students at the University of Taraclia State University in Moldova
have access to the latest Bulgarian editions**
Mariana Kirova

Summary

The author is a lecturer at Taraclia State University “Gregory Tsamblak”. She presents the library, which holds more than 32,000 publications. Over 85 percent of students at Taraclia University are ethnic Bulgarians. Their mother tongue is Bulgarian and every touch with Bulgarian literature approaches them and integrates them with their natives.

Key-words: Library, Taraclia State University “Gregory Tsamblak”, Republic of Moldova.

С над 32 хиляди издания разполага Библиотеката на Тараклийския държавен университет „Григорий Цамблак“ в Република Молдова. Макар университетът да е едно от най-новите висши учебни заведения в страната (създаден е само преди 15 години), той може да се похвали с богат книжен фонд, който е на разположение на студентите. Библиотеката доскоро се е помещавала в отделна сграда, но поради ремонтни дейности, които предстоят, книжният фонд е преместен временно в основната университетска сграда.

Повече от 13 000 са учебниците, учебните пособия и методическата литература, които са в помощ на студентите по време на семестриалните занятия и при подготовката им за изпити. Художествената литература на четири езика – български, руски, румънски и английски, наброява над 6200 книги. Значителен брой е и справочната литература – над 1000 речника, енциклопедии, библиографски указатели. Съхраняваните публикации и каталози надхвърлят 12 000. Библиотеката разполага с оригинали или копия както на станали отдавна антикварни издания, така и на съвременни издания, свързани с историята, езика и културата на бесарабските българи в Молдова и в Украйна.

Само през последните пет години (2014–2019) са постъпили 3926 нови книги. Студентите в центъра на българската общност в Молдова – град Тараклия, имат

¹ Д-р Мариана Кирова е лектор в Тараклийския държавен университет „Григорий Цамблак“.

достъп до най-новите издания, които излизат в България. През ноември 2018 г. Министерството на образованието и науката в България изпрати внушително количество нови издания – художествена литература и литературно-критически изследвания и очерци. Сред тях са луксозни издания на основополагащите българската литература и култура автори – Паисий Хилендарски, Софроний Врачански, Петър Берон, Добри Чинтулов, Добри Войников, Г. С. Раковски, Христо Ботев, Любен Каравелов, Иван Вазов, П. Р. Славейков, Захари Стоянов, Пейо Яворов, Пенчо Славейков, Теодор Траянов, Алеко Константинов, Антон Страшимиров, Димчо Дебелянов, Гео Милев, Никола Вапцаров, Димитър Талев, Димитър Димов, Елин Пелин, Йордан Йовков, Николай Лилиев, Елисавета Багряна, Ангел Каралийчев, Емилиян Станев, Павел Вежинов и др. Освен луксозните издания бяха изпратени и с меки корици.

Съвременната българска художествена литература, която тук се радва на голям интерес, е представена в завидна пълнота – пристигнаха най-новите издания на книгите на Георги Марков, Блага Димитрова, Христо Фотев, Иван Методиев, Милен Русков, Георги Господинов, Светлана Дичева и много други творци, чиито книги са отпечатани през последните няколко години.

Литературно-критическата литература е представена с най-новите изследвания на съвременните български учени Милена Кирова, Николета Пътова, Николай Аретов, Светлозар Игов, Анна Алексиева и др.

Подарените книги се посрещат с голям интерес, тъй като повече от 85% от студентите в Тараклийския университет са етнически българи. Техният майчин език е българският и всеки досег с българската книжнина ги приближава и приобщава към тяхната прародина.

Отделни дарители от България също изпращат нови издания – женски организации на политически партии, учители, съвременни творци, издали нови книги. Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ подари уникалния си албум „Съкровищница“ (снимки и събрана информация за 140 ценни нейни притежания), издаден като книга и на диск. Албумът бе посветен на 140 години от основаването ѝ.

Тараклийският
държавен университет
„Григорий Цамблак“

Из историята на читалищното дело в Битоля

Стоян Райчевски

On the history of the community center activities in Bitola

Stoyan Raichevski

Summary

The history of three Bulgarian local community centers – Chitalishta in Bitola is traced.

Key-words: Chitalishte, Bitola, Macedonia.

На 8 юни 1860 г. в. „България“ известява с дописка от Битоля, че на 12 май с.г. тамошните българи са съставили българско читалище и помества тяхната декларация:

Долуподписаните се обричаме чрез нашата помощ да обдържаме едно общо читалище българско, в което да има български вестници и от други още разни езици, като и една книгохранилища от български книги и други списания на разни европейски езици. Който помогне изпърво с повече от 500 гроша, ще бъде член основател и ще има право да дава глас за читалищните работи, доде е жив. Който плати 60 гроша на година, ще да е член спомагателен и ще има право да дава глас за читалищните работи за една година само. Щом се събере нужната помощ, ще се нареди една наредба, по която ще се води общото българско читалище.¹ Най-ревностен деятел за съставянето на читалището, както ни уверява същата дописка, бил младежът П. Димков Радевич, който получил образованието си в Атина и Виена. Похвално е – добавя редакторът в края на дописката – че този момък не си е изгубил народните чувства в един град, дето има да оплакваме толкова погърчени съотечественици.

Българско читалище „Просвещение“ – Битоля, 1881 г.

Скоро след Руско-турската война от 1877–1878 г. битолското българско читалище възобновява дейността си, по който повод през 1881 г. цариградският вестник „Зорница“ пише следното: *Види се този народ е узнал, че средството за неговото избавление, лостът на неговото въздигане е учението и затова към тази посока на действие е напрегнал усилията си. Той чувства великата нужда за умственото и нравственото си развитие; той отваря училища, урежда читалища и ученолюбиви дружества, търси учители и учителки, и в ревността си да напредне по-скоро и да разплете коварните планове на своите врагове, той отправя възвания до по-щастливите си братя² и ги моли да му помогнат в заля-*

¹ *България*, Цариград, год. 2, бр. 64, 8 юни 1860 г., с. 179.

² В свободното Българско княжество.

ганията за напредъка, който е и техен общобългарски напредък.³ Възобновеното битолско читалище започва новия си живот с името „Просвещение“. То е посочено в обнародвания „Устав на Българско читалище „Просвещение““⁴ в излизащия в Пловдив източнорумелийски вестник „Марица“ през 1881 г. В устава четем:

Чл. 1. Под име „Просвещение“ състави се в града едно читалище, целта на което е нравствено и умствено развитие на членовете му.

Чл. 2. За постигане на целта си членовете на читалището се събират на еженеделни публични заседания, гдето се прочитат на български език сказки, лекции и разни вестници.

Чл. 3. Читалището се грижи за уреждане на библиотека, за отваряне на неделни и вечерни училища и поддържане и подпомагане на бедни ученици.

Чл. 4. Член на читалището може да бъде всеки, който вложи годишно спомоществователство не по-малко от две бели меджидии.

Чл. 5. Читалището приема волни помощи от всекиго.

Чл. 6. Всички членове на читалището са равноправни.

Чл. 7. Читалището се управлява от едно настоятелство, състоящо се от председател, подпредседател, секретар и касиер, и библиотекар.

Чл. 8. Настоятелството съвкупно е отговорно пред членовете за действията си.

Чл. 9. Настоятелството се събира на първия неделен ден на март, от който ден, започва новата читалищна година, представя на членовете отчета за делата си. На вънкашните членове отчетът се дава писмено.

Чл. 11. Ако две трети от членовете поискат отчет преди определения срок, настоятелството е длъжно да им го даде.

Чл. 12. Ако читалището, по някоя свършено независеща от членовете му причина, спре действията си, тогава читалищната библиотека предава се на българската община, а читалищният фонд се туря на фонд, от процентите (лихвите) на който се поддържат стипендианти.

Съгласно с високите Султанови постановления настоящият устав се поднася на местното правителство за потвърждение.

Битоля, 25 март 1881 г.

Обстоятелството, че уставът се обнародва в областния вестник на Източна Румелия, излизащ в Пловдив, говори съвсем красноречиво, как битолчани, независимо, че те са още под османска власт, се чувстват неделима част от своите вече свободни сънародници – българите в Княжеството и в Източна Румелия, наричани тогава Южна и Северна България.

Народно читалище „Дамян Груев“ – Битоля (1941–1944)

Една от първите грижи на българската държава след присъединяването през май 1941 г. на т.нар. Нови земи в Македония, Западна Тракия и Западните покрай-

³ Зорница, Цариград, 1881, бр. 30.

⁴ Марица, Пловдив, бр. 329, 16 октомври 1881.

нини, заедно с откриването на български народни училища, е и бързото изграждане на мрежа от народни читалища, каквито на места е имало там по време на Българското възраждане и след него. Организирането на народните читалища в *Новите земи* съвпада по време с приетия също през май 1941 г. „Закон за българските читалища“. Той отразява една културна потребност в новата политическа ситуация, в условията на нарастваща държавна намеса, но и на подкрепа в управлението и развитието на цялостния културен живот. Законът ограничава в известна степен автономията на читалищата и ги превръща в институти за държавно-гражданско и държавно народностно възпитание. В *Новите земи*, в създадените три области – Битолска, Скопска и Ксантийска, както и в селищата от Западните покрайнини, включени в Софийска област, този закон създава предпоставки за провеждането на национална политика, посредством формите на културната самоорганизация на българското население с материалната подкрепа на българската държава. Народните читалища в *Новите земи* поемат и задачата да организират и културния живот в тези области чрез литературни утра, вечеринки, беседи, сказки, театрални представления, прожекции на филми и т.н. Министерството на народното просвещение изготвя съответните програми и гласува бюджет за осигуряване тази многостранна и мащабна културно-просветна дейност.

Българското народно читалище в Битоля се учредява на 19 юни 1941 г.⁵ Преди да се пристъпи към основаването му, се създава акционен съвет, който трябва за кратко време да подготви учредяването и да състави проектоустав. Точната дата на основаването е посочена в учредителния протокол. *Днес 19 юний 1941 г.* – се казва в него – *тук събраните жители на град Битоля, желаейки да работим за нашето и на съгражданите ни просветно издигане, решихме да основем народно читалище. Кое то да се именува „Дамян Груев“.* Точно в 19 часа след обяд в учебна зала на местното търговско училище, където са дошли повече от двеста души, членът на акционния съвет Коста Тасев, по професия съдия, открива събранието и представя г-н Ципушев⁶ от Струмица, като заслужил деец на националната борба за освобождението на Македония от сръбска власт, след което говори за целта на събирането. Пристигат и официални гости – директорът на Битолската област със своя секретар. Думата взема Петър Михайлов, също член на акционния съвет, който прочита подготовения читалищен устав. Целта на народното читалище „Дамян Груев“ е посочена в първия му член: *Да буди у гражданите на гр. Битоля интерес към четене и да способства за тяхното научно и естетическо развитие. Да бъде средище на духовен живот с цел: да разшири и закрепи придобитата в училището грамотност, да приобщи читалищните членове и гражданите към придобивките на духовната и материалната култура и да подпомогне стопанските и културните сдружения в гр. Битоля.* За постигането на тези цели, читалището

⁵ ЦДА, ф. 264К, оп. 2, а.е. 6942, л. 1–37.

⁶ Коце Ципушев е родом от Радовиш. От 1914 г. е председател на Окръжната постоянна комисия на новоосвободения Струмишки окръг. Ръководи революционния пункт в Струмица според директивите на Тодор Александров. През 1943 г. публикува в София спомените си под заглавие „19 години в сръбските затвори“.

урежда безплатна читалня и библиотека. Читалището организира публични сказки, уреждани в празнични или неделни дни, или вечерно време, както и общодостъпни народни четения, литературно-музикални вечеринки и утра с подготвени от читалището подходящи програми, обществени забави по големи народни празници, театрални представления, кинотеатри и др. Уставът е приет с голямо мнозинство, без изменения и допълнения.

Неочаквано преди да се пристъпи към избора на настоятелството третият член на акционния съвет Петър Пецаков предлага събранието да отложи тази точка от дневния ред за неделя, защото *то нямало да се счита за валидно, без да са свикани хората от чаршията*. Става дума за работещите по чаршията търговци и занаятчии, които почиват само в неделя. Това предложение, което е подкрепено и от председателстващия събранието Коста Тасев, предизвиква бурни дебати. Накрая се стига до единодушно решение, че след като на поканата за основаване на народно читалище са се явили 200–250 души, може спокойно да се пристъпи към учредяване и избор на ръководни органи. Работата на събранието продължава с избора на тричленен съвет, който да състави и предложи листа на настоятелство и на проверителна комисия. Докато избраният съвет работи върху проектолистите за ръководния и контролния органи, става собственоръчното записване с полагане на подпис на желаещите да станат членове основатели на Народно читалище „Дамян Груев“ в Битоля (вж Табл. 1 и 2).

Табл. 1.

Членове основатели на Народно читалище „Дамян Груев“ – гр. Битоля

<i>Име</i>	<i>Възраст</i>	<i>Занятие</i>
Наум Стефанов Бъндев	43	геомер
Д-р Трифон Георгиев Панов	29	лекар
Илия Костов Митрев	20	съд. кандидат
Петър Хронеv Петрушевски	25	студент
Стеван Наумов	21	студент
Иван Ставрев	24	работник
Георги М. Петров	30	обущар
Николов Атанасов	20	работник
Александър Костов	36	адвокат
Рашка Димитрова	19	студентка
Тодорка Машкова Димкова	17	домакиня
Славка Дельова Велянова	18	домакиня
Александър Й. Божинов	26	работник

Люба Цветанова	17	домакиня
Александра Стоянова	19	работница
Борис Костов	25	обущар
Георги Иванов	24	работник
Методий Наумов	28	работник
Никола Димов	23	шнайдер
Петър Гепргиев	27	работник
Александър Ианев	27	работник
Кирил Христов	20	работник
Александър Стайков	28	работник
Илия Илиев	26	работник
Борис Иванов	22	работник
Никола Димитров	41	чиновник
Надежда Миланова Богданова	27	чиновничка
Тома Димитров Димитров	36	чиновник
Методи Миаил Петков	31	инженер
Крум Христо Хололчев	26	инженер
Тодор Петров Ангелов	31	учител
Олга Темистокле Лазарова	24	студентка
Калипсо Хаджи Петрова	21	юрист
Михаил Димитров Христов	26	юрист
Александър Стрезов	28	съд. стажант
Василка Насова	30	учителка
Нада Чкатрова	35	домакиня
Цветанка Секулова	20	учителка
Радмила Маркова Трайкова	25	учителка
Калипсо Робева	20	учителка
Михаил Т. Георгиев	23	студент
Илия Миланов Янкулов	26	учител
Виолета Хололчева	23	студентка
Благородна Петрова	20	студентка
Аспасия С. Рашкова	21	математичка

Благородна Бакалинова	20	студентка
Бранко Никола Русомаров	28	студент
Георги Сефанов Рашков	20	работник
Цветанка Ахилова Чалъовска	19	ученичка
Елпида Ставрева	21	студентка
Даринка Михайлова Петрова	24	студентка
Никола Филипов Стефанов	21	чиновник
Цветанка Блажева Свенцева	25	домакия
Фания Димкова Манкова	19	шивачка
Илия Манолов Топаловски	20	ст. юрист
Славе Танаше Йованов	20	ст. юрист
Никола Костов Дочев	19	ст. юрист
Пере Георгиев Чукалков	18	абитуриент
Андон П. Андонов	20	абитуриент
Атанас В. Атанасов	19	абитуриент
Драга Ахилова Чалъовска	18	абитуриентка
Георги Костов Дочов	19	студент
Лазо Попов	24	обущар
Христо Александров Дума	22	студент
Лиляна Чалъовска	20	студентка
Никола Николов	25	млекар
Йован Йованов	24	търговски помощник
Сотир М. Тасев	25	обущар
Николо К. Иванов	26	градинар
Христо Д. Иванов	26	работник
Александър И. Божинов	26	работник
Александър Т. Лозанов	32	чиновник
Тома Журов	22	студент
Христо поп Константинов	28	работник
Александър Стоянов	32	чиновник
Коста Найдov	27	работник
Александър Нанов	25	чиновник

Тодор Д. Ношев	27	работник
Анастас Д. Ташков	29	печатарски работник
Методи Глигоров Пиперков	38	чиновник
Никола Ацко Трайков	29	чиновник
Илия Иванов	58	книжар
Д-р Димитър Несторов	50	лекар
Д-р Константин Анг. Робев	40	лекар
Коста Тасев	43	съдия
Александър Миленков	41	чиновник
Александър Дамянов	28	чиновник
Никола Димитров	-	чиновник
Михаил Михайлов	32	инженер
Христо Манев	-	книжар
Славко Попов	31	млекар
Вангел Хр. Велянов	20	работник
Кирил Д. Миленков	30	правник
Методи А. Неделков	20	собаджия
Георги Митров	20	обущар
Кръстю Христов Грозданов	35	чиновник
Димитриева Р. Мария	17	домакиня
Александър Н. Миленков	35	чиновник
Тома Ст. Стойков	31	професор
Петър Н. Михайлов	31	офицер

Табл. 2.

Настоятелство на Народно читалище „Дамян Груев“ – гр. Битоля

<i>Име</i>	<i>Занятие</i>	<i>Длъжност</i>
Д-р Димитър Несторов	лекар	председател
Д-р Трифон Панов	лекар	подпредседател
Петър Стоянов	адвокат	секретар
Крум Х. Холочев	инженер	касиер
Илия М. Янкулов	учител	съветник

Михаил Михайлов	инженер	съветник
Даринка М. Петрова	диплом. фил.	съветник
Георги Иванов	работник	съветник
Цветанка Светиева	домакия	съветник
Никола Г. Николов	млекар	съветник
Елница Карамандиева	студентка	съветник
Тома Д. Димитров	съдебен чиновник	съветник
Проверителна комисия		
Коста Тасев	съдия	председател
Петър Петрушевски	студент	член
Христо Иванов	-	член

От есента на 1943 г. към просветителската дейност на народните читалища в *Новите земи* се присъединяват и т.нар. *народни университети*, организирани предимно за възрастни, които не са посещавали дотогава български училища или културни институти. Идеологията на културната политика на държавата през разглеждания период се афишира с възрожденските ценности, историческите образци и символи на националното единение и модел на гражданско поведение. Запознаването с българската литература, история и култура, честването и отбелязването на национални герои и събития, каквато е дейността на народните читалища, сплотява и мобилизира българите в новоприсъединените земи – постигнат за кратко блян, в чийто преследване България е претърпяла вече две национални катастрофи. След реалностите на Югоизточна Европа в края на Втората световна война и изтеглянето на българската администрация и българските институции в пределите на българската държава отпреди войната, народните читалища прекратяват дейността си като български културни и просветни институти. Те имат свой достоен принос, макар и малко познат, в историята и на просветното ни дело.

Приложения⁷

I

Народните читалища в „Новите земи“ в периода май 1941–септември 1944 г.

За един много кратък период (май 1941–септември 1944) в трите области: Битолска, Скопска, Ксантиска, и в Западните покрайнини възникват 229 народни читалища, за които има запазени документални материали.

⁷ Из ръкописа на Стоян Райчевски „Народните читалища в „новите земи“: 1941–1944 г.“.

Табл. 3

<i>Област</i>	<i>Околия</i>	<i>Брой на читалищата</i>
Битолска	Битоля	37
	Брот	4
	Гевгели	1
	Крушово	4
	Охрид	3
	Прилеп	13
	Ресен	5
Ксантиска	Гюмюрджина	12
	Дедеагач	2
	Демир Хисар	12
	Драма	20
	Зиляхов	4
	Кавала	1
	Ксанти	2
	Саръ Шабан	1
	Сяр (Серес)	8
	Берово	7
Скопска	Бояново	1
	Велес	3
	Враня	3
	Гевгели	5
	Кочане	6
	Крива паланка	2
	Куманово	7
	Неготино	8
	Радовиш	3
	Свети Никола	3
	Струмица	13
	Сурдулица	1

	Щип	4
Западни покрайнини (Софийска)	Босилеградска	2
	Пиротска	2
	Царибродска	7
	Общо	229

2

Пиеси, одобрени от МНП за представяне на читалищните сцени в „Новите земи“

По инициатива на Министерството на народната просвета за новоучредените народни читалища в *Новите земи* се изпращат големи количества книги с художествена и научна литература, вестници и списания.

Табл. 4

<i>Автори</i>	<i>Произведения</i>
Добри Войников	„Райна княгиня“
Ст. Л. Костов	„Големанов“, „Женско царство“, „Новото пристанище“, „Златната мина“, „Вражалец“, „Симеон“, „Скалци“, „Морската болест“, „Член 223“
Иван Вазов	„Казаларската царица“, „Чичовци“, „Борислав“, „Престола“, „Службогонци“, „Ивайло“, „Руска“, „Под игото“
Петко Ю. Тодоров	„Зидари“, „Първите“, „Змеюва сватба“, „Самодива“
Кирил Христов	„Боян Магесникът“, „Откривател“
П. К. Яворов	„Когато гръм удари“, „В полите на Витоша“
Йордан Йовков	„Албена“, „Боряна“, „Обикновен човек“, „Милионерът“
Антон Страшимиров	„Вампир“, „Свекърва“
Д. Бабев	„Секулова невеста“, „Жените победиха“
Тодор Влайков	„Две са млади залюбили“
К. Мутафов	„Хан Омуртаг“, „Пленникът от Трикери“, „Юда“, „Убитата лисица“
Рачо Стоянов	„Майстори“
Димитър Шишманов	„Панаирът в Стародол“, „Кошмар“
Владимир Полянов	„Двете страни на медала“, „Бащи и синове“

Стефан Савов	„Дъщерята на Ефрема“, „Кара Танас“, „Под чехъл“, „Пристануша“, „Сватбена рокля“, „Тодорини кули“, „Люти клетви“, „Всеки камък тежи на мястото си“, „Изстрел“, „Към Голгота“, „Седем часа без лъжа“, „Към нов живот“, „Светещата рибка“, „Борба за щастие“
Иван Балканов	„Анга“, „Дина“, „Манчова размирица“, „Лесничай № 13“, „Този, който обича земята“, „Калната топка“
Ана Карима	„Пробуждане“, „Загубен живот“, „Подхлъзна се“, „Над зида“, „Зла свекърва“, „Яна войвода“, „Курбан“, „Янин извор“, „Облог“, „Поп Богомил“, „По-силният“, „За свободата“, „Към спасение“, „Панагюрската дева“, „Към щастие“, „Жертва“, „Убиец“, „Една велика идея“, „Патилата на запасния Иван“
Иван Кирилов	„Не са вчерашни“
П. Керемедчиев	„Край мътния поток“
Йордан Ковачев	„Тъмните зори“, „Изпуснати хора“
[Войдан] Чернодрински	„Кървава сватба“
Асен Ненов	„Бдинец“, „Паисий“, „Денят се пробужда“, „Земя и хляб“, „Върбата родила грозде“, „Алиповият чифлик“, „Конкурс за плажа“, „Един ден жена“, „Селска чест“, „Клепалото бие“, „Когато дяволът се шегува“
Й. Здравелин	„Това стана на улицата“
Христо Казанджиев	„Цар Мурад Мари думаше“
Ст. Чилингиров	„Хаджи Минчо“
Д. Сариев	„Камбаните на Свети Климент“, „Трагедията на Боров“
Ст. Генов	„Буря над планината“
Г. Караиванов	„Отроче от мъжки пол“
Н. Икономов	„Хан Татар“, „Калин Орелът“, „Бог да прости леля“
Иван Георгиев	„Индже войвода“, „Три синджира роби“
Лука Говедаров	„Война и хора“, „Между две жени“
Евгения Марс	„Божана“
Д. Димитров	„Богдане, Бог да те убие“
Зв. Цонев	„Вещари“
Емил Коралов	„Водач“
Емил п. Димитров	„Водачът“
Сл. Карасински	„Призори“

Цанко Церковски	„Луди млади“, „Халостникът“, „Под старото небе“
Васил Тотев	„Дъщерята на гробаря“
Илия Енчев	„Тъмни зори“, „Към другия бряг“, „Въртоп“, Делба“, „Пролетен лъч“, „Великата награда“, „Крилатият майстор“, „Силата на камбаните“
Александър Гиргинов	„Бюро за женитби“, „Дъщерята на греха“, „Ловецът в капан“, „Две майки“, „Милионерът“, „Женска вяност“
Христо Свиленов	„Семейство“
Александър Герасков	„Пристанала“
Димитър Калфов	„Тигърът“
Д. Гимиджиски	„Бойка“

Менакъбнамето на шейх Бедреддин Симави от Хафъз Халил

Биографичен и исторически източник
за събитията от края на XIV–началото на XV в.

Невена Граматикова

Manakıb-name of Sheikh Bedreddin Simavi by Hafız Khalil
Biographical and historical source for the events of
the late 14th and early 15th century
Nevena Gramatikova

Summary

The author makes a more detailed reconstruction of points of religious and political interest in the history of Western Asia Minor and the Balkans of the late 14th and early 15th century. The research is based on the *Manakıb-name* of Sheikh Bedreddin Simavi written by his grandson Hafız Halil bin Ismail. His work is an extremely valuable source for research studies on the historical events related to the movements instigated by Sheikh Bedreddin, and Borkluje Mustafa and Torlak Kemal presented in the sources as his disciples (mureeds, halifes). A point of special significance in the manuscript is the data contained unravelling the religious characteristic of the period. The great value of this literary work was recognized far back in time by the German Orientalist Franz Babinger, who travelled to Seres in a futile attempt to hunt it down at Sheikh Bedreddin's tekke. The manuscript appeared at the booksellers' bazaar in Istanbul (*Sahhaflar Çarşısı*) in 1930 and has since been the focus of scientific interest.

Key-words: Manakıb-name, Sheikh Bedreddin, Borkluje Mustafa, mysticism, opposition movements, mureed, Ottoman state, Timur.

Увод

През вековете на османското владичество на Балканите, а и в ново време, някои групи, причисляващи се към алевийско-бекташийската общност тук¹, са свързвали себе си или са били свързвани от външни лица с шейх Бедреддин Симави, османски (или по-скоро мюсюлмански) учен юрист, последовател на мистицизма и политически деец. Името му, наред с това на неговите последователи Бьорклюдже Мустафа и Торлак Кемал, се свързва с въстанието срещу централната османска власт във второто десети-

¹ Конкретно в българските територии.

летие на XV в.² Според някои османски хроники³, както и от други османски източници (фетви на шейхюлисламите Ебуссууд Ефенди и Ходжа Али (XVI–XVII в.), научаваме, че в областите Делиорман (Лудогорие) и в Тракия и през следващите векове е имало жизнени бедреддинитски групи, които се представяли още като къзълбаши. Доколко и кои групи от алевийско-бекташийската общност в българските територии се явявали в миналото и днес потомци на последователите на шейх Бедреддин Симави е трудно установимо поради липсата на достатъчно конкретна информация в изворите и поради вливането на различни групи в тази общност, както и поради миграциите, засегнали я във времето. Така или иначе обаче те носят такъв исторически спомен. Той, разбира се, може да се дължи и на разкази от по-късно време, лишени от историческа достоверност, но вкоренили се в съзнанието на тези хора в резултат на по-нови публикации.

Независимо от вероятността за по-нови наслоения в историческата памет обаче, благодатната почва, която намира шейх Бедреддин именно в тези райони, и свидетелствата от изворите ни карат да не изключваме подобна възможна връзка. Всъщност не търсенето на такава е целта ни, но евентуалното ѝ съществуване мотивира разглеждането на личността на шейх Бедреддин и свързаното с него движение със социално-политически характер като значим исторически процес, сложил отпечатък и върху по-нататъшната съдба на тези територии.

Краят на XIV–началото на XV в. е възлов етап в историята на Балканите. Установява се нова политическа, икономическа и културно-религиозна ситуация, при която териториите на средновековните балкански държави стават част от набиращата мощ държава на османските турци. Периодът се характеризира с изключителна политическа и социална динамика, част от която са и въстанията на Бюрклюдже Мустафа и Торлак Кемал в Западна Мала Азия, и движението на шейх Бедреддин в Румелия. При възможността за избор в широк спектър на теми, свързани със селските движения в Османската държава, в ислямския свят и изобщо в средновековна Европа, с проявите на съпротива срещу едно или друго действие на властта и с динамиката на политическите и социалните процеси в края на Средновековието и навечерието на Новото време, решението ни да се спрем на шейх Бедреддин и съчинението, посветено на неговия живот, е продиктувано от няколко причини:

² Относно датирането на въстанията, свързвани с тези личности, съществуват различни становища, породени от разминаването на датировките на събитията в източниците. Годишите варират между 1416–1420 г. Според А. Степанов въстанието на Бюрклюдже Мустафа избухва през пролетта на 1416 г. и продължава до 1418 г. Според А. Оджак прехвърлянето на шейх Бедреддин в Румелия при внимателно сравнение на източниците трябва да се отнесе към 1416 г., а смъртта му към края на с.г. Изчисленията се правят на базата на сведенията на учения и историк Ибн Арабшах (1389–1451), който се срещал с шейх Бедреддин в 817 г.х. (1414) в двореца на Исфендияр бей в Кастамону. Халил Иналджък също приема тази година за вярна. За година на смъртта на Бедреддин Симави османските автори Ташкъопрюлюзаде, Филибели Али и Ходжа Садеддин дават 818 г.х. В новата турска енциклопедия на исляма като година на смъртта му е посочена 823 (1420). Вж **Ocak**, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar* (15.–17. Yüzyıllar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, с. 196; **Kay-gusuz**, Bezmi Nusret. *Şeyh Bedreddin Simaveni*. İzmir: İhsan Gümüşayak Matbaası, 1957, с. 102; **Dindar**, Bilal. *Bedreddin Simavi*. – В: *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DVİA), 1992, 5, с. 331; **Степанов**, А. С. Труд Дуки как источник по истории восстания Берклиджи Мустафы начала XV в. – В: *Византийский временник*, 1952, 5, с. 100.

³ На Мехмед Нешри.

1. В източниците той е представен като учител и наставник на Бьорклюдже Мустафа.

2. Географски неговата дейност се локализира в района, откъдето според изворите той имал много привърженици – Делиорман (Лудогорието).

3. Заявяваната от групи от алевийско-бекташийската общност в този район връзка с шейх Бедреддин; твърдението им, че са *Бедреддини* (Biz Bedreddiniyiz).

4. Самата личност на шейх Бедреддин не се вмести в стандартните ни представи за османски юрист и богослов, представител на улемата. Той е от онези нестандартни личности, които надрастват общоустановените рамки на една общественно-политическа система и среда в дадена епоха и гледат на света и мястото на човека в него от по-специфичен ъгъл и в по-широк аспект.

Интересът ни към личността на шейх Бедреддин е провокиран и от обстоятелството, че възгледите му са свързани с толерантност към всички религии и дори с една надрелигиозна универсална, общочовешка ценностна система. Независимо дали това отговаря на историческата реалност или не, сега, когато в епохата на глобализацията и мултикултурализма, се преразглеждат и подлагат на преоценка различни проблеми на историческото развитие, е интересно отново да се върнем към шейх Бедреддин, към неговите възгледи и тяхното място в неговата епоха и в съвременния свят, за да ги „спасим“ от противоречивите оценки на времето. Също така е необходимо много по-задълбочено и от различни аспекти да изследваме социалната среда, в която той израства и която се приобщава към него, да проникнем в нейната психология, защото това би помогнало за реконструирането на дълбинните исторически процеси, които се случват в едно общество.

Кратки бележки върху историографския интерес към шейх Бедреддин и въстанията, свързани с него и неговите ученици

Личността на шейх Бедреддин и движението, свързано с него, както и въстанията в Западна Мала Азия, вече почти шест века са пресечна точка на интересите, съответно на османските юристи, богослови, дворцови хронисти и историци, на историците на Новото време, на хора, привлечени от споделяните от него или приписвани му ценности. В историографията дълго време тези теми са разглеждани твърде пристрастно и са силно идеологизирани, а посочените личности са получавали и получават разнопосочни оценки, в зависимост от гледната точка и подхода на отделните автори. В последно време обаче се отбелязва значителен напредък и се появиха редица нови изследвания, които подхождат към проблема обективно и безпристрастно и помагат за изграждането на пъзела на реалната, а не въображаемата история. Естествено е най-напред върху личността и учението на шейх Бедреддин да обърнат поглед турските историци. В отношението си към него турската историческа наука наследява до голяма степен оценките на османските хронисти и на висшата османска улема, които в болшинството си са негативни. Малцина са изследователите, които пристъпват непредубедено и безпристрастно. Принос в осветляването на проблемите, свързани с темата, имат Мехмед Фуад Кьопрюлю, М. Шерефеддин (Ялткая), Абдюлбаки Гьолпърнарлъ, а в по-ново време – Ахмет Яшар Оджак, Билал Диндар. В последните години трябва да посочим изследванията на Али Козан, Ягмур Сай и други.⁴

⁴ **Gölpınarlı**, Abdülbaki. *Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Eti Yayınevi, 1966; **Ocak**, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dı*

Тази тематика не е „запазена“ територия само за турската историография и към нея са отправяли поглед и европейските османисти и тюрколози, сред които са Йохан Вилхелм Цинкайзен, Йозеф Хамер-Пургшал (1774–1856), Франц Бабингер (1891–1967), Х. Й. Кислинг (1912–1985), а също така и представители на историческата наука от бившия Съветски съюз – А. Новичев, А. Тверитинова, А. Степанов, Г. Ибрахимов. Този проблем не е убягвал от полезрението и на изследователите от балканските страни, като безспорно постижение в изясняването му е монографията на югославския (босненски) историк Недим Филипович „Принц Муса и шейх Бедреддин“ (1971)⁵.

Поради връзката му с българските земи и живеещото тук турскоезично население движението на шейх Бедреддин е тема, към която насочват вниманието си и българските историографи. Интересът е провокиран поради значимостта в контекста на наложената социално-политическа и икономическа система в България след 1944 г. Управляващата Българска комунистическа партия налага контрол и върху историческата наука като проблематика и оценки. Сред проблемите, върху които се акцентира, са съпротивителните движения със социален характер, включително селските или по-масови въстания срещу феодалния режим през Средновековието и през ранното Ново време. Изследванията в значителна степен са едностранчиви, а изводите са в духа на наложената система. В този смисъл българската историография е силно повлияна от съветската историческа школа, която в духа на установената марксистко-ленинска идеология разглежда шейх Бедреддин Махмуд предимно като революционер и ръководител на антифеодално въстание срещу османската власт. Същата е оценката и за Бюрклюдже Мустафа и Торлак Кемал. Повечето автори разглеждат движението като класова борба на угнетените селски слоеве срещу турските феодали, характеризират го като революционно движение на масите. За представителите на съветската школа, както и за българските историци до 1989 г., обръщали внимание на тези събития, въстанието на шейх Бедреддин и Бюрклюдже Мустафа е социално-икономическа борба в религиозна обвивка.⁶

На шейх Бедреддин и свързаното с него движение внимание обръщат Страшимир Димитров, Парашкев Парушев, Бистра Цветкова, Димитър Ангелов, Йордан Николов, Бора Бозова (Зинети Нуриева), а след промяната на политическия режим през 1989 г. въпросът е разглеждан и от нас.⁷ В публикациите на посочените автори, макар да се

şına Çıkanlar (15.–17. Yüzyıllar). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013; **Dindar**, Bilal. Bedreddin Simavi, c. 331–334; **Kozan**, Ali. İbnü'l-Arabi ve Osmanlı Felsefi / Tasavvufi Düşüncesi Üzerindeki Etkileri: Şeyh Bedreddin Örneği. – В: *Turkish Studies*, Vol. 7/1, Winter 2012, c. 1555–1565.

⁵ **Filipović**, Nedim. Princ Musa i šejh Bedredin. Sarajevo, 1971.

⁶ **Новичев**, А. Д. Крестьянское восстание в Турции в начале XV века. – В: *Проблемы востоковедения*, 1960, № 3, с. 67–81; **Новичев**, А. Д. К истории народного восстания в Турции под руководством шейха Бедреддина Симавни. – В: *Общество и государство на Балканах в средние века*. Калинин, 1980, с. 26–35; **Тверитинова**, А. С. К вопросу об изучении первого антифеодального восстания в средневековой Турции. – В: *Византийский временник*, 1956, т. 11, с. 200–224; **Ибрахимов**, Г. Крестьянские восстания в Турции в XV–XVI вв. – В: *Византийский временник*, 1953, т. 7, с. 122–145; **Мустафаев**, Джемал. Природа социальных утопий стран Ближнего Востока. – В: *Вопросы философии*, 1968, № 8, с. 115–124; **Степанов**, А. С. Труд Дуки как источник по истории восстания Берклюджи Мустафы начала XV в. – В: *Византийский временник*, 1952, т. 5, с. 99–104.

⁷ **Димитров**, С., Жечев, Н., Тонев, В. История на Добруджа. София: Издателство на БАН, 1988; **Парушев**, Парашкев. Шейх Бедреддин Еретики. София: Изд. на ОФ, 1982; **Цветкова**, Б. Принос към изучаването на турския феодализъм в българските земи през

следва научната методология, личността на шейх Бедреддин и движенията, ръководени от него и учениците му (*mürîd, halife*) Бьорклюдже Мустафа и Торлак Кемал, не се разглеждат задълбочено на базата на сравнителен анализ на разнотипните източници, а по-скоро се представя непълно информацията от публикувани източници и се правят изводи в духа на господстващата идеология. В изводите се открояват няколко момента:

1. Приема се с категоричност, че и шейх Бедреддин, и Бьорклюдже Мустафа и Торлак Кемал, са водачи на антифеодални въстания (приемани от някои автори като едно общо движение, от други – като отделни въстания), които обединяват онеправданите мюсюлмани (селяни и дребни феодали) и немюсюлмани (християни, юдеи) срещу феодалната върхушка, религиозния фанатизъм и гражданското и социалното неравенство. Техните действия се разглеждат като абсолютно целенасочени и планирани, а не като случайно следване на събитията.

2. И тримата са представени като радетели и борци за социална справедливост, за премахване на беззаконието и тиранията, за милосърдие и еднакво достоен живот за хората от различните религии.

3. Подчертава се антирелигиозният момент като характер на пропагандата на шейх Бедреддин и неговите ученици. Изтъква се, че тя е насочена срещу господстващата форма на исляма и посочените личности се представят като носители на еретична, сектантска идеология, издигаща принципите на социалното равенство, насочена срещу религиозната дискриминация, опираща се на хуманизма и любовта и братството между хората.

4. Някои изследвания дори отиват по-далеч и представят шейх Бедреддин като радетел на обединяването на исляма, християнството и юдаизма и на премахването на религиозните различия между хората.

Тези моменти се изтъкват и в редица публикации в турската книжнина с ляв характер, които правят шейх Бедреддин идеологическо знаме на борбата за социално равенство и благоденствие за всички хора. Те го представят като социалдемократ в най-чист вид, който не искал унищожаването на държавата и законите, а бил радетел за изграждането на една щастлива общност, в която хората да живеят добър живот и равенството между тях да се превърне във висша морална ценност.

От друга страна, изхождайки от това, че всички извори акцентират върху религиозния момент в тези движения, някои автори ги разглеждат като част от веригата на шиитските опозиционни течения, насочени срещу официалния сунитски ислям. Й. Хамер определя движението на шейх Бедреддин като „въстание на дервиши“ и като ярко проявление на онези религиозно-мистични сектантски движения в исляма, участниците в които в различните времена изпъкват под наименованията кармати, исмаилити,

XV–XVII в. – В: *Известия на Института за Българска история (ИИБИ)*, 1956, 6, с. 180–182; **Tsvetkova, B.** *Bulgar halkının ve Bulgariştan topraklarında yaşayan emekçi türk feodalizmine (Derebeyliğine) karşı savaşlar*. – В: *Bir bayrak altında*. Sofya: Narodna Prosveta, 1962, с. 13–14; **Ангелов, Д.** Борбите на българския народ против османската власт през първата половина на XV в. и походите на Владислав Варненчик. – В: *Варна 1444*. София: 1969, с. 25–29; **Николов, Йордан.** Бедредин Махмуд и въстанието от 1416 г. в българските земи. – В: *Исторически материали*. Разград: Окр. дир. „Културно-историческо наследство“, 1984, с. 54–95; **Бозова, Бора** (Зинети Нуриева). Шейх Бедредин – бунтовникът от Румелия. – В: *Атеистична трибуна*, 1988, 4, с. 55–62; **Нуриева, Зинети.** Мюсюлманските секти – проява на народното недоволство. – В: *Религия, личност, общество*. София: Изд. на БАН, 1990, с. 350–379; **Гаврилова, Невена.** Движението на шейх Бедредин Махмуд и неговите последователи. – В: *Българският петнадесети век*, 1993, с. 93–107.

сербедари и др.⁸ Подобна е и тезата на Франц Бабингер, който отбелязва, че движението на шейх Бедреддин е един от ярките епизоди на религиозните движения, с каквито историята на османските турци е много богата.⁹ М. Ф. Кьопрюлю в рецензията си върху работата на Бабингер пише, че учението на Бедреддин е продължение на единна верига от възникване и разпространение на мюсюлманските ордени и секти на календерите, хайдарите, бабаите, ахите, бекташите, йесевите и мевлевите, появили се в Мала Азия след завоюването ѝ от селджукидите. Той определя последователите на шейх Бедреддин като привърженици на мистично-религиозни вярвания.¹⁰ А. Рефик също разсъждава в рамките на постановката, че въстанието на Бедреддин Махмуд е една от проявите на религиозното шиитско-еретическо движение в османската държава.¹¹

Всички тези разнородни оценки в историографията идват от пъстрата социална и религиозна база на движението на шейх Бедреддин, за която говорят източниците, и от различните мотиви на приобщилите се към него. Едни виждали в негово лице шейха – мистик и учен, други – кадъскера на Муса челеби. Мюсюлманите „сектанти“ били въодушевени от „появата“ на Махди в образа на шейх Бедреддин и повярвали, че той ще изгради жадуваното царство на справедливостта. За християните не бил далечен споменът за самостоятелното държавно-политическо съществуване и именно първата половина на XV в. е изпъстрена с многобройни опити за отхвърляне на османската система от тяхна страна. За болшинството участници във въстанието социалният подтик явно бил решаващ. В обкръжението на шейх Бедреддин имало и представители на османската върхушка и политически амбициозни личности, очакващи може би своя звезден час. Може би „програмата му“ (ако е имал такава) е предлагала на всекиго по нещо. Един от източниците от епохата, който помага да изясним всички тези въпроси, е Менакъбнамето на шейх Бедреддин.

По стъпките на Менакъбнамето на шейх Бедреддин от Хафъз Халил бин Исмаил

Известно е, че след залавянето си шейх Бедреддин е бил доведен в град Серес¹², където по това време се е намирал султан Мехмед I Челеби (1413–1421), и е бил подложен на подробен разпит. След последователна защита на своите възгледи и позиции той бил обесен гол на чаршията в града.¹³ Явно в Серес, който придобива статута на важен османски град в района на Северна Гърция, споменът за шейх Бедреддин и неговата трагична съдба се пазел дълго, защото османският автор Бурсалъ Мехмет Тахир (1861–1925) в съчинението си *Osmanlı Müellifleri* пише, че видял живоотописанието на шейх Бедреддин (*Manakıbnâme*), написано от Хафъз Халил бин Исмаил; документ (писмен текст, лист), където била записана мистичната верига (*silsile*) на религиозно-мистичното братство (*tarikât*), към което принадлежал, и неговите съчинения в Серес и ги е

⁸ Hammer, J. Geschichte des Osmanischen Reiches, 1827, Bd. 1, c. 375–376.

⁹ Babinger, Franz. Scheich Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simaw. – B: *Der Islam*. Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients, 1921, Bd. 11, c. 11.

¹⁰ Köprülüzade, M. F. Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens. – B: *MOG* (Morgenlandischen Gezeltschaft), Bd. 1, Hft. 3, c. 203–222.

¹¹ Refik, Ahmed. Osmanli Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik. Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 1932, 8/2, c. 21–59.

¹² Дн. в Северна Гърция.

¹³ Gölpmarlı, Abdülbaki. Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, c. I.

проучил там.¹⁴ Опирайки се на информацията на Бурсалъ Мехмет Тахир немският ориенталист Франц Бабингер дълго е издирвал въпросното Менакъбнаме и други писмени източници, свързани с шейх Бедреддин. В тази връзка той посетил неговото тюрбе и текето в Серес след Балканските войни (1912–1913) и Първата световна война.

При посещенията си Бабингер е разговарял с някои дервиши, които все още били там, и от техните разкази установил, че текето, което съхранявало паметта за шейх Бедреддин и следвало традицията му, било кадиритското текке (*Kâdiri tekkesi*), намиращо се до тюрбето му.¹⁵ Макар да изпада в известно противоречие с посоченото сведение, той пише, че когато посетил Серес и разпитвал за шейх Бедреддин в началото на 1920-те години, споменът за него като че бил изтрит от съзнанието на хората и почти нямало такива, които да му дадат информация. Впоследствие един местен турчин от богата и влиятелна фамилия му посочил мястото, където се намирало тюрбето – на старата турска чаршия, близо до мястото на неговата екзекуция, скрито зад ниски търговски бараки. Било неголяма четвъртата сграда с купол във форма на четвъртата пирамида, с площ около 4 кв.м.¹⁶ При неговата визита самото тюрбе и останките от текето са били изоставени и запустели, а до вратата на тюрбето били струпани желяза на един майстор грък. Той посочва още, че текето било разрушено при голям пожар по време на войната – на 28 юни 1913 г., и оттогава до неговото посещение там дервишите живеели в една сграда, измазана в червено, близо до текето.

Като имаме предвид, че всичко това се случва в много напрегнат за балканските страни период – Балканските войни и Първата световна война, съпроводени с насилие и унищожение от различни страни, на двупосочни миграции, размяна на население и етническо прочистване, трагичната съдба на въпросния обект е обяснима. След като безуспешно разпитвал за Менакъбнамето и изобщо за писмени източници за шейх Бедреддин, Бабингер стигнал до извода, че най-вероятно това съчинение, както и други ръкописи, съхранявани в текето, са отнесени в Турция (вероятно в Истанбул) с миграциите на дервиши или при размяната на население между Турция и Гърция съгласно спогодбите между двете страни.¹⁷

Така сведенията на османския учен и автор Ташкъопрюзате (Ташкъопрюлюзаде) Ахмед Ефенди (1495–1561) в съчинението му *Şakaayık-ı Nu'mânîyye* и на Бурсалъ Мехмет Тахир в *Osmanlı Müellifleri* дават основание да смятаме, че текето в Серес е бедреддинитски идейно-религиозен и книжовен център, който съхранявал дълги векове паметта за шейх Бедреддин, както и Менакъбнамето, посветено на него, а също и други писмени текстове. Това книжовно богатство се пазело от дервишите, следващи традицията

¹⁴ **Babinger**, Franz. Schejch Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simaw, с. 123.

¹⁵ **Gölpınarlı**, Abdülhakî. Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, с. 1; **Babinger**, Franz. Schejch Bedr ed-din, der Sohn des Richters von Simaw, с. 77–78, 103.

¹⁶ **Babinger**, Franz. Şeyh Bedreddin'in Serez'deki Türbesi. – В: *Der İslam*, 1928, 17, с. 100–102 (Çeviren: İsmet Sungurbey). Вж **Gölpınarlı**, Abdülhakî. Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin. İstanbul: Eti Yayınevi, 1966, с. XXXI–XXXIII; **Diez**, Ernst, Aslanapa, Oktay. Türk San'atı. İstanbul, 1955, с. 169.

Според Бабингер при неговото посещение личало, че над входната врата на тюрбето е имало мраморна плоча с надпис (*levha*), но е била премахната и отнесена. Днес в Серес няма никакви следи от тюрбето на шейх Бедреддин. Според Сефер Гювенч, председател на Фондация на преселниците по Лозанския договор (Истанбул), то е напълно съборено през 1934 г.

¹⁷ **Babinger**, Franz. Şeyh Bedreddin'in Serez'deki Türbesi, с. 33.

на шейх Бедреддин, а вероятно някои съчинения били и преписвали от тях. Войните между Османска Турция и Гърция и последвалите миграции, както и затварянето на дейността на теккетата в двете страни обаче, са разпилели библиотеката на теккетото в Серес. Може би част от книжния фонд е попаднала в Истанбул с размяната на население между двете страни и така някои от книгите, които се съхранявали в книжната колекция на теккетото, излезли наяве. Сред тях е и Менакъбнамето на шейх Бедреддин, написано от неговия внук Хафъз Халил бин Исмаил.

В преобладаващата си част турското (в частност алевийско-бекташийското) население от Северна Гърция, Южна и Североизточна България, чувстващо се свързано с Бедреддиновия път и възприемащо се за последовател на споделяната от него идейно-религиозна система, в резултат на миграциите се установява в Източна Тракия (Турция) – във вилаетите Текирдаа (преди Родосто), Одрин, Чорлу, Къркларели (Лозенград). През 1930 г. някакъв човек от Текирдаа изпраща няколко книги на Хулюси ефенди, книжар търговец на прочутата чаршия за книжари Саххафлар чаршъс (*Sahhaflar çarşısı*) в Истанбул. Сред тези книги се оказва и Менакъбнамето на шейх Бедреддин.¹⁸ От Хулюси ефенди ръкописът на Менакъбнамето е бил закупен от известния колекционер на ценни книги М. Джевдет бей за скромната сума от 20 лири. Самият М. Джевдет бей признава по-късно: „... за това, че има съчинение – описание на живота на покойния [Бедреддин], беше известно на научния свят. Но веднъж един човек от Текирдаа беше изпратил на Хулюси ефенди няколко книги и една от тях беше биографията [*terceme-i hal*] на Бедреддин. Досега на бял свят не е известен друг ръкопис на това съчинение. Стойността му е безценна“.¹⁹

За този факт съобщава и авторът на може би първата монография за шейх Бедреддин М. Шерифеддин (Ялткая). Той пише, че лично от М. Джевдет бей бил чул, че е купил от Хулюси ефенди ръкопис, донесен от Текирдаа – Менакъбнаме на шейх Бедреддин в поетична форма, написано от внука му Хафъз Халил, но той от ревност към книгите си не я давал на никого. След големи увещания все пак се съгласил да я даде на М. Шерифеддин да направи копие от нея. Вероятно последният е направил препис поради липса на други достъпни техники за копиране или пък фотокопие, ако му е било възможно. По-вероятно е обаче той да е направил резюмиран преразказ на текста на латинска азбука, защото през 1935 г. публикува статия с позволението на М. Джевдет бей, в която представя съдържанието на ръкописа.²⁰

Оттук нататък Менакъбнамето става предмет на изследователски интерес, като сред учените, които насочват усилията си към него, са цитираният вече Фр. Бабингер, Х. Й. Кислинг, А. Гьолпнарлъ, И. Сунгурбей, Б. Н. Кайгусуз и др. През 1943 г. Бабингер прави издание на ръкописа, но то не се базира на фотокопието на оригиналния ръкопис, с което успява да се сдобие, а на направения от Йомер Февзи Мардин препис. Мардин не е могъл да разчете правилно ръкописа на доста места и е замествал неясните места с думи и изрази, измислени от него. Това фототипно издание заради изобилства-

¹⁸ **Gölpınarlı**, Abdülbaki. Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, c. 5.

¹⁹ **Ergin**, Osman. Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi. İstanbul, 1937, c. 382.

²⁰ Впоследствие този ръкопис, заедно с останалата книжна колекция на М. Джевдет бей, е дарен на Библиотеката на Истанбулската голяма община и сега се съхранява там.: **Şerefeddin**, M. Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair Bir Kitap. – В: *Türkiyat Mecmuası*, 1935, 3, c. 233; **Gölpınarlı**, Abdülbaki. Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, c. 6; **İstanbul Belediyesi Kütüphanesi**, Muallim M. Cevdet Bey'in vakfettiği kitaplar, № К. 157.

щите грешки и неточности в разчитането е неизползваемо от научна гледна точка.²¹ През 1950 г. германският ориенталист Х. Й. Кислинг пък превежда Менакъбнамето на немски език, като се опира на фототипното издание на Бабингер и на едно резюме, направено от Килисли Рифат. Макар че той сравнява двата текста и дава критични бележки с обяснения за разминаващите се места, и това издание е пълно с неточности поради използваните източници.²²

На ценността на Менакъбнамето като исторически и биографичен извор акцентира и Б. Н. Кайгусуз, изтъквайки че ръкописът трябва да бъде внимателно проучен, за да не се правят спекулации с личността на Бедреддин.²³ Изданието на оригиналния ръкопис научният свят дължи на изтъкнатия учен А. Гьолпънарлъ, което той в сътрудничество с И. Сунгурбей прави през 1967 г. Появата му предоставя на изследователите възможността да се запознаят с погледа на представител на Бедреддиновото семейство върху личността му и събитията, свързани с него и мюридите му. Явно А. Гьолпънарлъ приема, че самият ръкопис е препис на съчинението, а не оригинал, защото посочва, че кога, къде и от кого е направен преписът не става ясно от ръкописа. Той не коментира специално въпроса дали е оригинал или препис, но филигранната хартия и вокализацията му дават основание да го датира към XVI в. Тези негови изводи ни карат да приемем, че може би това наистина е препис, защото самият оригинал е завършен от Хафъз Халил към 1460 г. От неговите признания в текста става ясно, че съчинението е написано при управлението на султан Мехмед II след превземането на Константинопол през 1453 г.:

*Tahta Sultan Muhammed geçdi iy cüvan
Şimdi oldur âleme Han ibn-i Han
Hak taâlâ eylesün ömrin tavîl
Kim anun meddâhidur Hâfiz Halil.*²⁴

Самата ръкописна книга е с кожена подвързия, с размери 22 x 14,5 см, а на текста – 17 x 11 см. Гьолпънарлъ посочва, че е номерирана по страници. Съдържа 139 страници или общо 69 листа, като на всяка страница са изписани по 19 реда. Текстът е в стихотворна форма и се състои от 2605 бейта, като самото Менакъбнаме свършва на лист 68. б (v. 68.б). След него следва едно касиде в прослава на Пророка на Аллах (*Beyân-ı medh-i Rasulullâhu taâlâ*). За нас е любопитно, че в това касиде се споменават имената на четиримата *Праведни халифи* (*Hulefa-i Râşidun*) – Ебу Бекир, Йомер, Осман ибн Аффан, Али юл-Муртаза, а не само на Али, както е характерно за алевийско-бекташийската традиция. Това, от своя страна, поставя необходимостта от задълбочено изследване на казуса за идентифицирането на бедреддинизма с алевийско-бекташийската традиция в Румелия. След него следва ода във формата *Мурабба* (*Murabba-ı mütekerrir*), която съдържа псевдонима (*mahlâs*) *Хакъйри* (*Hakıyri*) – явно автор на одата. В нея той често

²¹ Die Vita (menâqibnâme) des Schejch Bedr ed-din Mahmud, gen. Ibn Qadi Samauna von Chalil b. İsmail b. Schejch Bedr ed-din Mahmud, I. Teil: Urtext, 1943.

²² Kissing, Hans Joachim. Das Menâqibnâme Scheich Bedr ed-din's, des Sohnes des Richters von Samavna. – B: Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft (ZDMG), 1950, 100/25, c. 112–176.

²³ Kaygusuz, Bezmi Nusret. Şeyh Bedreddin Simaveni, c. 38.

²⁴ Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Mânâkırı. Yayınlayanlar: Abdülbaki Gölpınarlı-İsmet Sungurbey. İstanbul: Eti Yayınevi, 1967, c. 156, v. 66b. Цитираме го по-нататък като *Manakıb-ı Şeyh Bedreddin*.

повтаря израза: „Нашият мюршид е шейх Бедреддин“ (*Bizim müřşidimiz Şeyh Bedreddin'dür*), което показва, че е бил от религиозно-мистичното братство (*tarikat*), който се свързва с него.²⁵ След тази ода са записани два стиха:

*Aşık olgul bir veliyullaha kim
Ana münkeşif ola ilmil-ledün.*

От бележка на вътрешната страна на първия лист след корицата се разбира, че ръкописната книга е била вакъфска собственост на текето в Серес, свързано с шейх Бедреддин. Бележката гласи: *Medîne-i Siroz'da... Dergâh-ı eş-Şeyh Sultan Bedrüddin vakfidır Zâviye-i Orta Mezârlık Tekyesinde Mevcûd oluna (В града Сироз... Вакъф е на дергяха на еш-Шейх Султан Бедрюддин. Намира се в текето Завийе-ийи Орта мезарлък)*. Според нас самото Менакъбнаме също е било създадено в текето в Серес и за това ни дават основание думите на Хафъз Халил:

*İsteyüben beni Siroz'a gele
Sâkin ol sen türbede gel bir zaman
İktidâ itsün sana pîr ü cüvan
Ol sebeble türbeye geldüm hemin.*²⁶

Смятаме, че след идването си тук, а може би и преди това, Хафъз Халил става водач на свързаните с мистичното братство на шейх Бедреддин и тогава създава животоописание на своя дядо. Гьолпнарлъ смята, че копистът е изготвил този препис, не като гледал от друг ръкописен текст, а някой е изричал текста и той го е записвал. Правописът и начинът на вокализиране показвали, че копистът не е бил особено грамотен. Ако наистина е писал текста, чувайки го, а не гледайки от образец, това може да е причина за част от правописните грешки. При записването е помагал и друг човек, защото на едно място почеркът се различава от основния.²⁷ Пак цитираният учен смята, че езикът на Менакъбнамето съответства на езиковите специфики на XV–XVI в. Възможно е дerviшките в текето в Серес да са направили и други преписи на съчинението, но те или не са оцелели, или все още не са се появили на бял свят.

Представеният по-нататък поглед върху това съчинение има за цел да помогне за по-детайлното реконструиране на въпроси, свързани с религиозната и политическата история на Мала Азия и Балканите в края на XIV–началото на XV в.

Менакъбнамето като исторически извор

Като исторически извор Менакъбнамето на шейх Бедреддин Симави от внука му Хафъз Халил бин Исмаил е изключително ценен в няколко посоки:

1. Дава възможност да се проучи биографията на една личност, която предизвиква разностранни обществени реакции и противоположни оценки в османската историопис и в съвременната турска наука.

2. Извор е за изучаването на политическите и социалните събития, свързани с движенията на шейх Бедреддин, Бюрклюдже Мустафа и Торлак Кемал, представяни в изворите като негови ученици (*mürîd, halife*), датирани в източниците между 1416–1420 г.

²⁵ **Manakıb-ı** Şeyh Bedreddin, c. 164, 166.

²⁶ **Пак там**, c. 157, v. 67a.

²⁷ **Gölpınarlı**, Abdülbaki. Sınavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, c. 102.

3. Хвърля светлина върху ранната история на османската държава, върху османската инвазия на Балканите и отношенията с държавата на Тимур и неговите наследници, както и съдържа данни за други тюркски бейлици в Анадола в този период.

4. Съдържа ценни данни за религиозната атмосфера между втората половина на XIV–средата на XV в., когато завършва разказът. В този аспект особено интригуващи са сведенията около процеса срещу шейх Бедреддин в Серес.

5. Ръкописът е изключително ценен за проучването на разпространението на мистичните възгледи в ранната Османска държава и дава възможност да се направи в известна степен характеристика на мистичната доктрина, споделяна от Бедреддин Симави и неговите привърженици.

6. Позволява да се хвърли светлина върху психологията на групите, които застават зад посочените личности и поддържат култа към тях дълго след тяхната смърт.

7. Особено ценно е за проучването на опозиционните движения в Османската държава, на въстанията на селяните и номадските групи срещу засилващата се централизация и феодализация, на идеите и възгледите, които в една или друга посока критикуват действията на официалната власт. С това то помага за написването на „неофициалната“ или „скритата“ история на своето време.

8. Менакъбнамето дава сведения и за традиции и вярвания на епохата, някои от които впоследствие са изоставени или забранени под натиска на шериятските духовници и учени.

Разглежданото съчинение се различава от други подобни съчинения, при които преобладава ирационалният елемент и които са изпълнени с разкази за чудесата на описваните лица, и съдържа достоверна информация за живота и делата на шейх Бедреддин Махмуд. Това изтъква и самият Хафъз Халил:

*Bu Manakıb içre ne kim söyledim
Şeyhden işidileni nakleyledüm
Niçeler Şeyhe manâkıb yazdılar
Yazdılar amma hevada gezdiler
Şeyhün ahabını gördüler veli
Bi haber bunlar sülukden iy veli.*²⁸

В този смисъл източниците, на базата на които е написано Менакъбнамето, са:

- чутото от самия шейх Бедреддин по признанията на Хафъз Халил;
- чутото и видяното от неговите мюриди;
- събитията, на които Хафъз Халил сам е бил свидетел.

Като хронологичен обхват съчинението включва събития, случили се в рамките на един век – от преминаването на отрядите на Сюлейман паша (сина на османския султан Орхан Гази) на балканските територии към средата на 50-те години на XIV в. докъм края на 50-те години на XV в. Същинският разказ започва с участието на бащата и чичото на шейх Бедреддин в отряда на Сюлейман паша и завършва с „патилата“ на потомците на Бедреддин, сред които и Хафъз Халил. Като структура съчинението включва отделни разкази в рима, обособени със заглавия. По-долу ще дадем заглавията им, за да добием яснота относно събитийния сюжет на текста.

Съчинението е озаглавено *Hâzâ manâkıbu Şeyh Bedrüddin İbni Kaadıy İsrâil*. Оби-

²⁸ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 76, в. 33а.

чайно за този жанр съчинения то започва с формулата: „В името на Аллах, Всемилоствия и милосърдния“ (*Bismillâhir Rahmânir Rahim*). Отправя се прослава към Аллах, Мохамед, споменават първите трима халифи Ебу Бекир, Омар²⁹ и Осман, а после имената на Хасан и Хюсеин – синовете на Али ибн Абу Талиб³⁰ и Фатима³¹.

По-нататък Хафъз Халил пише, че като представител на мистичния път (*erbâb-ı tarikat*) ще разкрие историята и веригата на своя тарикат и шейховете, които идват от него, като целта му е да представи живота на „полюса на вярващите“ и „водача на учените“ Хазрети Мевляна шейх Бедреддин (*Kutb üs-sâlikin ve reis'ül âlimin vel âmilin Hazret-i mevlânâ Şeyh Bedrüddin*). След това въведение текстът минава в стихотворна форма, като лист 2а и 2б представляват разяснение на мистичните възгледи, изповядвани от Хафъз Халил, но несъмнено характеризиращи мисловния свят и на неговия дядо. Тази част завършва с признанието на автора, че от дълбините на сърцето си и с поздрав към влюбените в Бога (т.е. към посветените в мистичния път) е изказал тези слова:

*Can içinde söyledük birkaç kelâm
Hakk'a âşık olana olsun selâm.*

Заглавията в последващото изложение са следните:

1. Başlayalım söze (biz) iy merd-i Hak Naklidelüm yâda gelsün mâsebak (v. 3а–v. 4b (до ред 30)).
2. Sultan Süleyman Rum iline geçdüğün beyan kılur (v. 4b–v. 6a).
3. Hacı İlbîgi Dimetoka'yı fethitdüğün beyan kılur (v. 6a (от ред 15)–v. 8a (до ред 22)).
4. Şeyh Bedrüddin ile Müeyyed bile destur alub gitdüler (v. 8a (от ред 23–v. 9b (до ред 7)).
5. Musa Çelebi atasından icâzet aldugün beyân ider (v. 9b (от ред 8)–v. 10b (до ред 21)).
6. Mahmud Çelebi'den Musa Çelebi ayrulduktan beyan ider (v. 10b (от ред 22)–v. 11b (до ред 27)).
7. Mısır'a vardukların beyân ider (v. 11b (от ред 23)–v. 12b (до ред 33)).
8. Haramiye uğradıkların beyândur (v. 12b (от ред 34)–v. 13a (до ред 6)).
9. Kudüs'de rağbete irdüklerin beyândur (v. 13a (до ред 7 вкл.)–v. 17b (до ред 14)).
10. Şeyhün kitab te'lif itmege izin aldugün beyândur (v. 17b (от ред 15)–v. 19b (до ред 36)).
11. Hazret-i Şeyh Bedrüddin cezbe-i İlâhiyyeye irişdi (v. 19b (от ред 37)–v. 51a (до ред 34)).
12. Şeyh'ün adûları bir araya cem' olub telbis-i fetvâ talebine (v. 51a (от ред 35–v. 51b (до ред 28)).
13. Şeyh Hazreti Padşah'a cevab virdüğün beyândur (v. 51b (от ред 29–v. 52a (до ред 32)).
14. Şeyh'le Müfti Mevlana Haydar ikisi bahsa girdüklerin beyân ider (v. 52a (от ред 33)–v. 52b)).
15. Birkaç münafıklar cem' olub Şeyh'e suale geldüklerin beyân ider (v. 53a (до ред 28)).
16. Şeyh Hazreti, Hazret-i Hakk'a münacat idüb bed-dua eyledi (v. 53a (от ред 29)–v. 56a (до ред 10)).

²⁹ Омар – Йомер в турски изговор.

³⁰ Първи братовчед на пророка Мохамед и негов зет, съпруг на дъщеря му Фатима.

³¹ Дъщеря на Мохамед.

17. Şeyh'e iftiradan fetva taleb eylediler salb olunmaga (v. 56a (от ред 11 –v. 56b (до ред 31).

18. Şeyh Bedrüddin Hazret-i Allah'a münacat itdügin beyânıdur (v. 56b (от ред 32)–v. 57a (до ред 12).

19. Hazret-i Şeyh Bedrüddin'ün salb olundugin beyân ider (v. 57a (от ред 13)–v. 58b (до ред 22).

20. Şeyh Bedrüddin'in müride bey'at virdigün beyân ider (v. 58b (от ред 23 вкл.)–v. 59a).

21. Bedrüddin dervişe telkîyn itdügin beyânı (v. 59a–v. 60b).

22. Şeyh Bedrüddin'in evladlarınun hikayetin beyân ider (v. 60b–v. 63b).

23. Sultan Murad Engrüs lainile gaza itdügin beyân ider (v. 63b–v. 68b (до ред 18).

24. Beyân-ı medh-i Rasûlullâhu taâlâ – касиде от Хакъйри.

25. Ода за прослава на шейх Бедреддин (до v. 70b) – автор Хакъйри.

Когато се отклонява от основната сюжетна линия и предава паралелно събитие, Хафъз Халил прави вметки, които са характерни за животописно-житийните текстове и хрониките – напр.: *Başlayalım girü ahvâl-i diger; Söz uzandı geleşüm söze girü*; и др. На места, за да аргументира своята позиция, той вплита пословици и поговорки. Например:

*Bu meseldür eylük it bırak suya
Tâ kıyâmete degin sana göye.*³²

В първия разказ, започващ от стр. 3а, Хафъз Халил в рамките на около 40–42 стиха (*beyt*) излага резюмирано живота на Бедреддин, като откроява ключовите моменти в него – раждането му; отпътуването му на Изток; пребиваването му в Египет; приобщаването му към шейх Хюсеин Ахлати и отказа от следването на буквалисткото знание, почиващо само върху сухите закони; връщането му в Румелия; службата му на казааскер при Муса челеби; интернирането му в Изник; бягството му оттам; прехвърлянето му във Влашко и Румелия; процесът срещу него след залавянето му. На стр. 3b Хафъз Халил пише:

*Dinlenüz bir-bir beyân idem size
Cümle ahvâli iyan idem size
Hiç dakıyka komayuban naklidem.*³³

Оттук нататък започва същинското изложение на събитията в по-пространна форма, като личността на шейх Бедреддин е оста, около която се върти разказът.

Менакъбнамето като извор за биографията на шейх Бедреддин Симави

Подробното излагане на биографията на шейх Бедреддин, така както е представена в текста, не е възможно тук поради ограничения обем на текста. Необходимо е обаче да открием ключовите моменти в нея с оглед на осветляването на историческите процеси в края на XIV–началото на XV в. Менакъбнамето представя шейх Бедреддин като потомък на лице, участвало в първата вълна на османското завоевание на Балканите.

³² Превод: *Има една дума от предците: направи добро и го хвърли във водата, това ще ти помага чак до деня на Страшния съд.*

³³ *Manakıb-ı Şeyh Bedreddin*, с. 5, v. 3b.

Неговият баща Гази Израил, заедно със своите родственици (баща, брат, племенници) – Абдюлазиз, Абдюлмюмин, Хаджъ Илбиги, Гази Едже, участвал в отрядите на Сюлейман паша, преминали в Румелия и завладели някои византийски крепости. Сред тях била и Димотика. Използваните от автора изрази свидетелстват, че явно със Сюлейман паша са преминали не само ограничен брой бойци, а били прехвърлени и други групи, защото те се установили тук и основали села.

Без да представяме интересните детайли по завладяването, ще посочим, че от позицията на своя мюсюлмански светоглед авторът приема преминаването в Румелия и военните победи там като победа за исляма като религия и като надмощие в духовен аспект. Според текста всичко това било предизвестено от един сън на Сюлейман паша (шейх Сюлейман), който сънувал „Възнесението на Рум“ (*Aksâ-yî Rum*).³⁴ Тук Израил е представен като типичен газийски водач с мисия за завоюването на „неверническите земи“. След завладяването на Димотика той се оженил за дъщерята на владетеля на крепостта (*ban*), която нарекъл с мюсюлманското име Мелек. В същото време той бил и учен (*âlim*) като своите предци и се установил в крепостта Семавийе.³⁵ Според някои източници той бил кадия в тази крепост, но Хафъз Халил не посочва да е бил такъв, а пише, че това място станало негова мезра и той се занимавал с обработка на земя от сутрин до вечер:

*Mezraa kıldı Semâviyye köyün
Cebe cevşenle çıkuban ol hemîn
Süzdürürdi çift tâ ahşâmadek.*³⁶

След завладяването на Одрин през 1361 г. Гази Израил със семейството си се преместил в този град и бил назначен за учител по Коран. Менакъбнамето представя бащата на Бедреддин Израил като потомък на селджукската династия³⁷. Неговият баща, Абдюлазиз, дори бил велик везир, но поради вътрешнодворцови борби впоследствие избягал при аббасидския халиф.³⁸ Според А. Я. Оджак това твърдение на Хафъз Халил е лишено от историческа достоверност и по-скоро е измислица с цел да легитимира пред общественото мнение надигането на своя дядо, като го представи като селджукски принц.³⁹ Чрез Менакъбнамето то навлиза и в съчиненията на Ташкъопрюлюзаде и Ходжа Садеддин. Също така въпросният Абдюлазиз е представен като приобщицел се към мевлевизма чрез наставничеството на Хюсамеддин челеби.⁴⁰

Хафъз Халил пише, че Бедреддин Махмуд е роден в Семавийе в 760 г.х. (1358/1359) – преди завладяването на Одрин. След преместването на семейството до двадесетата си година (1379) Бедреддин получава образование в този град, като учи при баща си и при Мунла Юсуф. Тук усвоява Корана и необходимите му първоначални знания. Така

³⁴ **Manakıb-ı** Şeyh Bedreddin, c. 9, v. 5a.

³⁵ Съществуват спорове относно географската локализация на крепостта Семавийе (Симавна в други източници). Според нас най-основателно е тя да се идентифицира с дн. Амовуно, община Кипринос, окръг Еврос, Гърция.

³⁶ **Пак там**, с. 13, v. 7a.

³⁷ Издънка на Алаеддин III Кейкубад (1293–1307).

³⁸ **Пак там**, с. 6, v. 3.b.

³⁹ **Osak**, Ahmet Y. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, c. 170.

⁴⁰ Един от най-близките духовни ученици на Джелиледдин Руми (1207–1273). Живее в селджукската столица Коня, където умира през 1284 г.

животописният текст представя разглежданата личност като рожба на победители и победени – като „човешки“ продукт и на налагането на новата вяра в завладените земи, и на старата „победена“ вяра. Майка му е дъщеря на византийски провинциален административен управител, а баща му – газия и учен, потомък на селджукската династия, с предци везири и учени. Според разказа Кадъ Исраил е бил благодетел на християните – роднини на жена му, като това му поведение пак е вплетено в сюжета за религиозния „двубой“. Чрез своите добрини и мисионерска проповед той станал „причина“ мнозина роднини на жена му да приемат исляма.

От казаното дотук заключаваме, че в семейството си Бедреддин трябва да е чувал гръцки език от майка си и нейните близки, а арабски и турски език от баща си и неговите близки. Дали той е научил гръцки („езика на победените“), не се знае, но вероятно е придобил някакви познания, защото по-нататък в текста го виждаме да разговаря с гръцките монаси на остров Хиос и с началника на крепостта, а и с жителите там. В същото време не е известно доколко този произход е оказал влияние върху формирането на неговата личност, но вероятно е дал някакъв отпечатък и свидетелство за това са духовните му търсения и терзания през целия живот. Може би именно оттам идват и жаждата, и стремежът му за справедливост, за което свидетелства епизодът със защитната му реч на процеса, устроен пред султана, преди да го екзекутират. Независимо от това обаче разглежданото съчинение показва, че шейх Бедреддин приема „господстващата идентичност“ – т.е. мюсюлманската, несъмнено по стечение на живота и средата, отколкото поради личен избор, какъвто не би бил и възможен. Със сигурност обаче по личен избор се приобщава към мистицизма на по-късен етап от своя живот.

От 1379 г. нататък процесът на обучение на Бедреддин Махмуд продължава в Бурса, както и в Коня, където учи в медресето на известния учител Фейзуллах астрономия и астрология (*İlmi nücum*) и логика (*Mantık*).⁴¹ От Коня той се отправя с братовчед си Мюейед и Муса челеби (по-късно получил известност като Кадъзаде-и Руми) за Египет, като за известно време изучава хадисите в Йерусалим. След това отива в Кайро, където учи при различни учители, сред които е Мубарек шах, от когото се обучава във философия и логика. После се отправя заедно със своя учител на хадж в Мека и Медина, след което отново се връща в Кайро и изучава при шейх Екмеледдин 4-те правни школи (*mezheb*). По покана на египетския султан, Беркук, участва в диспути с учени, организирани в двореца му. На един такъв диспут султанът бил толкова впечатлен от неговите знания и мисъл, че го поканил да стане учител на сина му Фередж.

Според Менакъбнамето след този диспут Бедреддин Махмуд получил разрешение от султана сам да пише и съставя книги, като по това време бил на 25 години. Хафъз Халил изброява някои от книгите, които е написал Бедреддин, което е важно сведение за реконструирането на образа му на учен. Това са: *Ukudü'l-cevâhir* – тълкувание (шерх) към *Maksûd*; *Letâifü'l-işarat*; *Câmi'ü'l-fusûleyn*; *Teshîl*; *Tefsîrü Nûrû'l-kulûb*; *Vâridat*; *Cirâgü'l-fütûh* – тълкувание (шерх) към *Dav'a*.

Освен тях (авторът не посочва изрично, но те са били съставени на арабски език) написал още едно съчинение, което било на турски език и „казано“ на хората от тариката (*Bir türkî kitâb dahî tarykat ahvâline söylemişidi*). В контекста на изследването на

⁴¹ Kaygusuz, Bezmi Nusret. Şeyh Bedreddin Simaveni, с. 37.

Според Б. Н. Кайгусуз той бил ученик на известния учен Садеддин Тафтазани (1322–1390) и на Фазлуллах Наими (създател на хуруфизма), екзекутиран в 1394 (?–1398) г. по заповед на Мираншах.

мистичната традиция, свързана с шейх Бедреддин, особено важни са *Vâridat* (*Bapırdam*) и последното съчинение на турски език, което явно е от типа „*Еркиянаме*“. По-нататък в разказа дори има препратка към предсмъртния сън на Бедреддин, в който той държи в ръцете си „Варидат“ и вижда „Слънцето на света“⁴². В момента, в който се опитва да стигне до него, навсякъде озарява светлина и Пророкът го вика при себе си с думите: „Вземи „Варидат“-а си и ела насам. Стани мой гост“. Така Хафъз Халил един вид „легитимира“ това съчинение пред неговите противници чрез самия Пророк, тъй като именно то е и една от причините за обвиненията в „ерес“ към шейх Бедреддин, а може би и за неговата екзекуция.

Хафъз Халил пише, че общият брой на съчиненията му бил 48, но той изброил само някои, за да не изпадне в многословие.⁴³ От текста става ясно, че след смъртта на Бедреддин явно имало преследвания срещу неговите книги и мюриди, и роднините му скрили книгите и не ги давали на други хора. Хафъз Халил отбелязва, че така много книги си „заминали“ от този свят, без да станат достояние на четящите.

Любопитно е, че макар и син на участник в настъплението на османските военни части на Балканите, младият Бедреддин не е привлечен от военните действия на предната фронтова линия, а е отгаден на учението и желанието за навлизане в дълбочините на знанието. Още от най-млада възраст той е имал силно развита склонност към знанието и книгите, а не към военно-политическите действия, налагащи нов държавно-политически ред. Макар че през целия си живот той контактува с владетели и местни управници, а по-късно е и държавник, приемайки след увещания да стане кадъаскер⁴⁴ на сина на Баязид I Муса челеби (между 1411–1413 г.), политическата и военната кариера не са неговото амплуа. Дори поемането на поста кадъаскер, който му е предложен след един сън на Муса челеби, за него е мисия за налагане на справедливост. В текста се казва:

Şer'ile adlile ola her diyar
*Alemi adlile ma'mur eyleye.*⁴⁵

Като се опираме на сведенията, че по време на посещението му на остров Хиос, при дългото му пътуване за завръщане в родината, вече се водели битките между синовете на султан Баязид I (след поражението му при Анкара през юли 1402 г.), трябва да заключим, че повече от 20 години от своя живот той е прекарал на Изток, далеч от родината си. Към времето на завръщането си в Едирне той вече бил зрял мъж на средна възраст – над 40

⁴² Пророка Мохамед.

⁴³ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 40, в. 18a.

В статията си М. Шерефеддин съобщава, че е открил в библиотеката на Улу джами в Бурса неизвестно съчинение на шейх Бедреддин с правно-тълкувателно съдържание (*şerh*), озаглавено *Sıracıyye: Şerefeddin*, М. Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair Bir Kitap, с. 235.

⁴⁴ Кадъаскер – висш съдия, който ръководи не само юстицията, но и просветата в Османската империя, съобразно принципите и каноните на исляма. Двамата кадъскери били назначавани и имали юрисдикция съответно над европейската и азиатската част на империята. Те били подчинени на Шейх-юл-ислама, и нямали юрисдикция над Истанбул. Освен това присъствали на срещите в имперския съвет. Всички кадии в Османската империя се намирали под ръководството, но не и на подчинението на кадъаскера.

⁴⁵ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 99, в. 43a.

години (ок. 43 г.), с оформен мироглед, с високи постижения в областта на правните науки и мистицизма, възприел философията *Vahdet-i Vüdžut* и получил завещание от своя наставник шейх Хюсеин Ахлати да наследи неговия пост на водач на мистичния път (*tarik, tarikat*). Обучавал се е и е живял основно в Кайро, но също пребивавал в Халеб, Дамаск, Йерусалим, Тебриз, Коня, ходил на хадж в Мека и Медина. Усвоил е чудесно четирите правни школи, но изглежда е бил последовател на шафиитската школа, защото в текста често се говори за шафиитите и изпълнява ритуали според тази школа.

Завръщането му в Едирне трябва да се датира приблизително към 1402–1403 г. Според Хафъз Халил по това време родителите му били още живи и баща му, като го видял, дълго го изпитвал и накрая го благословил, целувайки го по двете очи. Прекарал известно време тук, но на следващата година отново отишъл във вилаета Айдын по молба на свои последователи там. След това отново се върнал в Едирне и не го напуснал цели седем години. Живота си тук прекарал в мистични занимания и духовно усъвършенстване, живеел като аскет:

*Yımez içmezdi geçerdi nısf-ı mâh
Lîk ma'cûn düzübidi kendözi
Tutarıdı kuvvet anunla özi
Hak yolunda sarfidüben özini.*⁴⁶

Когато се завърнал в Едирне, народът отворил се стекъл да го види и популярността му нараствала с всеки изминал ден. Така според Менакъбнамето периода на драматичната гражданска война между Баязидовите синове (лятото на 1402–лятото на 1413) той прекарва в този град в доброволна духовно-мистична изолация, но с нарастваща известност сред хората. С победата на Муса челеби (1411) той поема пътя на политическата кариера, ставайки кадъаскер. Текстът обаче изрично подчертава, че това не било по негово собствено желание, а по настояване на новия румелийски османски управник.

В Менакъбнамето шейх Бедреддин е показан в контакти с различни политически лица – владетели по негово време. Сред тях са:

– египетският султан Беркук (упр. 1382–1399, прекъсване в 1389/1390) – първият владетел от Мамелюкската династия;

– синът на Беркук и негов наследник Фередж, чийто учител е бил три години;

– Тимур, с когото се среща на церемонията за погребението на сина му хан Мухаммед и който е толкова впечатлен от него, че настоява да остане в неговия двор, но Бедреддин отказва, защото иска да се върне в Кайро при учителя си шейх Хюсеин Ахлати;

– Шахрух – синът на Тимур и управител на Хорасан. Задочно, без да има личен контакт, а само чрез съчиненията си и чрез разказите на приятеля си Муса челеби (Кадъзаде Руми) шейх Бедреддин е повлиял на сина на Шахрух – Улуг бей (1394–1449) – учен, математик и астроном, повелител на Мавераюннахр (Трансоксания) след смъртта на Тимур. Според разказа по препоръка на Муса челеби (Кадъзаде Руми) Улуг бей изпратил един търговец в Кайро да препише книгата *Câmi ül-Fusuleyn* на младия Бедреддин и после наредил да се копира в още екземпляри и по нея да се преподава в медресетата;

– Караманоглу в Коня, в чийто дворец шейх Бедреддин бил гост известно време. Отначало този владетел го възприел подозрително, но впоследствие бил толкова впечатлен от неговите философски разяснения за единството на всичко съществуващо

⁴⁶ *Manakıb-ı Şeyh Bedreddin*, с. 97, в. 42а.

(*Vahdet-i Vücûd*), че станал негов поклонник и се приобщил чрез него към мистичното знание;

– владетелят на бейлика Гермиян (Гермияноглу) и неговата майка, които лично дошли да го посрещнат при идването му в тяхната страна. В духовно-мистичен аспект шейх Бедреддин оказал голямо влияние върху тях и те станали негови почитатели. Идването му тук в известен аспект е подготвило и почвата за последвалата дейност на Бюрклюдже Мустафа. Хафъз Халил пише:

*Rûm evine cezbeysi saldı o Şâh
Aydın illerine nûr-ı bedr-i mâh
Şu'le virüb rûşen oldu her diyâr.*⁴⁷

– владетелят на Измир (Измироглу). Според текста Измир по това време бил превзет от Карахан, който бил от рода на Тимур. Тук шейх Бедреддин имал много почитатели;

– владетелят на остров Хиос, по чиято покана шейх Бедреддин прекарал тук повече от 10 дни и участвал в диспути с християнски учени и монаси;

– известността на шейх Бедреддин, още докато е бил в Кайро, стигнала и до ушите на османския султан Баязид I (1389–1402), който според разказа дори бил изградил медресе за него и го канел да се върне в родината си. Бедреддин обаче отказал, защото бил току-що „посел“ по пътя на мистицизма. Личен контакт между тях обаче е изключен, тъй като Бедреддин Махмуд се завръща в родината си след пленяването на Баязид I от Тимур;

– Муса Челеби – синът на Баязид I, който след победата над брат си Сюлейман в началото на 1411 г. станал едноличен управник на Румелия. Според Менакъбнамето, подтикнат от голямата популярност и големите знания на шейх Бедреддин, Муса Челеби лично и настойчиво го молил да поеме поста на кадъаскер;

– султан Мехмед Челеби, който след победата над брат си Муса, интернира шейх Бедреддин в Изник със заплата за занимания с науки. По-късно обаче той играе фатална роля в живота му, изисквайки неговата смъртна присъда;

– Исфендияр бей – владетел на клон на бейлика Джандарогуларъ, получил известност по неговото име като Исфендиярогуларъ, с център Синоп. При този местен владетел бяга шейх Бедреддин от Изник след началото на бунта на Бюрклюдже Мустафа. Той дори кръщава и благославя новородения му син Исмаил. От текста става ясно обаче, че Исфендияр бей не искал шейх Бедреддин да остава дълго при него и бил също против той да замине на Изток за страната на Шахрух, а го подтиква да отиде в Крим, при татарите, за да разпространи там знанията и науките. Менакъбнамето не подкрепя сведенията в някои османски хроники, че Исфендияр бей обещал помощ на Бедреддин Махмуд за надигане срещу османския владетел Мехмед челеби. Точно обратното, то свидетелства за страх у този местен управник от развалянето на отношенията с Мехмед челеби и самият Бедреддин разбира, че няма да получи никаква подкрепа от него;

– влашкият войвода Мирчо, при когото отсяда след отпътуването с кораб от страната на Исфендияр бей.

Така познанството и контактите на шейх Бедреддин поне с 12 владетели на своето време биха му осигурили при добро желание и настойчивост от негова страна един спокоен живот на учен юрист и биха му дали възможности за материално замогване.

⁴⁷ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 88, в. 38b.

Но съчинението го представя като сложна, търсеца, неспокойна личност, с дълбоки вътрешни преживявания, отдаден на науките и мистичното познание, убеден в своите идеи, като странстващ дух – и в буквален, и в преносен смисъл. Ако приемем 1416 г. за дата на неговата насилствена смърт, той преживява 57 години, според текста, като честен, безкористен човек, който оказва голямо духовно влияние върху средата, с която общува, но при когото стремежът към материален просперитет в благодатна за това обстановка не е отличителна черта. Внукът му пише:

*El uzatmamışdı mal-ı vakfa ol
Hayli zücret çekdi el sunmadı ol.*⁴⁸

Историческата обстановка, в която преминава животът на шейх Бедреддин, е много напрегната. Докато на Запад с пълна сила тече ислямско-християнският сблъсък, на Изток Тимур и неговите наследници овладяват мюсюлманския свят чрез нестихващи военни действия. В голяма степен Бедреддин се формира на Изток в известните центрове на ислямското знание – Коня, Кайро, Йерусалим, Дамаск, Тебриз. Той придобива голяма известност, по-напред на Изток, отколкото в родината си – румелийските територии на Османския бейлик. Но със завръщането си в Едирне, бързо спечелва любовта и уважението на хората тук и няма равен в дълбочината на знанието и добродетелите на сърцето. В тази връзка в съчинението четем:

*Mûsa sultan oldı pes Rûmiline
Düşdi Şeyh erkân-ı devlet diline
Şeyh zamânında ferid-i dehrîdi
Sözleri merdâne özi bahrîdi.*⁴⁹

Макар че в текста няма подобни податки, според някои османски автори именно тази негова популярност е подхранила неговите амбиции да се насочи към политическата власт и да установи нов ред.

Менакъбнамето за събитията, свързани с Бьорклюдже Мустафа и Торлак Кемал

Доколкото важна тема са Бьорклюдже Мустафа и селските въстания през Средновековието и Новото време, ще се спрем на информацията, която дава съчинението в тази посока. Сведенията на Хафъз Халил за надигането, свързано с шейх Бедреддин, Бьорклюдже Мустафа и Торлак Кемал, са кратки и твърде лаконични. Същевременно казаното от него се отличава от представянето на събитията в ранните османски хроники⁵⁰, според които шейх Бедреддин има участие и дори основна роля в организирането на въстанието. Оруч Адил, чиято хроника се датира към 1503 г., пише, че след смъртта на Муса бег (Муса челеби) синът на кадията на Симавна шейх Бедреддин е интерниран заедно със сина и дъщеря си в Изник, като му дали месечна заплата 1000 акчета. Този автор прави твърде любопитен коментар: „Има едно друго предание за шейх Бедреддин. Но не става да се каже тук“ (*Şeyh Bedreddin'in başka bir menâkıbı vardır. Burada*

⁴⁸ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, c. 101, v. 44a.

⁴⁹ **Пак там**, c. 97, v. 42b.

⁵⁰ На Ахмеди, Оруч Адил, Ашъкпашазаде, Мехмед Нешри.

söylemek olmaz).⁵¹ По-нататък, когато говори за шейх Бедреддин, също прави интригуващ коментар, подсказващ, че е предпочитал да не се спира на тези събития, но тук му дошло мястото:

*Biz gelelim geriye: Garip bir kıssa vardır. Gerçi burada gerekmezdi ama yeri geldi: Simavna Kadısioglu Şeyh Bedreddin kazaskerken bir kethüdası vardı. Ona lakabı ile Börklüce Mustafa derlerdi. Simavnaoglu şeyh iken has müridi Börklüce Mustafa idi. Karaburun'a varıp şeyh oldu. Türlü türlü fesatlara başladı. Haylı mürâilik eyledi. Aydın Eli'ni kendine döndürdü. Her türlü tertipler kurdu. Hâşâ, peygamberim diye inandırdı. Bu taraftan dahi Şeyh Bedreddin İznik'te oturmuşken Börklüce Mustafa'yı işitti ki işi ilerlemektedir; mel'un Şeytan, gönlüne kuruntu düşürdü. İçi içine sığmayıp harekete geçmek istedi. Takdirde olsa gerekti. Zevk ü safa etmek istiyordu. Vardılar, Şeyh Bedreddin'i memleketten sürdüler. Yanına adamlar verip Samsun'a kadar götürdüler; kovdular.*⁵²

В разказа на Оруч бей се открояват няколко ключови моменти:

- че Бюрклюдже Мустафа бил мюрид на шейх Бедреддин и мястото, където се установил като шейх, било Карабурун;
- в Карабурун Бюрклюдже Мустафа започнал своите „развалени, неприлични действия“ и приобшил към себе си вилаета Айдын;
- Бюрклюдже Мустафа изявил претенции за пророчество (*peygamberlik iddiası*);
- шейх Бедреддин, когато научил за това, също поискал да предприеме действия (явно да се вдигне и той);
- заради активизирането си шейх Бедреддин бил депортиран от Изник и отведен до Самсун.

Анонимната османска хроника, издадена от Бабингер и писана вероятно в XV в., пък съобщава, че Бедреддин сам избягал от Изник, след като чул за Бюрклюдже Мустафа и когато преминал в Румелия, се вдигнал и разпратил свои мюриди, които от негово име заявявали: „Султанатът принадлежи на мен“⁵³ и оттук нататък престолът е мой“.⁵⁴ В тази насока са и сведенията у Ашъкпашазаде, М. Нешри, а негативните краски по отношение на него се засилват още повече при Идрис Битлиси. Хафъз Халил обаче, макар и лаконично, категорично отхвърля тези обвинения към дядо си. Според него той бил обвинен и наклеветен за неща, които не е извършил. Самият Бедреддин се опитал да обясни своите действия, но отказали да го чуят и разберат. Казали, че претендира за пророчество и го обвинили в още много лоши, богохулни думи и действия. Казали, че „от любовта си е изгубил ума, бил „диване“. Тази характеристика Хафъз Халил отнася и към Бюрклюдже Мустафа. Посочените квалификации за двамата ги представят като последователи на мистицизма, *обсебени* от идеята за божествената любов. Според автора действията на Бюрклюдже Мустафа докарвали на главата на шейха въпросните злини. Той пише:

*Töhmət itdiler ana ol dem heman
İtdi te'vil sözini dinlenmedi*

⁵¹ **Оруч Беğ.** Oruç Beğ Tarihi. haz. Nihal Atsız. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1972, с. 71–72.

⁵² **Пак там**, с. 74–75.

⁵³ Казва го Бедреддин.

⁵⁴ **Тверитинова, А. С.** К вопросу об изучении первого антифеодального восстания, с. 217.

*Kendü maksudı anun anlanmadı
Da 'vi-i nübüvvet itdi didiler
Dahı çok şenî' sözi var didiler
Bir dahı Börklüce Mustafa'yıdı
Getürüb ahabbıla şeydâyıdı
Şeyh'e dahı andan irişdi sikam
İtdiler anın da vücûdın adem
Mustafeyn ahyâr olubdı ol zaman
Kopmuşıdı fitne-i âhır-zaman.⁵⁵*

Цитираният откъс дава представа и за характера на религиозните вярвания на онези, подкрепили шейх Бедреддин и Бьорклюдже Мустафа. Текстът подсказва, че по отношение на Бедреддин се разпространило вярването, че в неговото тяло се проявил Избраният и той олицетворявал духа на Мустафа, т.е. на пророка Мохамед. В този смисъл тук е видима месианската идея, залегнала в теченията, отклоняващи се от „ортодоксалната“ ислямска интерпретация и характеризирани като крайни шиитски течения (*gulat*). Също така използваните изрази могат да се тълкуват като проявление на идеята за Сиянието на Мохамед, залегнала в мистицизма и особено в неортодоксалната ислямска мистична традиция. Тази идея по-късно е развита във вилаетнамето на Отман баба, написано близо 25 години след разглежданото менакъбнаме (1483), а Отман баба е другата по значимост личност за алевийско-бекташийската традиция в българските територии, която относително е и съвременник на шейх Бедреддин.⁵⁶ Хафъз Халил споменава и Торлак Кемал, като казаното има оценъчен характер за неговите действия и е интригуващо за отношението на този Бедреддинов потомък към събитията. Според него Торлак Кемал с „обещания за ред, с интриги и с увещания е подлъгал много народ“, обаче бил заловен и обесен:

*Bir dahı kopmuşdı Torlak Hû Kemâl
İtmişidi halka ol çok mekr ü âl
Tutuban anı dahı salbitdiler.⁵⁷*

Събитията, които се разразили – бунтът на Бьорклюдже Мустафа и Торлак Кемал, авторът квалифицира като „разпра за края на света“ (*fitne-i âhır-zaman*). Подобна характеристика не е учудваща, защото средновековните мюсюлмански автори обичайно разглеждат въстанията, насочени срещу централната власт, като *края на света*, като *нарушаване на божествения ред*.

Хафъз Халил говори и за друг бунтовник – Айгълоглу, който е характеризирани като *tagda vü ovada göçmel eridi*, което може да се тълкува двузначно:

1. Че бил човек, храбър мъж, който наскоро се бил преселил тук от друго място.
2. Че бил мъж, чийто живот се характеризирал с преселване в горите и полетата.

⁵⁵ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, c. 117, v. 50b.

⁵⁶ **Kılıç**, Filiz, Arslan, M., Bülbül, T. *Otman Baba Velayetnamesi (Tenkitli Metin)*. Ankara, 2007; **Abdal**, Küçük. *Vilayetname-i Otman Baba*. Ankara, Cebeci Halk Ktp., № 495; **Gramatikova**, Nevena. *Otman Baba – one of spiritual patrons of Islamic heterodoxy in Bulgarian lands*. – В: *Etudes Balkaniques*, 2002, 3, c. 71–102.

На базата на вилаетнамето ситуираме живота му между 1378/1379–1478 г., а идването му в Анадола става с нашествието на Тимур.

⁵⁷ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, c. 117, v. 50b.

Възможни са и двата варианта, които подсказват, че той явно е бил от номадските групи, дори водач на такава, в Западна Мала Азия (вилает Айдън). А по-късно именно част от тези групи са и първите депортирани заселници тюркмени номади и полуномади в Румелия (Тракия, Добруджа, Македония). Менакъбнамето е единственият източник, който говори за Айгълоглу и съобщава, че той бил обладан от желанието за султанство и събрал около себе си много народ, като се представял за техен господар (*beg*):

*Bundan esbak Aygiloglı varıdı
Tagda vü ovada göçmel eridi
Saltanat hevası düşdi gönlüne
Cem' idüben halkı o da beglene.*⁵⁸

Пасажите показват, че имало действени и амбициозни мъже тюркмени, с лидерски качества, които не се подчинявали на османската власт и търсели различни начини за своето издигане и утвърждаване. Това потвърждава изказаната още от О. Л. Баркан теза, че опозиционната хетеродоксна пропаганда е имала успех сред тюркмените и е била насочена против централизаторските амбиции на османските бейове.⁵⁹ В крайна сметка Айгълоглу паднал в битка при Казоващ, като му била отсечена главата.

Изнесените сведения индикират, че бунтът на тези последователи (*mürîd*) на шейх Бедреддин е бил насочен срещу централизаторската политика на султан Мехмед челеби. Именно този мотив е бил определящ и за движението, избухнало след това и в Румелия. Според някои изследователи шейх Бедреддин се явява духовен представител на елементите, които са против тенденцията на засилваща се централизация в държавата, започнала след поражението на Муса челеби през 1413 г.⁶⁰

Текстът свидетелства, че на Хафъз Халил са били известни още детайли относно събитията, свързани с Бьорклюдже Мустафа, Торлак Кемал и Айгълоглу, но не ги е включил тук с мотива, че разказът ще стане много дълъг. Вероятно обаче има и друга, по-основателна причина, за да не отдели повече място на разтърсващите събития във вилаета Айдън и близките му райони. Както и А. Оджак отбелязва, една от целите на Хафъз Халил е да реабилитира името на дядо си и да отхвърли връзката му с въстанието на Бьорклюдже Мустафа и надигането в Румелия, свързвано с неговото име.⁶¹ За съжаление обаче тази негова лаконичност ни лишава от изключително ценни сведения за тези важни събития от ранната османска политическа и социална история. Той пише:

*Buncılayın nice hâl geçdi iy yâr
Anları tahrîr idersem söz uzar.*⁶²

Хафъз Халил дава насоки и за датиране на събитието, като съобщава, че то се е случило, когато ханът навлязъл в 15-ата си година (*Oldı Han girmişken on beş yaşına*). Той не посочва тук кого визира под думата *хан*, но би трябвало да е принц Мурад

⁵⁸ **Manakıb-ı** Şeyh Bedreddin, c. 117, v. 50b.

⁵⁹ **Barkan**, Ömer L. Osmanlı İmparatorluğu'nda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. – B: *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1951–1952, 13/1–4, с. 66–67.

⁶⁰ **Döğüş**, Selahattin. Şeyh Bedreddin ve Rumeli Gazileri. – B: *OTAM* (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2005, 18, с. 87.

⁶¹ **Ocak**, Ahmet Y. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, с. 189.

⁶² **Manakıb-ı** Şeyh Bedreddin, c. 117, v. 50b.

(бъдещият султан Мурад II), който участва в армията, потушила въстанието в Северо-западна Мала Азия. Според източниците рождената дата на Мурад е 1404 г. и тогава въстанието трябва да се отнесе към 1419 г., но тъй като е възможно и допускането на неточности от Хафъз Халил, няма да коментираме дискуссионния въпрос за хронологията на събитията.

За Бьорклюдже Мустафа се говори на още едно място в текста, когато се разказва за патилата на семейството на шейх Бедреддин. Казаното там потвърждава близостта между него и шейх Бедреддин, като описаните събития се ситuirат след като *на главата на първия започнали да се струпват проблеми*. Чувайки за това, при шейх Бедреддин дошъл синът му Исмаил бег (бащата на Хафъз Халил) да го види и му заявил, че е взел решение да замине на хадж. Шейхът му дал разрешение, благословил го и тогава той тръгнал на път, като първо отишъл при Бьорклю Мустафа.⁶³ Под *струпващите се на главата* на Бедреддин проблеми явно се визират победата над Муса челеби и промененото отношение към него от страна на новия владетел и неговото обкръжение след смъртта на неговия *патрон* през юли 1413 г.

Според М. Шерефеддин срещата между бащата и сина станала по време на принудителното му „установяване“ в Изник.⁶⁴ Наистина в текста се споменава, че по това време шейхът *бил насочил погледа си към Изник*, но някои детайли по-нататък ни карат да се съмняваме. След като отново тръгнал на път, Исмаил бег бил сполетян от нещастие и намерил смъртта си край река Мендерез. Според Хафъз Халил това се случило в 813 г. по хиджра (6.V.1410–25.IV.1411), а гробът му се намирал в село Низар. Като станало това, известили Бьорклю Мустафа и той изпратил хора да вземат Хафъз Халил и сестрите му и да ги отведат при него. След това, когато шейх Бедреддин бил „въдворен“ в Изник (към това време той е на около 54 години), поискал да отведат при него внуците му и Бьорклю Мустафа ги завел там. Той се срещнал и разговарял с шейх Бедреддин. Съобщената от автора дата за смъртта на Исмаил бег влиза в противоречие с хронологията на посочените събития – тя се отнася към 1411 г., когато шейх Бедреддин е кадъаскер, а не се намира в Изник, но за нас е важна информацията за връзката на Бьорклюдже Мустафа с Бедреддин и неговото семейство.

За съжаление и тук Хафъз Халил е изключително лаконичен и не дава никакви сведения за разговорите между Бьорклюдже Мустафа и шейх Бедреддин, както и никаква информация за събитията по време на престоя му в Изник. Само посочва, че известно време след престоя им там настанали големи злини заради името на шейха и той бил принуден да бяга и изчезнал изведнъж:

*Ol zamân idi ki irişdi şîrâr
Bizi terkidiübeni itdi firâr
Ol sebebden ol hemandem vartaya
Düşdi Şeyh içün mesâvi ortaya.*⁶⁵

По-напред в изложението се посочва, че от Изник шейх Бедреддин избягал в „страната“ на Исфендияр, откъдето планирал да се отправи на Изток. Тази му цел обаче не се реализирала и по настояване на Исфендияр бей от Синоп той се отправил с кораб

⁶³ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, c. 142, v. 61a.

⁶⁴ **Şerefeddin**, M. Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddine Dair, c. 254.

⁶⁵ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, c. 143–144, v. 61b.

за Крим. Поради застигналата ги буря обаче попаднал на влашкия бряг. Тук Менакъб-намето свидетелства за известна несигурност и раздвоение у шейх Бедреддин поради събитията, които го постигат. Със сигурност до стъпването му във Влашко не личи никаква убеденост в някаква мисия, насочена срещу османската власт. Наистина има недоволство и неудовлетворение у него, както и желание да напусне тази страна, но не може да се говори за целенасочена и планирана дейност за завземане на политическата власт. Дори напротив, на с. 47b се казва, че шейх Бедреддин довършил по това време своя тефсир *Nürü'l-kulûb* и искал да го посвети на султана, като му го връчи лично.

Хафъз Халил пише, че след известен престой във Влашко при войводата Мирчо шейх Бедреддин се прехвърлил в областта Агачденизи (Лудогорието), където около него се струпали много хора. Любопитна тук е думата, използвана от Хафъз Халил за тези, които го наобиколили – *har-gele*. В буквален превод тя означава „магарешко стадо“, в преносен „човек [хора], който е невъзпитан; не се подчинява на никого; вироглави; инатливи хора“. Тази дума дава ключ към социалната маса, която се струпала около Бедреддин и го подкрепила в последвалите му действия. Явно това били хора с по-суров начин на живот и поведение, по-първични и вероятно по-груби в действията си, които имали своите причини за недоволство; опозиционно настроени лица, които видели в лицето на Бедреддин свой защитник. Хафъз Халил, както и други извори пишат, че при шейха дошли „товиджелер“ (*toviceler*, *duvicalar*, *docalar* – в различни четения), които били видели добрините му и се „съживили и надигнали“. А това са всъщност акънджийските и помощник-акънджийските началници – преден отряд на завоеванията и едни от първите тюркски заселници със служебни задължения в Румелия.

Сходна е характеристиката за събралите⁶⁶ се край шейх Бедреддин и в османските хроники, като там е по-прецизирана. Те са определени като: „богослови и дервиши“, „прост, обикновен народ“, „множество хора отвсякъде“, „множество озлобени пияни суфии“, „хора, които искали постове“, „злощастни суфии и дервиши“, „слуги и роднини“, „владетели на тимари, които Бедреддин е раздал като кадъаскер“, „огромна тълпа безделници и бродяги“, „множество из неразумните, невежествените и простосърдечните“. Хафъз Халил хвърля отговорността за по-нататъшните действия на шейх Бедреддин именно върху тази „тълпа от невъзпитани и вироглави хора“, а не върху своя дядо. Доколко съчинението представя истината в случая, не знаем, но повечето от останалите османски източници твърдят обратното и хвърлят отговорността за замисъла на съпротивителните действия именно върху шейх Бедреддин.

Вече изтъкнахме, че за самото въстание във вилаета Айдын и за дейността на Бьорклюдже Мустафа и Торлак Кемал в този район Хафъз Халил не дава други сведения, но текстът му свидетелства за съществуването на дервишки общности от групата на торлаците тук десетина години преди това, с които шейх Бедреддин влиза в контакти. Възможно е именно по това време Бьорклюдже Мустафа да се приобщава към неговото духовно наставничество. След като Бедреддин се насочил от о. Хиос към Едирне, поради водената война между „румските бейове“ по пътя се наложило да се отклони към страната Сарухан. Минал през Кютахия, оттам през Томанич (Доманич) и стигнал до едно село, където свирейки с чанг (музикален инструмент) и кудюм (барабан) и разтърсвайки земята, ги пресрещнали една група торлаци⁶⁷. Разговорът между шейха и тези торлаци

⁶⁶ Подкрепили го.

⁶⁷ Торлаците (като конкретна група дервиши) се споменават в редица източници от османската епоха (XVI–XVII в.). А. Оджак ги разглежда като една от календеритските

съдържа символични изрази, характерни за лексиката на мистицизма. Думите му оказали голямо въздействие върху тях, те се поклонили пред него и му станали мюриди:

*Şeyh didi yolum o canandan gelür
Didiler yolun girü kanda gider
Şeyh didi yolum girü anda gider
Sözi Şeyh 'ün bunlara iy hoş-edeб
İtdi te'sir bunlara hep key aceб
Dest-i tevbe eylediler ol gice
Bulıcak ehlin tarykun iy hace.*⁶⁸

Пак текстът подсказва, че между торлаците и шейх Бедреддин е протекъл разговор, който засягал устройството на света или обществения ред към този момент, и те, впечатлени от неговите отговори, му станали последователи. На следващата година пак неговите почитатели от Айдын го извикали да отиде при тях. Всичко това говори, че по време на пътуването си през Анадола, във вилаетите Айдын и Гермиян, той установил сериозни връзки с дервиши от течението на *Рум абдалите*, представляващи календеризма в османските територии, и явно е проповядвал сред тях. Съчинението свидетелства също, че пътуванията са били много близки до неговия дух и начин на живот, както и форма за връзка с последователите му. Те могат да се разглеждат и като форма на социална активност и духовно усъвършенстване.

Менакъбнамето за процеса срещу шейх Бедреддин след залавянето му

Може би най-любопитната част от разглежданото съчинение, имаща отношение към темата *власт–опозиция* в Османската държава и изобщо към опозиционните движения в различните общества, е процесът срещу шейх Бедреддин. Той е в известна степен следствие на посочените по-горе събития и показва един по-различен образ на шейх Бедреддин – този на недоволния от случващото се в държавата учен и мистик, на радетеля за по-справедливо управление и по-справедлив живот. Тази част дава възможност да се надникне върху позициите на улемата в периода на отново набиращата мощ Османска държава.

Както всички източници и Менакъбнамето съобщава, че след победата на Мехмед Челеби над брат му Муса Челеби и превръщането му в пълновластен господар (юли 1413 г.) шейх Бедреддин е бил изпратен в Изник със заплата 1000 акчета месечно, като своеобразна мярка за неговата лоялност спрямо новия владетел. Преместването му е било принудително и явно съпроводено с насилие, както отбелязва Хафъз Халил:

*Oldı Sultan Han Muhammed müstakil
Şeyh dahu İznık'a oldı müntakil
Ayda bin akçe ulufe virdiler
Cebr ü kahrıla vatandan sürdiler.*⁶⁹

групи в османските територии тогава. Споменаването на това название за специфична общност от Хафъз Халил говори, че то съществува още през XIV–XV в. Вж. Ocak, Ahmet Y. Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV–XVII. Yuzyillar). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, с. 118–119.

⁶⁸ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 94, v. 41a.

⁶⁹ **Пак там**, с. 101, v. 44a.

Хафъз Халил представя шейха като честна и неподкупна личност, която въпреки възможностите да има каквото поиска заради въздействието, което оказва върху много светски владетели, не протяга ръце към имоти и вакъфи. Работил много, дори безвъзмездно, но не сложил ръка на нищо чуждо и непозволено. Вероятно именно тази честност, безкористност и неподкупност са спечелили доверието на народа към него и той е имал много почитатели и последователи, както пише неговият внук. Докато е в Изник шейх Бедреддин пише съчинението *Teshil* и го посвещава на султана (Мехмед I челеби), като иска разрешение да отиде на хадж. От текста става ясно, че докато бил в Изник, дошли дервиши от текето на неговия наставник шейх Хюсеин Ахлати от Кайро и го молили да се върне там, за да възроди ханекяха. Той обещал и решил след хаджа да отиде и остане в текето в Египет:

*Teshil'i İznik'da itmişdi tamam
Sundu Şah'a ileden İbn-i İmam.*⁷⁰

Мехмед челеби обаче не му разрешил, което силно го разстроило и обидило. Тези събития се ситуират след лятото на 1413 г. Епизодът със съдебния процес срещу шейх Бедреддин също свидетелства, че докато той е бил в Изник, у него е узряла идеята да напусне османските територии и да отиде на Изток, но събитията, които последвали, „отклоняват“ живота му в друга посока и в чисто географски, и в житейски аспект. Ако се опираме на Менакъбнамето, трябва да отхвърлим някакъв предварителен замисъл у шейх Бедреддин за вдигане на въстание срещу централната османска власт, който се оформил в Изник при срещите му с Бьорклюдже Мустафа, за какъвто говорят някои османски автори, а оттам и съвременни изследователи. Дори по време на съдебния процес в Серес той отново заявява пред султана искането си да отиде на Изток, в страната на Шахрух⁷¹. Съдбата му обаче вече е предрешена:

*Yahu layık mı bana şarka gidem
Şahruh mülküne [ben] basam kadem.*⁷²

В разговора между него и Мехмед челеби в Серес правят впечатление думите, казани пред владетеля и характеризиращи положението в държавата от негова позиция: „От мястото, където има неправда, несправедливост, насилие се налага да се махнеш

⁷⁰ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 102, в. 44а.

⁷¹ Шахрух Мирза (1377–1447) – по-малкият син на Тимур, назначен на 20 години за управител на Хорасан. След смъртта на Тимур (1405) и периода на междусобици между наследниците му Шахрух Мирза става върховен управник на държавата, създадена от Тимур и пренася столицата в Херат. Разгръща мащабно строителство и събира в двора си най-добрите архитекти и майстори от завоюваните територии. Изявява се и като меценат на изкуството и науките – в неговия двор творят редица изтъкнати поети на времето, някои от които видни мистици (Абдуррахман Джами (1414–1492). Тимуридите (Тимур и неговите потомци) проявяват благосклонно отношение към някои клонове на мистицизма и някои изявени мюсюлмански мистици, което вероятно е имало значение за желанието на Бедреддин Махмуд да отиде на Изток. В същото време източниците го обрисуват като хитър и коварен владетел. Вж **Aka**, İsmail. *Timur'un Ölümünden Sonra Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Hâkimiyet Mücadeleleri*. – B: *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1984, 22/1–28, с. 49–66; **Manz**, Beatrice Forbes. *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*. trans. Dilek Şendil. İstanbul: Türkiye İş Banlası Kültür Yayınları, 2008, с. 100, 216, 224.

⁷² **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 121, в. 52а.

[да се преселиш на друго място]“ (*Cevr olan yerden gerekdiir intikal*).⁷³ В съчинението и другаде има свидетелства за благосклонността на шейх Бедреддин към Шахрух – в епизода с пребиваването му в двора на Исфендияр бей в Кастамону. Там четем:

*Gördü kim andan dahı bulmaz vefâ
Ana anun izzeti oldu cefâ
Hassa kim adlile meşhur-ı cihan
Olmuşıdı Şahruh Big ol zaman
Eyle zemmitdi anı gelmez dile
Âlem içre anılırken adlile.*⁷⁴

Несъмнено това негово отношение подсилва намерението на султан Мехмед I той да бъде екзекутиран, особено като се имат предвид споменът за печалния сблъсък на Баязид I с Тимур и конфликтът между техните наследници за зоните на контрол и влияние. Това отношение на шейх Бедреддин дава основание на някои автори да го разглеждат като агент на Тимур и наследниците му в османските територии.

Процесът, устроен срещу шейх Бедреддин след залавянето му и довеждането му в Серес, е публичен, поне частично, защото на него присъстват султанът, неговите приближени и учените, които били поканени да дискутират с подсъдимия и да решат дали е виновен или не, а изглежда и жители на града, благосклонно настроени към него. Ученият, който първоначално ръководил диспута, е молла Хайдар (Хайдар-и Хереви).⁷⁵ В определения ден всички се събрали пред владетеля (наречен *Шах*). Според Хафъз Халил молла Хайдар и шейх Бедреддин започнали да дискутират и двамата били като „две морета на знанието“. След като разисквали цяла нощ, султанът им дал още два дни. Всички били възхитени от знанията на Бедреддин, а молла Хайдар бил толкова впечатлен от него, че станал негов почитател и дори го поканил да заеме неговото почетно място. Той бил човек справедлив и почтен, запазил достойнството си и не опетнил името си, като изказал становище, че няма основание шейх Бедреддин да бъде наказван според шериата. Поискал да бъде помилван и освободен, но мнението му не било прието.

От Менакъбнамето става категорично ясно, че султан Мехмед I бил твърдо решен да екзекутира шейх Бедреддин и след като не бил удовлетворен от становището на молла Хайдар, сложил на негово място молла Фахредин Аджеми, който бил учител на ше-хзаде Мурад. По думите на Хафъз Халил той преди минавал уж за приятел и почитател на шейха, но в действителност скрито бил негов противник. Авторът квалифицира тази персона като *мюнкир*, т.е. *отстъпник, отрицащ се, лицемер*. В текста четем:

*Bildiler Şah'ın muradım bular
Şeyh'i na-hak yire katlitmek diler*

⁷³ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, c. 120, v. 52a.

⁷⁴ **Пак там**, c. 106, v. 45b.

⁷⁵ Молла Хайдар бил дошъл от Аджем (Персия) и бил последовател на възгледите на Садеддин-и Тафтазани (1322–1390), който също бил роден на Изток, и след като обиколил разни места из Хорасан и другаде, се установил в Самарканд по настоятелната покана на Тимур. Относно тълкуването на събитията от ранната ислямска история Тафтазани въвел за позволено да бъде отправяно проклятие към Йезид ибн Муавия заради неговите действия спрямо семейството на Пророка Мохамед. Вж. **Gölpınarlı, Abdülkâki**. *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*, c. 114.

*Şah muradın anlayub mir ü vezir
Herbirisi didi saddak ya emir.*⁷⁶

На л. 51а Хафъз Халил посочва, че фетвата за „греха“ на шейха е била по искане на владетеля, когото все пак от лоялност нарича *Шах – закрилник на света* (*Şah alem – penah*). Но, по думите му, в тази работа имало много интриги и дяволски работи (*fitne – i telbis çokdur arada*). Според него фетвата, която издали събралите се там учени и шейхове, била напълно неоснователна и с това те плюли на името си като такива. Хафъз Халил настоява, че дядо му изобщо не е имал претенцията за султанат (*gönllüne gelmezken ana sultanat*). В разказа, озаглавен *Birkaç münafigklar cem' olub Şeyh'e suale geldüklerin beyan ider*, Хафъз Халил определя решението за екзекутирането на шейх Бедреддин като *fitne, fesad, kesad*, т.е. *грешка, бедствие, интрига, всяване на раздори и хаос*. Сред тези, които най-много искали смъртта на шейх Бедреддин, били везирът Байезид паша, представящ се като „радетел“ за спазването на шериата, и още няколко души, които били от тези, които „постоянно се оплакват и недоволстват“.

Наглостта на тези „сеещи раздори“ и „лицемери“ (*münafigklar*) стигнала дотам, че те поискали сам шейх Бедреддин да даде фетва за наказанието си. Наговорили се да го предизвикат с провокативни въпроси. Когато ги чул, шейхът разбрал, че въпросите им са обидни и лишени от смисъл и им отговорил с пълно мълчание. Хафъз Халил окачествява действията на водещите процеса като „липса на възпитание, на порядъчност и чест“. Същността на въпросите остава неизвестна за нас, защото авторът не ги дава, но той ги сравнява с „безсмислено скърцане на врата“ и „бръмчене на мухи“. Разглежданият епизод свидетелства за дълбок разрыв в позициите на обвинения представител на улемата и мистицизма и тези, които в този момент определят политиката на Османската държава. Според разказа шейх Бедреддин обърнал лице и отправил проклятие към тях и молитва към Аллах да им прости заблудите. Това е индикация, че нито за миг той не се отрекъл от своите възгледи и позиции и не преклонил глава дори пред страха от смъртно наказание.

На провокативните въпроси Бедреддин отговорил: *Щом станяхте противопоставящи се [инатящи се] на Бог, и вие станете от племето Семуд*, т.е. от тези, които са наказани от Аллах заради неверието и лъжите си:

*Didi kim çün Hakk'a oldunuz anud
Siz de olun hemçünan kavm-i Semud.*

Шейх Бедреддин квалифицира действията на тези, които го провокират, като *lutuluk* – израз, символизиращ лошите неща, вършени от племето на Лут, и тяхното неверие в Бога.⁷⁷ Без да посочва име, Хафъз Халил пише, че особено единият от тях бил образец на злото и лошите постъпки. Запазвайки самообладание, шейх Бедреддин предрекъл, че те ще бъдат наказани от Аллах заради лошите деяния. Хафъз Халил сравнява думите на шейха с хвърлена стрела и отбелязва, че всички тези злосторници и онези, които „се мо-

⁷⁶ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 122, v. 52b.

⁷⁷ Лут – пророк, споменат в Корана, идентифициран с библейския Лот. Според ислямската традиция бил племенник на Пророка Авраам (Ибрахим) и е живял в град Ур. Била му отредена пророческа мисия в градовете Содом и Гомор със задача да проповядва срещу мъжеложството, но след неуспехите му градовете били унищожени от Аллах с дъжд от печена глина. Лут бил спасен, но жена му, която не била вярваща, също загинала. В Корана се загатва за осъдителните сексуални традиции на племето на лутитите.

лели за тях“, били постигнати от божие наказание – един бил ударен от светкавица, друг замръзнал под снежни виселици, трети бил потопен от вода, един ослепял, а друг пък бил затиснат от срутила се стена. Така, от една страна, у автора е видно известно суеверие, а от друга, вяра във възмездие на Аллах за отрицателни деяния, насочени срещу справедливостта. Един от тези, които най-много искали смъртта на шейх Бедреддин, бил Баязид паша, който „гледал на народа като на стадо“, но и той скоро бил постигнат от възмездие – един ден преди месец Рамазан главата му била отсечена по заповед на владетеля.

Представените моменти категорично показват позицията на автора. Той възприема ролята на категоричен защитник на шейх Бедреддин и по отношение на споделяните възгледи, и по отношение на заетата по време на процеса позиция. За онези, които били неговии противници и желаели смъртта му, той пише, че се изживявали като *Mıftı-i Maçın*, т.е. мюфтии, които се опитвали да припишат на друг своите собствени изкривени вярвания, и не осъзнавали ценността на този бисер (*gevher*) – шейх Бедреддин. В разказа за даването на фетвата за неговото смъртно наказание се посочва, че високопоставените членове на дивана там решили, че той трябва да бъде екзекутиран по обичайното право (*örf*), а не според шерията. Написали в нея, че кръвта му е позволена, но имуществото е „харам“ – не може да бъде конфискувано. Хафъз Халил обаче е твърдо убеден, че тя е резултат на клевети и сплетни и написалите я са изкопали яма, в която ще паднат те самите. В тази ситуация шейхът разбрал, че щастието на Душата отлита към Бога и се умълчал дълбоко, без да отдава значение на думите на противниците си.

В разказите, представящи съдебния процес и екзекуцията му, ясно прозира нишка, движеща се по плоскостта *справедливост–несправедливост*. Дейността и постъпките на шейх Бедреддин, водещи до неговата смърт, се обясняват с идеята за търсене на справедливост и противопоставяне на несправедливостта. Самият Хафъз Халил дори сравнява устроилите процеса с дяволи, явно без да се страхува от негативното отношение, което може да провокира към себе си. Това е индикация за отношението към тези османски високопоставени лица. Според Хафъз Халил и според разкази на приближени на шейх Бедреддин в текста той се опитвал и искал да въведе по-добър и уреден ред на земята (*Dünyayı mâmur ide*), опитвал се да следва Слънцето в неговия път, а то е символ на силата, живота, енергията и справедливостта. Според Хафъз Халил поведението на дядо му е много достойно и той не пести негативните си характеристики за тези, които му налагат присъдата.

В този епизод избобилват назидателните послания на Хафъз Халил, сред които открояваме следните:

- срещу хората не трябва да се вършат несправедливости и да се застава срещу тях самоцелно и безпричинно;
- не трябва да се изпада в обсебеност от преходния свят;
- вярата в Бога трябва да е съпроводена с добри постъпки; докато си жив, трябва да вършиш добрини;
- вярата в божие възмездие за сторените дела;
- тези, които следват шерията, не сеят раздори и не противопоставят хората, а проповядват мир;
- проповядва да се държиш с приятеля с открито лице и искрено, а с врага си също да бъдеш любезен и да се отнасяш като с приятел.

В тези наставления трябва да търсим идеята за търпимостта и за толкова изтъкваната и „вменявана“ на шейх Бедреддин толерантност.

Хафъз Халил квалифицира процеса срещу шейх Бедреддин като „търговия с шериата“ и посочва, че тези, които правят това, няма да видят благополучие:

*Şer 'ile bazar idegör şer 'ile
Şer 'ile bazar iden görmez kesad.*⁷⁸

Същевременно той призовава за придържане към шериата и посочва, че само този, който може да изостави нововъведенията (*bida'î*), той може да достигне достойнствата на Аллах. От текста проличава, че явно Хафъз Халил е бил и в значителна степен последовател на рационализма, защото подчертава ролята на *разума* в постъпките на мюсюлманина. За формирането на тази негова позиция несъмнено влияние има шейх Бедреддин.

Макар че в текста авторът посочва, че владетелят е желал смъртна присъда за шейх Бедреддин, впоследствие той осъзнал своята грешка и дълбоко се разкалял за нея. Според разказа шахът също не останал неподминат от божие възмездие и в деня на Бедреддиновата екзекуция бил постигнат от парализа на ръцете и краката, а страданията му, предизвикани от това заболяване, продължили до смъртта му:

*Şah 'a salb gününde irmişdür belâ
Sar 'a ol günde olubdur mübtelâ
Eli ayağı бүкүлдү pes anun.*⁷⁹

Така за разлика от останалите неговото име в известна степен е „изчистено“ чрез разкаянието и молбата за опрощение от Аллах. Именно тук е вплетен мотивът за мистичната сила и светостта на шейх Бедреддин, който на следващия ден след екзекуцията си се „разхождал“ в градината на дергяха в Серес. Така мотивът за светостта на описвания герой, която той изявява пред своя противник, слага съчинението в групата на житията, изпъстрени с чудесата на светците. Мотивът с пророчески сън, предсказващ бъдещи събития, залегнал широко в агиографската и наративната книжнина, както и във фолклорната мюсюлманска традиция, присъства и в Менакъбнамето. Дни преди да бъде екзекутиран, шейх Бедреддин сънувал това, което ще му се случи. Присънил му се един кандил⁸⁰, който бил слязъл от небето и висял, без да бъде закачен заникъде, а около него блестяли звезди. Пламъкът огрявал целия свят. Шейхът казал на братята (сподвижниците) да сложат този кандил в месчида, който бил изградил, и там да бъдат райският кладенец, а също и неговият гроб. Той заръчал също там да гори *Чераг-и рушени* (*Yanisar anda çerağ-ı ruşeni*). В този смисъл текстът акцентира върху символното значение на един от свещените атрибути при последователите на Бедреддин (*Bedreddiniler*), а също и в алевийско-бекташийската традиция: ритуалния свещник (*Çerağ*), символ на Божествената светлина.

Въздействащ е и епизодът с отвеждането на шейх Бедреддин към бесилото. Той бил в добро разположение на духа и не се предавал психически. Поздравил хората и почитателите си, които се били събрали да го видят, което показва отношението му към народа. В този момент Хафъз Халил го сравнява със сиянието на розата. Той отива на бесилото, изтъквайки единството на Аллах и прославяйки го в молитва. Както на

⁷⁸ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 126, v. 54a.

⁷⁹ **Пак там**, с. 134, v. 57b.

⁸⁰ Думата *kandil* има много значения. Едно от тях е: голям светилник, свещник с много горящи свещи на него.

много места, авторът и тук подчертава голямото влияние, което имал шейх Бедреддин над хората, с които общувал. Насъбралият се народ бил много недоволен от решението на владетеля и на участниците в процеса, и плачел за шейха. Макар да не изключваме известно хиперболизиране от страна на автора, все пак текстът свидетелства, че шейх Бедреддин явно е имал немалко поддръжници тук и се ползвал със съчувствието на много хора. Според Хафъз Халил смъртта на шейха категорично му осигурявала място в рая, а денят на обесването му той сравнява с Деня на Страшния съд (*Kıyâmet günüdür*).

Тук авторът прави аналогия между обесването на шейх Бедреддин и обесването близо 5 века преди това на Мансур ал-Халладж (922). Бесилката на шейх Бедреддин е сравнена с „Дар-и Мансур“ (*Dâr-ı Mansûr*). Думата *Dâr* на персийски означаваща *дърво*, като термин обозначава бесилката, на която е обесен Мансур ал-Халладж (26 март 922) – най-яркото име и символ на екстатичния суфизъм с пантеистичен уклон. Заради своите възгледи и най-вече заради твърдението „Ене'л Хак“ (*Ene'l Hak*), в което неговите противници – богословите традиционалисти, виждали претенции за отъждествяване с Бога, той заплатил с живота си, но името му станало символ на жертвготовност, отдаденост на вярата и идеята и стремеж към справедливост. „Дар-и Мансур“ е ключов символ в алевийско-бекташийската традиция и присъствието му тук, според нас, е свидетелство за близост между възгледите на шейх Бедреддин и идеите, възприети от алевизма-бекташизма. Той символизира пълната отдаденост на пътя, по който тръгва мюридът, и изпълнението на неговите изисквания.

Погребването на голото тяло на шейх Бедреддин след обесването му станало тайно през нощта и на мястото, където той заръчал на своите мюриди – от дясната страна на Ески джамия. В този разказ авторът *акцентира* върху чудотворните способности на шейха след неговата смърт. Когато султанът се разхождал в района на Ески джамия на следващия ден, видял мястото, където погребали Бедреддин, и като че той оживял пред него. Това бил божи знак за неговата постъпка и тогава изгонил от дергяха всички, които станали причина за неговата екзекуция. Така, *оневинявайки* в известна степен османския владетел, авторът хвърля отговорността за смъртта на дядо си върху неговото обкръжение, което е и своеобразна негова оценка за тогавашния османски управленчески елит. Подобни оценки срещаме и на други места в текста, което показва, че идейното, политическото и социалното противоборство в османското общество на този етап било доста силно.

Шейх Бедреддин и мистицизмът

Според Менакъбнамето приобщаването на Бедреддин Махмуд към мистицизма става под влиянието и с духовното наставничество на шейх Хюсеин Ахлати в неговата обител в Кайро. На знаменателната среща на младия Бедреддин Махмуд с Хюсеин Ахлати и на неговото приобщаване към мистицизма е отделено значително място, като тя се случва в двореца на египетския султан Беркук (*Berkok-ı cihan*). В Менакъбнамето шейх Хюсеин Ахлати е определен като „полносьт на времето“ (*Kutb-i zaman*), „сърцето“ (*Gönül*) на Египет, като достигнал „тайните“ (*Seyriden sırrıyla gönül Mısır'na*), написал тълкувание на „Месневи“ на Мевляна (*Tahrir iden dahi Şerh-i Mesnevi*). Той е представен като потомък на рода Хашим (*ben-i Haşim*), т.е. на рода на Мохамед, като тайната на мевлевите (*sırr-ı Mevlevi*), като тайна на Пророка (*sırr-ı Rasul*) и проявление на сиянието на Мохамед (*Cümle alem içre ol nur-ı kabul*).⁸¹

Авторът съобщава, че шейх Хюсеин Ахлати бил в близки отношения с Тимур, наре-

⁸¹ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 41, в. 18b.

чен „мир Бухари“, който много го обичал и почитал. Тези и други детайли в съчинението съдържат важни нишки за проучването на отношенията *светски владетели–шейхове–мистици* в XIV–XV в. в мюсюлманските територии на Близкия Изток, Иран и Мала Азия. Цитираните сведения говорят, че Хюсеин Ахлати бил от мистиците, възприели възгледите на мистиците и теченията, намерили почва в Анадола през XIII–XIV в., сред които е и Джелиледдин Руми (*Мевляна*). Свидетелство в тази посока е и написването на тълкувание на „Месневи“ от негова страна. Тук се въздържа да говорим за конкретна принадлежност на Ахлати към мевлевийския тарикат, но можем да го поставим в духовната среда на мистиците, възприели мистичната философия на Мухийдин Ибн Араби (1165–1240) и неговите продължители *Вахдет ал-Вюджут* (*Единство и единственост на Битието*). Несъмнено чрез неговите проповеди тази мистична интерпретация възприема и ученикът му Бедреддин Махмуд, а доказателство за това е съчинението му „Варидат“.

Менакъбнамето свидетелства също, че наставникът на шейх Бедреддин е обичал много стиховете на Юнус Емре и често ги четял. Дори в предсмъртния си час накарал Бедреддин да му прочете от тях. Гьолпнарлъ отбелязва, че езикът на съчинението подсказва, че авторът Хафъз Халил също е познавал Юнус Емре, Мевляна, съчинението „*Гюлшен-и Раз*“ (*Gülşen-i Raz*), съчинението на Бургази (XIII в.).⁸² Изхождайки от всичко това, смятаме, че Хюсеин Ахлати и шейх Бедреддин са познавали мистичната литература, създадена на тюркски език през XIII–XIV в. и са възприели съответно идеите, отразени в нея чрез личното „общуване“ със стиховете и прозаичните текстове. В този аспект се налага изводът, че идейно-мисловният свят на шейх Бедреддин е подхранен от хуманизма и толерантността на Джелиледдин Руми и Юнус Емре, а семейната му среда се оказва благоприятна почва за възприемането на тези ценности.

Самият Бедреддин Махмуд до срещата си с шейх Хюсеин Ахлати отхвърлял мистицизма (*tasavvuf*) и суфийските ритуали, дори не гледал особено благосклонно на *Мевляна*, но срещата му с Хюсеин Ахлати станала повратна в неговия живот и му оказала такова въздействие, че той изпаднал в екстатичен възторг и опиянение. Стигнало се дотам, че отхвърлил своите постижения в областта на явното знание (в областта на правото) и хвърлил книгите си в Нил. Според разказа, след като се приобщава към мистицизма под наставничеството на Ахлати, Бедреддин достига високо ниво на мистично опиянение (*cezbe*). Но баща му като човек, занимаващ се с ислямско право (*fikh*) и догматика, е силно обезпокоен, когато научава за новото „амплоа“ на своя син и изпраща своя роб Кула Шахне Муса, да го върне обратно в родния му дом:

*Şeyh derviş oldu didiler meger
İşidicek pîr-i fânî bu sözi
Toldi yaşıla hemân iki gözi.*

*Cezbe hâlinde didiler nitdügin
Cümle kitapların Nil'e dökdügin
Ata ana işüdüb itdi duâ.⁸³*

След редица перипетии той стига до Кайро и се среща с Бедреддин, намирайки го в дервишката килия, облечен с вълнено наметало (*kıl aba*), но последният отказва да се

⁸² **Gölpınarlı**, Abdülbaki. Sınavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin, c. 104.

⁸³ **Manakıb-ı** Şeyh Bedreddin, c. 48–49, v. 21b.

върне в родината си. Като се опираме на хронологията на споменати в текста събития, можем да датираме насочването на Бедреддин Махмуд към мистицизма към края на 1380-те–началото на 1390-те години, когато той е около или малко над 30-годишна възраст. Тоест тази негова стъпка е напълно осъзната и за поемането по този път ключова роля изиграва и разговорът му със съпругата на шейх Хюсеин Ахлати, Мария, в нощта, когато на този свят се появява Исмаил – синът на Бедреддин:

*Bir Habeşiydi egerçi virdi Şah
Şeyh huzurunda açılmış ider âh
Gönlünün nikabın açmışdı Hüda
Omuzunda Kibriyâ-i Hak rida.*⁸⁴

Така тази етиопка и бивша християнка, която се приобщава към мюсюлманския мистицизъм след брака си с шейх Хюсеин Ахлати, трябва да се причисли към групата на онези жени проповеднички, благодарение на които мистичната интерпретация на исляма намира място в сърцата на мнозина. Епизодът с емоционалната среща с Кула Шахне показва младия, но вече „проходил“ по пътя на мистицизма Бедреддин като *наставник*, който умее да внушава в сърцата на слушателите сила, увереност, доброта, широта на сърцето и мисълта. Той заявява пред Кула Шахне, че е поел по труден път и или трябва да го извърви докрай, или да умре, ако няма сили за това:

*Didi gitmek yol degül şimdi bize
Şimdi olduk biz dahi miskin bize
Şimdi geydük biz dahi kıldan abâ
Terk idüben arkadan fâhir dibâ.*⁸⁵

Дълбоките познания в науките, постиженията и отдадеността му на мистичния път и неговият широкоскроен характер и добродетели са причината преди смъртта си Хюсеин Ахлати да завещае мястото на шейх в неговия дергях в Кайро на Бедреддин Махмуд. Според разказа обаче другите му ученици не могли да понесат тази привързаност и пристрастие към любимия ученик и скоро започнали да сеят раздори. Така Бедреддин остава само 6 месеца на поста шейх на текето на Хюсеин Ахлати в Кайро и решава да се завърне в родината си. Това събитие в неговия живот трябва да се датира към края на XIV в. (според някои автори към 1397–1398 г.):

*Bildiler maksudını Şeyhün bular
Yirine Mahmûd-ı Rûmî'yi diler.*

*Hazret-i Mir didi muhtârım benim
Milket-i Rûm içre şettârım benim
Rûmî Mahmûd Çelebi'dir bilesiz
Men gidicek ana teslim olasız.*⁸⁶

⁸⁴ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 43, в. 19b.

⁸⁵ **Пак там**, с. 56, в. 24b.

⁸⁶ **Пак там**, с. 83, в. 36a.

Целият текст е пронизан от идеята за силното въздействие на шейх Бедреддин като мистичен наставник, проповедник и човек с дар слово и мисъл, който може аргументирано да защитава своите тези и възгледи. Например, при пребиваването си в Йерусалим в дома на високопоставения тюркски бей и меценат Али Къшмири той бива посещаван от много свои почитатели, които го приемат за светец, а местни учени идват да дебатират с него. При отиването му в Дамаск пък 1000 души от халебските тюркмени идват при него и му предлагат да му изградят обител (*hanikah*) в Халеб и да го сложат там за свой наставник шейх. Тук много хора се приобщават към него, като сред тях бил дори „един, който дал фетва за смъртното наказание на Несими“:

*Didiler kim Şeyh'i alikoyalar
Hankaah yapuban ana uyalar
Birisin dirler iradet getüren
Nesimi'nün salbine fetva viren
İlmine aşık oludı Şeyh'ün ol
Hazretine bey'at idüb oldı kul.*⁸⁷

Акцентирането върху този факт от страна на Хафъз Халил може да се тълкува като свидетелство за почитта към Несими сред Бедреддиновите последователи, а добре известен факт е, че в алевийско-бекташийската традиция Сейид Несими е друга много почитана ключова личност. За съжаление обаче от текста не става ясно дали екзекуцията на Несими се е случила преди или след това, което ни възпрепятства да датираме точно това интригуващо събитие.⁸⁸ С оглед изследването на движението на религиозните и социалните идеи за нас представлява интерес дали докато е бил на Изток – в Тебриз, в Халеб и в други градове, шейх Бедреддин е установил контакти с последователи на хуруфизма, сред които е и Сейид Несими, тъй като периодът на живот на двамата съвпада, а именно по това време се датира и разпространението на хуруфизма в териториите на Иран, Азербайджан, Сирия, Ирак, Анадола. Според А. Оджак една от причините шейх Бедреддин да посети Тебриз и да остане там известно време е именно желанието му да се запознае с хуруфизма чрез неговите представители.⁸⁹ В Менакъбнамето не се говори нищо затова, както и не се откриват

⁸⁷ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 85, в. 37а.

⁸⁸ Относно датата на екзекуцията на Сейид Несими (последовател на Фазлаллах Наими (Астерабади), основател на хуруфизма) има различни хипотези. Според едни източници той е убит чрез одиране на кожата в Халеб през 821 г.х. (1418), според други съответно между 815–821 г.х. (1412–1418), други датират това към 1408 г. Според М. Ф. Кьопрюлю обаче най-основателна е 807 г.х. (1404). В своя статия, публикувана в *Hayât Mecmuası* (14 Nisan 1927, 20 sayı), Кьопрюлю пише, че в ръкопис на съчинението *Beşâret-Nâme*, написано в 811 г.х. (1408) от Рефи'и – халифе на Несими, за последния фигурира изразът „...şehid-i işk-i Fazl-i Zü-'l-celâl" (*Celâl ve azamet sâhibi Fazl'ın aşk şehidi*), откъдето заключава, че Несими трябва да е екзекутиран преди 1408 г. Изхождайки от това, Кьопрюлю приема датата, която дава немско-руският ориенталист Бернард Дорн (1805–1881) при каталогизирането на ръкописната колекция на Библиотеката в Санкт-Петербург, опирайки се на съчинението *Mecâlisü'l-Uşşak*, а именно 807 г.х. (1404), вж **Seyyid Nesimi Divanı'ndan Seçmeler**. Hazırlayan: Kemal Edib Kürkcüoğlu (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 612, 1985), XVIII). В новата турска енциклопедия на исляма като година на екзекуцията на Несими с въпросителна е дадена 820 г.х. (1417): **Azmi Bilgin**, Nesimi. – B: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DVİA), 2007, 33, с. 4.

⁸⁹ **Ocak**, Ahmet Y. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, с. 198.

индикации за възприемането на хуруфизма от шейх Бедреддин, но паралели между възприетите от шейх Бедреддин и Сейид Несими мистични интерпретации съществуват.

Много хора от крепостта (400–500 души) дошли при него и по време на пребиваването му в Измир. Той им проповядвал мистичното знание и им внушавал мъдри съвети. Именно в крепостта Измир „неверниците“ от остров Сакъз (Хиос) видели неговите чудеса (*keramet*) и поискали от господаря си да го покани, за да им разкрие тайните на Месията:

*Anda Sakız adasının kâfiri
Görüben Şeyh'den kerâmet her biri
Beglerine söylediler kim gelün
Bunda Türk'ün Ulu'sun da'vet kılun.*⁹⁰

Тези изрази индигират, че шейх Бедреддин изглежда добре е познавал и учението за Христос. Чрез „устата“ на монасите от острова Бедреддин е квалифициран като „тайната на Пророка“ (*sırr-ı Rasûl*). На диспутите, организирани от управителя на острова, монасите и учените са силно впечатлени от знанията и тълкуванията на шейх Бедреддин. От текста разбираме, че той им разяснява философията „Вахдет-и Вюджум“ и тайната на единобожието. Пред тях шейхът и дервишите му изпълнили *зикр*, който оказал дълбоко въздействие върху присъстващите. Хафъз Халил не дава конкретна информация за формата на този зикр, но допускаме, че се визира суфийският танц *сема*, защото се казва, че по време на изпълнението пръстите на краката им не допирали земята. Под въздействието на всичко това седем християнски свещеници приели исляма. Мюсюлманин станал дори синът на владетеля. Така шейх Бедреддин се изявява и като религиозен мисионер, създаващ *мостове* за преход към новата религия. Пребиваването му на остров Хиос би трябвало да се датира някъде към 1402–1403 г.

Менакъбнамето съдържа свидетелства, че по време на своето дълго пътуване от Кайро до родината си той бил съпроводен от свои дервиши, но не се дават никакви данни за техния брой. Дали свитата му е била значителна или малобройна не е известно, но в резултат на своите нови контакти и срещи с хората, към него се приобщавали идейно нови последователи. Както и по-горе посочихме, сред тях са и групи торлаци (т.е. дервиши календери) във вилаетите Айдын, Гермиян и Сарухан. На много места се казва, че шейх Бедреддин получил голяма популярност сред народа като духовен наставник и мистичен проповедник. Хората го обикнали заради неговите наставления, „улучващи право в сърцето“. Неговият внук пише:

*Nice irşad ider idi dervîşi
Nice rabt-ı kalb iderdi her kîşi
Halk-ı alem nice sevmişdi anı.*

Когато някой искал да се приобщи към него, той му казвал, че той не е шейх и ако иска да стане „последовател, ученик на Бога и Истината“, трябва да търси подкрепа в самия Бог (*Hak*):

*Ben Şeyh değülem ey fakıyr
Talib-i Hak'san sana Hak dest-gir.*

⁹⁰ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 89, в. 38b.

Според Хафъз Халил шейх Бедреддин се опитвал първо да спечели сърцето на този, който искал да се приобщи към пътя му, да го привърже към себе си и чак тогава го отвеждал към *откриването* на Бога. От използваните изрази в текста допускаме, че той е споделял възгледите на Шемседдин Тебризи (1185–1248), оказал повратно въздействие върху живота на Джелиледдин Руми. По думите на Хафъз Халил, следвайки Шемс, поискал да спаси света и да изгради ред, съгласно неговите идеи. А тяхната същност се състояла в усъвършенстването на личността и сърцето и внушаването на Божествената любов в сърцата на хората. Така, ако се базираме на Менакъбнамето, трябва да отхвърлим всякакви „обвинения“ срещу шейх Бедреддин в атеизъм, интерпретиран в съвременен аспект и приписван му от мнозина автори, разглеждащи го като идеологическо знаме на съвременния атеизъм, социалната справедливост и хуманизма. В същото време обаче трябва да кажем, че той наистина следва интерпретация на исляма, която има критично отношение към строгия традиционализъм и буквализъм, която проповядва справедливост (поне относително постижима), хуманизъм и толерантност между религиите. Както посочихме, източник на тази интерпретация са възгледите на Ибн Араби, Мансур Халладж, Джелиледдин Руми, Шемс-и Тебризи, Юнус Емре, както и проповедите на Пророка Мохамед и Хазрети Али (Бин Абу Талиб), което се вижда от наставленията му към мюридите.

Свидетелства за същността на религиозно-мистичния път, следван и проповядван от шейх Бедреддин, откриваме и на страниците 58b–60b, където се представят наставленията му към негов мюрид и мистичната верига на тариката следван от него (*Bedreddin'in tarykat silsilesi*). Тук е поместен разговор между Пророка Мохамед и Али бин Абу Талиб, в който Али моли пратеника на Аллах да му покаже най-близкия и верния път до Аллах. Става ясно, че тези пътища са: споменаването на името на Бога и любовта към него. След този разказ се казва, че Мохамед проповядвал това на Али, той, от своя страна, научил на това синовете си Хасан и Хюсеин, а после и Хасан Басри. Хасан Басри внушил това знание на Хабиб-и Аджеми, а той на Давуд Таи, който обучил Маруф-и Кархи. След това се изброяват пак Али, имам Хюсеин, имам Али Зейн'юл Абинин, синът му Мохамед Бакър, имам Джафер ас-Садък, имам Муса ал-Кязъм, който обучил на това знание сина си, имам Али юл-Риза. По-нататък четем, че Маруф-и Кархи получил познанието (*maarifet*) и истините (*hakıykatleri*) от него, а после ги внушил на шейх Серий-и Сака-ти. Последният ги внушил на сейида на суфийската общност Джунейд-и Багдади. След него във веригата следват шейх Али юл-Рудбари, Абу Али-йи Кятиб, Абу'л Каасъм, Абу Бакр-и Нессадж, Ахмед Газали, Абу'л Фадл-ъ Багдади, Абу Берекат, шейх Абу Саид-и Енделюси, шейх Медйен-и Магриби, Абу'л Фетхю'с Саиди, Сейид Хюсеин-и Ахлати. Последният внушил всичко това на шейх Бедреддин – и Руми.⁹¹

Тази верига на мистично познание поставя шейх Бедреддин в рамките на багдадската мистична традиция, която по дефиниция съчетава умерения суфизъм със следването на шерията, макар че съществуват немалко примери за отклонение от утвърдената шериятска норма. Присъстващите тук имена като Джунейд Багдади, Мааруф Кархи, Ахмед Газали, шейх Ебу Саид Енделуси са ключови имена на тази традиция.⁹²

⁹¹ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 41, в. 18b.

⁹² Учението на Джунейд Багдади получава голямо признание сред мистиците от иракските и западните части на халифата, а името му става централна фигура в духовните вериги (*isnad*) на повечето тарикати. Често включването му в тях служи за по-късните суфийски обединения като гаранция за ортодоксалност и прикритие на множество ереси. вж **Тримингъм**, Дж. Суфийские ордены в исламе. Москва, 1989, с. 18.

Привеждайки едно предание в текста, Хафъз Халил се позовава на съчинението *İhyâ Ulûmi 'd-din* от Абу Хамид ал-Газали (ум. 1111). Това позоваване на ал-Газали, от неговата страна, може да се разглежда и като стремеж аргументирано да отхвърли всякакви обвинения към дядо си в „ерес“ и „вероотстъпничество“ (*bidaat*), което той прави на доста места в текста.⁹³ Хафъз Халил явно е познавал това съчинение, което е свидетелство, че то циркулирало сред мюсюлманите в ранната османска епоха на Балканите и в Анадола.

От друга страна, в съчинението като родоначалник на духовно-мистичната верига е показан Али бин Абу Талиб и от него мистичното знание преминава през неговите потомци имами, като стига до осмия имам Али юл-Риза. Подобно отношение към Али, считан за източник и притежател на езотеричното знание, по принцип е една от характеристиките на суфизма, като тя е утвърдена много по-силно в хорасанската мистична традиция. Известни са обаче и мистични тарикати, които се свързват с багдадската школа, но изповядват и възгледи на хорасанския суфизъм и шиитски идеи. При тях също култът към Али, тълкуван в мистичен аспект, има определящо място. Смятаме, че мистичната традиция (тарикатът), който следва шейх Бедреддин трябва да се отнесе именно към тази група.

Допускаме, че по отношение на Али тук става въпрос само за духовно-мистична връзка, а не за родословна верига, свързваща Бедреддин с някой от потомците на Али, което е характерно реално или мнимо за повечето алевийско-бекташийски водачи. Поне текстът не съдържа категорично споменаване в тази посока. Но така или иначе свързването на шейх Бедреддин в мистично-духовен аспект с Али и неговите потомци имами е индикация за култа към Али и семейството на Пророка Мохамед по линия на Али и Фатима или поне за привързаност към тях, която е възприел и проповядвал Бедреддин. Още повече, че по време на странстванията си за усъвършенстване на образованието той се е обучавал при такива учени, които изпитвали голяма почит към Али и неговите потомци като любимото семейство на Мохамед (*Âl-i Abâ*).

В този смисъл тезата, изказана от А. Я. Оджак и други автори, че при шейх Бедреддин няма каквато и да е следа от шиизма и алевизма и че той е напълно сунитски учен и мистик, може да се подложи под съмнение. Макар че досега и авторката се е доверявала на нея, тук трябва кажем, че именно в това тълкуване на мистицизма, приемащо Али за източник на мистичното познание и потомците му за негови преносители, трябва да се търси връзката между алевийско-бекташийската общност в българските територии и учението на шейх Бедреддин. Почитта към Али и семейството му, която изпитвал шейх Бедреддин, при тази общност се идентифицирала с характерната за нея интерпретация на култа към Али, макар че не изключваме в основата си те да са се различавали. В този контекст е любопитно и назоваването на шейх Бедреддин от страна на Хафъз Халил *Имам*. Какъв смисъл той да влага в това опре-

⁹³ В литературата е утвърдено гледището, че ал-Газали съчетава умерения суфизъм с ортодоксалния ислям, формулирайки етическа система, почиваща върху сунитските догми и суфийските ценности, която съдържа елементи на традиционализъм, ашаритски калам, рационализъм и мистицизъм. Според Дж. Макдиси обаче с времето суфизмът е въткан в самата плът на традиционализма и Газали само теоретично обосновава тази връзка. вж **Ал-Газали**, Абу Хамид. Воскрешение наук о вере. Москва: Наука, 1980; **Наумкин**, В. В. Трактат Газали „Воскрешение наук о вере. introduction to *Воскрешение наук о вере*, by Абу Хамид Ал-Газали (Москва: Наука, 1980), с. 13–14; **Наумкин**, В. В. Концепция тарика в произведениях Газали „Воскрешение религиозных наук“. – В: *Народы Азии и Африки*, НАА, 1970, № 6, с. 125–127; **Макдиси**, Дж. Суннитское возрождение. – В: *Мусульманский мир 950–1150*. Москва: Наука, 1981, с. 161.

деление – дали на генетична връзка с Али, не знаем. Ако обаче е имал това впредвид, това вече поставя връзката с Али на по-различна плоскост. Може би в това се състояло и „неверничеството“ (*Küfr*) и „нововъведението“ (*Bidaat*) на шейх Бедреддин, в което той бил обвиняван.

В историографията, засягаща темата за шейх Бедреддин, в голяма степен е утвърдено мнението, че той е екзекутиран заради политическата му позиция и противопоставянето му на централната власт, а не по причини от религиозно естество. Несъмнено това е основният мотив за неговото смъртно наказание, но внимателният анализ на Менакъбнамето ни води до заключението, че мотивите, свързани с интерпретацията на исляма, също не трябва да се игнорират. От изложението на Хафъз Халил става ясно, че шейх Бедреддин е бил обвиняван в „бидаат“. Авторът отделя немалко място в текста, за да обори и отхвърли тези обвинения.

Според нас, ако интерпретацията на исляма е нямала значение за екзекуцията на шейх Бедреддин, то Хафъз Халил нямаше да обръща толкова внимание на оборването на това твърдение. Неговите разсъждения целят да покажат, че шейх Бедреддин не бил от групата на „Ехл-и бидаат“ (*Ehl-i bid'at*).

Хафъз Халил води религиозна полемика в текста след смъртното наказание на Бедреддин, от една страна, с противниците на дядо си, а от друга, със себе си и с читателя, като не обяснява детайлно аргументите си. Полемиката се върти около изразите „Бидаат“ (*Bidaat*) и „Ехл-и бидаат“ (*Ehl-i bid'at*). От нея обаче не става съвсем ясно какво съдържание се влага в тази дума. Отхвърляйки обвиненията в „Бидаат“ (*Bidaat*), той сам осъжда *бидаату*-те и риторично пита къде се е видяло хората на „нововъведенията“ (*Bidaat*) и на разбойничествата да достигнат вечния живот и да станат едно с Аллах. Според него вечният живот в Аллах е постижим само с изоставянето на бидатите. Той призовава читателите:

*Ehl-i sünnet mezhebinde ol kavî
İrmek istersen ol ulu hazrete
Sakınîgör uyma ehl-i bid'ate.*

*Yanuna getürmegil her nâkesi
Üşmesiün başına âdem iblisi
Yanuna getürmegil ehl-i dalâl
Yohsa iderler dinüne mekr ü âl.⁹⁴*

Хафъз Халил вплита в текста хадиси и прави препратки към ранната история на исляма, които се обясняват чрез тези хадиси. Пише, че на този свят са дошли много пророци, които са проповядвали, че светът е преходен. Също така на света са дошли много учени, които са наследили знанието на пророците. Те обаче са полемизирали с тях по въпроса за преходността на света и са изказали тезата, че ако светът е преходен, той трябва да е сътворен от нищото. Те формулирали тезата, че светът е вечен и несътворен. Някои от тях изказали доказателства чрез разума, други отрекли Аллах, трети отхвърлили Корана, други пък започнали да хулят асхабите (първите сподвижници на Мохамед). Така те попаднали в групата на „Ехл-и бидаат“. Тук Хафъз Халил визира философите

⁹⁴ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, c. 129, v. 55a.

материалисти, защитаващи тезата за извечността на света (школата Дахрийе), и вероятно проалидските (т.е. впоследствие наречени шиитски) групи, които отхвърлят първите трима халифи сподвижници на Мохамед – Абу Бекър, Омар и Осман, с мотива, че са узурпатори на властта в уммата:

*Yog iken var eyleyen kılur fena
Didiler Dehriye alemdür kadim
Hakk'ı inkarile oldılar adım
Ehl-i bid'atten nice kısmoldılar
Küfre aklile delail buldılar.*⁹⁵

Изхождайки от текста, смятаме, че Хафъз Халил е отхвърлял тезите на ислямските философи перипатетици и безусловно е вярвал в Божието сътворение. Вероятно още докато е бил жив и след това, срещу Бедреддин е имало обвинения в тази посока, след като авторът прави опит да го защити от обвиненията в материализъм. За да не се попадне в категорията „Ехл-и бедаат“, той призовава да не се отхвърля съществуването на Бога чрез аргументите на разума. Все пак обаче Хафъз Халил не отхвърля изцяло рационализма и подчертава ролята на *разума* и *ума* в постъпките на мюсюлманите.

Във връзка с казуса за отношението към първите халифи на страниците 55b–56a се съдържат ключови изрази, които донякъде хвърлят светлина по въпроса. Авторът пише, че ако попиташ „хората на Бедаатите“ кои са тези, които правят лошо на последователите на Мохамед, те ще отговорят Ебубекир, Йомер и Осман, и още десетина души, които са известни:

*Bid'at ehline disen iy abd-i gûl
Kimdürür eşrâr-ı ashâb-ı Rasul
Dir Ebubekr ü Ömer Osman dakı
On kişi var bellidürür key şakıy.*

Ако приемем посоченото по-горе тълкуване на текста, тогава трябва да отхвърлим категорично идентифицирането на шейх Бедреддин и неговите потомци с алевийската традиция – в смисъла на възприемане на интерпретацията за Али и неговите потомци като единствено легитимни наследници на върховната власт в мюсюлманската умма. Но доколкото този въпрос изисква много по-задълбочено и съпоставително анализиране на съчинението и на други източници, ще го оставим за бъдещо наше изследване.

Друг ключов момент в текста по отношение на религиозните вярвания е, че авторът се явява почитател и на пророчеството, и на светостта (*Haşroluncak evliya vu enbiya*). Текстът е наситен с термини, свързани със съдържанието и практиката на ислямския мистицизъм, като: *Zâhir, Bâtın, Kut, Can, Kalb, Sülûk-i Şeyh, Mürşid, Câm-ı vahdet, Sirri, Lâmekân, Rehber, Rûh-ı Rasûl, Zühed, Şehryâr-ı ışk, Sıdk, Tariyk, Hak yolu, Ahi, Evliyâ, Tâlib, Veliyyullâh, Gayr-ı Hak, İnsan-i kâmil, İlmi Ledün, Pir, Sırat-ı müstakıym, Nûr-ı tâat, Hak tecellisi, Vâridât, Gönül, Bahr-i vahdet, Can gözü, Çerağ-ı ruşeni*, и др. На немалко места авторът се обръща с назидателни наставления към онези, които искат да тръгнат по мистичния път на шейх Бедреддин и да станат негови поклонници.

В текста няколко места се говори за тариката и за пътя на шейха, и за неговите талиби,

⁹⁵ **Manakıb-ı Şeyh Bedreddin**, с. 129, в. 55b.

откъдето заключаваме, че той и неговите последователи се идентифицирали с определена мистична традиция. По-горе приведохме веригата, която го свързва с шейх Хюсеин Ахлати. Дали обаче шейх Бедреддин е наложил своя отделна традиция и дали е основал тарикат на базата на този източник се въздържа да кажем. Известно е, че в източници от XVI–XVII в. се говори за тариката *Семавийе*, свързан с шейх Бедреддин. Гръцкият изследовател Ефстратиос Зенгинис пише, че учението на шейх Бедреддин продължило да се разпространява сред населението в Тракия и последователите му бързо се обединили и създали ордена на семавите (по името на родното място на шейх Бедреддин).⁹⁶

В Менакъбнамето Хафъз Халил посочва, че след смъртта на дядо му потомците му и сподвижниците се облекли в тадж, хърка и специален пояс в памет на своя предтеча (*ata*):

*Tâc u hırka hulle vü beste-kemer
Geyüben kuşandılar iy tâc-ı ser.*⁹⁷

Въвеждането на специално ритуално облекло може да се тълкува като индикация за съществуването на отделно мистично братство, обединяващо последователите на шейх Бедреддин. В Менакъбнамето се споменава също обичаят *гьорюшмек* (*görüştirmek*), а това е неотменен ритуал в алевийско-бекташийската традиция, състоящ се в символично допиране на бузите три пъти – дясната, лявата, пак дясната. Той е символ на мира, солидарността и братството между членовете на общността. Явно той е следван от Бедреддин и мюридите му, но се разбира, че султанът и обкръжаващата го свита не следвали тези традиции. Също така има и кратки обяснения на ритуала *зикр*. Защиатавайки дядо си, Хафъз Халил определя именно тези традиции като следване на Бога и на исляма.

В духа на идеите на ислямския мистицизъм Хафъз Халил проповядва „убиването“ на материалното тяло като изходен етап за съединяването с Бога (*Hak*) и вечен живот в Бога. Тази идея, утвърдила се чрез мистицизма и в алевийско-бекташийската традиция, цели усъвършенстването на личността в индивидуален план и по този начин на обществото като цяло. Той акцентира също на ролята на сърцето като орган на мистично познание и се обръща към последователите на шейх Бедреддин и читателите да слушат с ухото на сърцето си (*Can kulağı ile*). Също така от наставленията на шейх Хюсеин Ахлати към младия Бедреддин става ясно, че той приемал самопознанието, опознаването на собствената личност с нейните желания, позитивни и негативни страни, като опознаване на Бога.

Заклучение

Разглежданото съчинение съдържа още немалко любопитни детайли по представените проблеми. Но и информацията тук е достатъчна, за да докаже ценността на *Менакъбнамето на шейх Бедреддин* от Хафъз Халил като извор за политическата и религиозната история в края на XIV и началото на XV в. Това несъмнено го поставя сред източниците, които „позволяват да напишем“ някои от страниците на тази история, сред които и на движението на Бюрклюдже Мустафа. То представя една от гледните точки, които трябва да бъдат „проучени“ в реконструирането на историческия процес.

⁹⁶ ΖΕΓΚΙΝΗ, ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ Χ. Ο ΜΠΕΚΤΑΣΙΣΜΟΣ ΣΤΗ Δ. ΘΡΑΚΗ. ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΔΟΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ. Θεσσαλονίκη: Balkan Araştırmaları Enstitüsü, 1988, с. 146.

⁹⁷ *Manakib-ı Seyh Bedreddin*, с. 142, v. 60b.

Интересни и полезни четива

Стефка Петрова

Interesting and useful readings

Stefka Petrova

Summary

Prof. Dr. Stefka Petrova recommends reading the book “Moshi Moshi, Japan” by Juliana Antonova-Murata and three articles on herbs by Ph. D. Ganna Angelova. They are extremely popular in her home village in the Lovech region and in the local community center (Chitalishte) among reading retirees.

Key-words: Reading, Retirees, Chitalishte.

Имах желание да озаглавя писанието си с отрицателна шеговита заповед, напр. „Не чети тези неща“, но реших, че иронията ми няма да се схване от заглавието и няма да я поместят (което и сега не знам дали е сигурно), но не мога да се сдържа да не кажа няколко думи за две печатани работи, от които човек може да получи на-

учни познания и удоволствие от прочетеното.

Първо, за книгата на Юлияна Антонова-Мурата „Моши моши, Япония“¹, т.е. „Ало, ало, Япония“. От нея може да се научат интересни неща за Япония, да се видят оригинални лични снимки и да се изпита истинско удоволствие от четенето.

Всяка книга, в която се разказва за Япония и японците, е интересна, но тази ни показва съвременна, днешна Япония и най-новата картина на действителността там. И нещо много важно – имаме възможност да почувстваме и да видим какво е отношението на японците помежду им, живота им, възприемането на света „по японски“, духа на японеца. И всичко е разказано от жена, живяла в тази страна дълго време, дългогодишен дипломат и два пъти омъжила се за японец, живееща третата си възраст в Япония с деца и внуци.

¹ Антонова-Мурата, Ю. Моши моши, Япония: Истории от Япония. София: изд. Тогодър Академи ЕООД, 2016. 192 с.

Много са нещата, които може да се научат от тази книга. Ще посоча само някои от тях: чувството за ред и спазването на реда и законността; възпитанието на децата; отношението на лекари и сестри към болните; установения и ненарушим ред на летища и болници; организацията на погребенията от държавните служби; точността на автобусния транспорт, и още, и още... В Япония няма престъпления, няма кражби, няма бакшиши...

Ето няколко случки. Авторката посещава двама българи в японски затвор и единият ѝ разказва, че доставят само на него кисело мляко, защото разбрали, че като българин го обича. Пътува с такси и забравя да си вземе рестото от 20 йени, равно на около 1,40 лв. Шофьорът изтичва след нея, настига я и ѝ дава забравените пари, въпреки че тя се опитва да откаже. Забравяла и повече пари и винаги ѝ ги връщали. В дома ѝ идват двама работници, за да поставят настилка на пода. Носят голяма, мощна прахосмукачка („не че вкъщи няма“ – отбелязва авторката) и след привършване на работата я пускат да почистят (тъй като тя е по-мощна), а след това с белоснежна кърпа избърсват наоколо (не че има какво да се забърсва).

Още колко неща да разкажа? За поклоните, за извиненията, за благодарностите, за взаимопомощта... Заслужава хиляди пъти да се прочете тази книга или може би да не се чете, за да не отчае човек, сравнявайки всичко с българската действителност. Да спомена случая с навехнатия крак на авторката. Когато пада, младеж се притичва веднага на помощ и ѝ казва, че следва да се обалят на служителите в общината, защото по тяхна вина тротоарът е в неизправност, и те ще поемат всички разходи за състоянието на крака ѝ. И по-нататък Ю. Антонова разказва какво се случило от влизането в малката клиника до излизането ѝ оттам: *Кратко обяснение за болезката на рецепцията, преглед на крака, рентгенова снимка, разчитането ѝ, предписване на пластири и обезболяващи медикаменти и напускане – всичко това за петнайсет минути*. Четеш и не знаеш за какво по-напред да мислиш: за нашите улици и тротоари, където не крак можеш да счупиш, а коли се трошат всеки ден; за нашите болници, където чакането по 2–3 часа е „момент от лечението“ (както се шегуват болните, принудени да ходят периодично); за помощта на улицата, ако се окажеш в нужда... Затова и бях решила да озаглавя рецензията „Не чети тези неща“! А книгата се чете леко и бързо и не е скъпа. И е богато илюстрирана с цветни собствени снимки. Включен е и урок по земетресение в 13 точки.

„Моши моши, Япония“ е първата книга на Юлияна Антонова-Мурата, но авторката грабва с умението да сподели преживяното, да обърне внимание на някоя характерна подробност, да погледне зад витрината и да покаже всичко вълнуващо, достоверно и интересно. Дори да развенчае някой мит – например, че дълголетието на японците се дължало на консумирането на риба, водорасли и зеленчуци. Според самите японци дълголетието им се дължало не на друго, а на консумацията на свинско месо. Ядат го няколко пъти седмично, в умерено количество, но редовно. На пазара тя вижда *редица големи и средни тави, плоски тенджерки и съдинки с добре опаковани в целофан... свински глави, свински крачета и свински пържоли*. Според продавачите всяко домакинство наблягало именно на това месо.

Както много сполучливо озаглавява своя предговор от една страничка редакторката Мария Касимова-Моасе – това е „Япония, преживяна с любов“. Япония, за която слушаме и четем, но не я познаваме; Япония, която всеки човек мечтае да посети; Япония, която те кара да обичаш другите и да обикнеш и нея. И да я опознаеш! Но не всеки има такава възможност, затова аз просто занесох книгата в родното си село в Ловешко и в читалището, и в кафенето разведряваме ежедневието си с прочитане на някой и друг разказ (някоя и друга история, както е подзаглавието на книгата). И не мога да я задържа нито за ден – всеки иска да я прочете. А в нашето село има сплотен колектив от пенсионери, които ходят редовно сутрин в кафенето, а и на всички културни и други мероприятия, и много обичат да четат.

Другите неща, които заслужава да се прочетат и които бих препоръчала, са статиите на Ганна Ангелова, д-р по филология, преподавателка по руски език в Департамента за езиково обучение при Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Статиите са научни, но са интересни като тематика, тъй като представят лекарствените билки у нас и в Русия.

През 2018 г. има отпечатани три статии в сп. „Болгарская русистика“, в които авторката разглежда растенията *чобанка*², *превара обикновена*³ и *гингер*⁴. Билката *чобанка* се използва против сennата хрема, *превара* се предписва при обикновена настинка, бронхит и пневмония, а отвара от *гингер*, наричан по народному *магарешки трън*, *магарешки бодил*, се използва при проблеми с потентността и простатата. Всъщност авторката се занимава с названието, номинацията на тези растения, като ги описва с оглед на тип растение, цвят, форма, място на виреене и прочие. Спира се и на използването им като лекарствени растения. Тя ползва енциклопедии, речници и книги, посочва и латинското название на всяко растение, синонимите му и просторечното им назоваване. Прави съпоставка с името на всяко растение от български на руски, определя основни и второстепенни признаци, илюстрира изследването си с таблици. Не липсват и легенди за някои растения.

От такава гледна точка на лекарствените растения се *поглежда* за първи път, така че работите ѝ се характеризират преди всичко с иновация. Статиите на д.ф.н. Ганна Ангелова представляват интерес и за неспециалисти, и за читателите, които не са опитвали ползата от билколечението.

² Ангелова, Г. В. Особенности номинации растения белокопытник лекарственный в русском и болгарском языках. – В: *Болгарская русистика*, 2018, № 2, с. 5–14.

³ Ангелова, Г. В. Номинация лекарственного травянистого растения „шлемник обыкновенный“ в русском и болгарском языках. – В: *Болгарская русистика*, 2018, № 3, с. 17–24.

⁴ Ангелова, Г. В. По вопросу номинации лекарственного травянистого растения татарник колючий в русском и болгарском языках. – В: *Болгарская русистика*, 2018, № 4, с. 17–27.

Преводна рецепция на Томас Ман и Херман Хесе в България

София Дачева

Translation reception of Thomas Mann and Hermann Hesse in Bulgaria

Sofia Dacheva

Summary

The author considers the translations of the works of Thomas Mann and Hermann Hesse in Bulgaria. Tracks the frequency of the editions of a particular work in chronological order. Defines the periods in which the writers translation reception is most intense. Presents the translators and their contribution to the popularization of the two authors in Bulgaria.

Key-words: Thomas Mann, Hermann Hesse, translations in Bulgarian.

Преводната рецепция на двамата автори в България може условно да бъде разделена на три периода: 1909–1944 г., 1944–1989 г. и 1989–2018 г. Характерен за нея е рефлексът към концентриране единствено върху знакови техни произведения. Огромна част от творчеството им остава недостъпна за читатели, които не владеят немски език (или други езици, на които е превеждано). Тази констелация изглежда напълно резонна, ако не се обърне внимание на едно изключение – преводът на разказа „Мраморната воденица“ на Херман Хесе (превод: Страшимир Кринчев). Написана и издадена през 1904 г, тази любовна история излиза на български само 5 години след публикуването ѝ в Германия, като за кратък период търпи 3 издания – от 1909, 1911 и 1920 г. Първият превод излиза от поредицата „Евтина библиотека“, а останалите два от издателство „Знание“¹. Това е и най-издаваното произведение на Хесе от ранния период на преводната му рецепция в България (1909–1944). За сравнение Томас Ман дебютира на българския книжен пазар с новелата си „Тонио Крюгер“ (превод: Янко Янев) едва през 1930 г., която е публикувана на немски още през 1903 г. За разлика от „Мраморната воденица“ на Херман Хесе, новелата на Томас Ман е едно от най-популярните му произведения. Защо обаче преводът на „Тонио Крюгер“ изпреварва този на „Буденброкови“ (публикуван в Германия през 1901 г.) е въпрос, който остава отворен. Отсъствието на Томас Ман в българската преводна рецепция за периода 1909–1929 г. също е до голяма степен контroversно. За разлика от Херман Хесе, при който процесът на реципиране за периода 1909–1944 г. е сравнително плавен и с относително постоян-

¹ Интересен факт е, че екземплярът от първото издание на разказа, съхраняван в Народната библиотека „Иван Вазов“ – Пловдив, никога не е бил четен, защото страниците му са неразрязани.

нен интензитет, при преводите на Томас Ман на български език се наблюдават значителни луфтове. Късният дебют се съчетава с абсолютното отсъствие на преводи за период от 26 години след публикуването на „Тонио Крьогер“ на български език. През 1956 г. е преведен и публикуван романът „Буденброкови“ (превод: Димитър Стоевски), с който Ман печели Нобелова награда за литература през 1929 г. и съответно би следвало да бъде реципиран една идея по-рано. Дали причината за тези липси могат да се търсят в политическата конюнктура за издаване на преводна литература в България е спорно. Томас Ман е популярен със своята антифашистка политическа ориентация, която смело пропагандира в своите есета, а и алюзивно интерпретира в художествените си произведения. Съответно неговото творчество е идеологически уместно за политическата обстановка в България за периода.

Причините за отсъствието на български преводи може да се търси в слабото познаване на автора в България или в недостатъчния брой квалифицирани филолози, които да представят Томас Ман на българската аудитория. Според Бисерка Рачева отсъствието на преводи на романите „Буденброкови“ и „Вълшебната планина“ за периода е озадачаващо. Тя изтъква тенденцията към представяне на второразредни произведения, които придобиват за възприемателя значение, несъответстващо на тяхната естетическа стойност. Рачева счита, че една от причините за прекъсването на рецепцията на писателя през 30-те години е прогонването на Томас Ман от немския райх. Социологизмът и някои сектантски възгледи за литературата налагат върху Томас Ман етикета *буржоазен писател*, с което авторката си обяснява неговото тенденциозно отсъствие в България за този времеви отрязък.²

Една лека девиация от тенденцията на дефицит на преводна литература от немския писател за тези години е неговият предговор към „Света като воля и представа“ на Шопенхауер, публикувано у нас през 1941 г. (превод: Живка Драгнева). Рекапитулацията на преводната литература от авторите за периода 1909–1944 г. в България е следната: разполагаме само с две преводни издания на Томас Ман – новелите „Тонио Крьогер“ от 1930 г. (превод: Янко Янев) и „Тристан“ от същата година (превод: Михаил Пундев). Не е посочено от какви езици са преведени творбите, но имайки предвид литературоведската кариера на преводача Янко Янев, който получава своето образование в Лайпциг, Фрайбург и Хайделберг, може да се заключи, че преводът му е от немски език. С подобни данни за съжаление не разполагаме относно превода на „Тристан“. Херман Хесе е представен за периода пред българските читатели със значително повече произведения. Отпечатани са три издания на „Мраморната воденица“, съответно от 1909, 1911, 1920 г. (превод: Страшимир Кринчев), романът „Петер Каменцинд“ (превод: Надежда Соколова) от 1926 г., повестта „Сидхарта“ (превод: Тереза Хофцетер) от 1927 г. и изданието „Андерсен, Червените обувки / Херман Хесе, Вълкът“ (превод: Д. Мавров, М. Фридманов) от 1934 г. Няма данни за езиците, от които са преведени произведенията.

² Рачева, Б. Литературен избор и художествено усвояване: Проблеми на преводната литература от немски език в България. София, 1992, с. 105.

Цели 44 години след последното преведено на български произведение на Херман Хесе за предходния период следва пълно затъмнение в преводната рецепция на автора. Негова творба е преведена едва през 1978 г. и това е романът „Степният вълк“ (превод: Недялка Попова, авторка и на предговора). Така вторият период от възприемането на Хесе в България специално за автора може да бъде изместен от 1944–1989 г. на 1978–1989 г. или в един относително кратък период. Компенсаторно в него се наблюдава високата фреквентност на преводите. „Степният вълк“ е преиздаден през 1980 г. в същия превод, през същата година е преведен и издаден за първи път в България романът „Игра на стъклени перли“ (превод: Недялка Попова). Следват: нов превод на „Сидхарта“ от Любомир Илиев през 1981 г. и сборникът разкази „Откраднатия куфар“ от 1986 (превод: Венцислав Константинов, Люба Банкова, Елена Иванова, Емилия Манолова, Даниела Евстатиева, Красимира Михайлова, Елена Анчева, Цветана Ценова). Две години по-късно е публикуван сборник събрани съчинения на Херман Хесе, в който за пръв път се появяват романът „Демиян“ и новелите „Кнулп“ и „Клингзор“ (превод: Недялка Попова). Така 40-те, 50-те и 60-те години на XX в. се оказват абсолютно „мъртви“ за преводната рецепция на Херман Хесе у нас.

При преводната рецепция на Томас Ман за периода не се наблюдават такива резки спадове и възходи. „Буденброкови“ излиза за пръв път на български през 1956 г. (превод: Димитър Стоевски). Следват преводите на избрани новели от автора в „Новели“ от 1964 г. (превод: Димитър Стоевски), романът „Доктор Фаустус“ от 1967 г. (превод: Страшимир Джамджиев), емблематичният романов опус „Вълшебната планина“ от 1972 г. (превод: Тодор Берберов). Първият том от сборника „Литературна есеистика“ е преведен и отпечатан на български език под съставителството на Исак Паси през 1975 г. (превод: Страшимир Джамджиев). През същата година и от същия преводач е преведен романът „Лоте във Ваймар“, който търпи второ издание една година по-късно (1976). През споменатата 1976 г. излиза и вторият том на сборника „Литературна есеистика“ (съставител: Исак Паси, превод: Страшимир Джамджиев). През 1987 г., две години по-късно, двата тома са преиздадени. Това показва, че подобно на „Лоте във Ваймар“ и литературните есета на Томас Ман са се радвали на интензивен интерес от страна на българските читатели. През 1978 г. е преиздадена и новелата „Тонио Крюгер“, този път преведена от Димитър Стоевски. Произведението е публикувано в сборник новели, който включва още: „Тристан“, „Труден час“, „Избрани писма“ и знаменитата новела „Смърт във Венеция“ (превод: Димитър Стоевски). Следва второто издание на „Буденброкови“ от 1980 г., преведено отново от Димитър Стоевски. „Доктор Фаустус“ е преиздаден през 1981 г. (превод: Страшимир Джамджиев). Второто издание на „Вълшебната планина“ излиза през 1984 г. (превод: Тодор Берберов), последвано от тетралогията „Йосиф и неговите братя“ през същата година (превод: Страшимир Джамджиев). Вторият период на преводната рецепция на Томас Ман в България завършва през 1989 г., когато е публикуван двутомникът „Писма“ (превод: Донка Илинова)

Сякаш за да навакса липсите от предходния неплодоносен период на рецеп-

ция, количеството преводни творби на Томас Ман от периода 1944–1989 г. значително надвишава това на Херман Хесе. 70-те и 80-те години на XX в. са пикови за периода и при двамата автори. Това може да се обясни с либерализирането при подбора на превежданите западни произведения след 60-те години, подчинени на тоталитарната конюнктура. Като интересен пример можем да посочим едно изключение – романът „Буденброкови“ на Томас Ман, който излиза за пръв път на български език през 50-те години на XX в. Изборът на точно това произведение измежду останалите творби на писателя би могло да се свърже с категоричната антибуржоазна семантика на подзаглавието – „Упадъкът на едно семейство“. Деклансът на буржоазното западно общество е особено благодатна тема за утвърждаване на социалистическия културен канон, при което западната литература на подобна тематика се превежда с чисто назидателна цел. До 1956 г. са вече издадени всички емблематични романи на Томас Ман в Германия и изборът точно на „Буденброкови“, като първи романов дебют на писателя на българската литературна сцена, очевидно не е случаен, а отразява доктрината на политическата цензура в страната.

Преводът на сравнително *неутралната* в това отношение „Вълшебна планина“ е изпреварен от този на „Доктор Фаустус“ през 1967 г., което е не само хронологически анахронизъм, но и аксиологическо противоречие, предвид факта, че именно „Вълшебната планина“ е най-преиздавания роман на Томас Ман в България, респективно най-търсения и харесвания. Но най-вероятно хронотопът и сюжетът на „Доктор Фаустус“ имат повече *дидактични* конотации според институциите, отговарящи за подбора на преводната литература у нас. Валоризацията на произведенията на немските автори и повишеният интензитет на преводи на техни творби през тези години може да се дължат освен на *размразяването*, също и на наличието на повече и по-добре подготвени кадри в областта на филологията, литературата и критиката за периода. В този период на сцената излизат преводачи, които се превръщат в институция при преводите от немски език в страната като Недялка Попова, Страшимир Джамджиев, Любомир Илиев, Димитър Стоевски, които имат огромни заслуги за представянето и популяризирането на произведенията на Томас Ман и Херман Хесе. Пример за своеобразен апотеоз на преводаческото изкуство откриваме в един портрет на Страшимир Джамджиев в спомените на Виктор Пасков. Отнася се за превода на тетралогията „Йосиф и неговите братя“: *Този трагичен и безкрайно труден роман е написан на три нива: съвременен немски, средновековен немски и църковен – езика на Лутер. Българският преводач бе намерил конгениален адекват на всичките три нива; разлики с оригинала нямаше. Реших, че на всяка цена трябва да взема интервю от този изумителен литератор. Той живееше някъде около Военната академия, в малко апартаментче, със старата си жена. Бе около 80-годишен. Посрещнаха ме с чаша вода и черешово сладко. Страшимир Джамджиев бе следвал две години банково дело в Мюнхен и за тези две години бе натрупал огромния си езиков потенциал. Когато пожелах да видя бюрото, на което е превел цялото огромно творчество на Томас Ман, той ми показа една дъска за гладене, опъната върху два кupa от книги.*

Мисля, че в този момент, изпитвайки смирение, преклонение и гузност, разбрах за първи път истинското величие на литературния труд.³ Тази история не може да предизвика нищо друго освен огромен респект и преклонение пред творческия гений и всеотдайността на този велик български преводач. За Страшимир Джамджиев пише и Венцеслав Константинов в своята статия „Майсторството на превода в светлината на критиката“. Там той изтъква забележителните му умения при превода на литературната есеистика и тетралогията „Йосиф и неговите братя“ на Томас Ман: *Страшимир Джамджиев е пресътворил есета на Томас Ман с удивително майсторство. Той е предал на ясен, мелодичен, изящен български език не само текста и подтекста, не само стила и колорита на първообраза, но е постигнал нещо много повече: изпълнил е страниците на превода си с онази почти непостижима „висша ведрост“ на духа, така характерна за умонастроението на самия Томас Ман.*⁴

Забележителен преводач от немски, Недялка Попова има ключови заслуги за повдигането на завесата над творчеството на Херман Хесе. Тя превежда от оригинала „Степният вълк“, „Игра на стъклени перли“, „Нарцис и Голдмунд“, „Пътуване до Изтока“, негови новели и приказки. Нейна заслуга е и преводът на сборника есета „За себе си и другите“ от Томас Ман. Освен това Попова превежда и много други знакови произведения на знаменити автори като Музил, Ремарк, Е. Т. А. Хофман, Л. Фойхтвангер и др.

За популяризирането на Херман Хесе допринася и преводачът Любомир Илиев, комуто дължим преводите на произведения като „Сидхарта“ и стихосбирката „Денят догаря“. Той превежда и други емблематични творби, сред които са „Хайнрих фон Офтердинген“ на Новалис, „Смъртта на Вергилий“ на Херман Брох, драмите на Шилер, стихотворенията на Рилке и т.н.

Преводачът Димитър Стоевски ни запознава с новелите „Тонио Крюгер“ (първи превод от забележителния преводач и литературовед Янко Янев), „Смърт във Венеция“ и романът „Буденброкови“ от Томас Ман. Периодът 1944–1989 г. в преводната рецепция на Томас Ман и Херман Хесе се характеризира с ритмично темпо на издаване и преиздаване на преводи от немските автори на български език. В рамките на периода най-известните произведения на писателите са вече достъпни за българската аудитория. В следващия времеви отрязък на преводна рецепция (1989–2018) тенденцията продължава.

След промените в политическия режим в страната след 1989 г. подборът на преводни творби от Западна Европа вече не е под натиска на каквато и да е институционална или политическа цензура. За периода е характерен и процесът на активно преиздаване на вече преведените произведения на Томас Ман и Херман Хесе. През 1990 г. на бял свят излиза сборникът „Пътуване към Изтока“ на Херман Хесе, който съдържа разказите „Пътуване към Изтока“, „Курортист“, „Нюрн-

³ Пасков, В. Романът за Йосиф, писан 17 години. – В: *Дневен Труд*, год. 70, бр. 155, с. 29.

⁴ Константинов, В. Майсторството на превода в светлината на критиката. – В: *Литературна мисъл*, 1979, кн. 1, с. 153.

бергско пътуване“, „Ирис“, „Лулу“ и романът „Степният вълк“ (превод: Недялка Попова), както и повестта „Сидхарта“ (превод: Любомир Илиев). Следва дебютът в България на романа „Нарцис и Голдмунд“ от Хесе през 1995 г. (превод: Недялка Попова). Причините този роман да бъде пропуснат за превод в предходния период се коренят в отсъствието на „възпитателни“ елементи, които могат да имат сугестивни функции върху реципиентите и да бъдат в хармония с тогавашния политически климат в страната. Действието на романа се развива през Средновековието и съответно е далеч от времето на *кризисното*, според представителите на социалистическата идеология, западнобуржоазно (респ. упадъчно) общество. Друга причина за отсъствието на превод през тези години може да се търси и в недостатъчно моралния облик на главния герой Голдмунд, който се отдава на скиталчески пътувания и на множество връзки с жени. За съжаление е трудно да се потвърди релевантността на тези причини и те остават по-скоро в сферата на хипотезите. Книгата е преиздадена през 2007 г. в период, в който издателство „Рива“ публикува (преиздава) много от произведенията на Херман Хесе, предизвиквайки един своеобразен Ренесанс на творчеството му в България през първите години на XXI в. През 1998 г. са преиздадени за пореден път повестта „Сидхарта“ (превод: Любомир Илиев) и романът „Степният вълк“ (превод: Недялка Попова). За втори път е преиздаден и романът „Игра на стъклени перли“ (превод: Недялка Попова) през следващата година.

През 2002 г. за пръв път се публикува превод на лириката на Херман Хесе – „Денят догаря. Избрана лирика“ (превод: Любомир Илиев). Две години по-късно отново за пръв път са преведени и избрани приказки на този автор, подбрани от Антоанета Димитрова. Билингвистичното издание включва преводни разработки на студенти от Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ и ни представя приказките „Двамата братя“ (превод: Златина Петрова, Десислава Калоянова), „Детството на магьосника“ (превод: Десислава Калоянова, Златина Петрова), „Фантазия с флейта“ (превод: Атанаска Авджиева), „Тежкият път“ (превод: Силвия Петкова), „Поетът“ (превод: Йорданка Илиева), „Птицата“ (превод: Галина Стайкова). Следва петото издание на „Сидхарта“ от 2004 г., представено от първия преводач на повестта – Тереза Хофщетер, но този път като преводач е посочена и Юлия Иванова. През 2005 г. е дебютът у нас на „Завръщането на Заратустра: думи към германската младеж“ на Херман Хесе (превод: Росица Йотковска). През същата година излизат второто издание на „Петер Каменцинд“ (превод: Надежда Соколова), както и шестото издание на повестта „Сидхарта“ (превод: Любомир Илиев).

Сборникът с приказки „Игра на сенки. Приказки за любовта“ (превод: Недялка Попова) излиза през следващата година и освен с вече публикуваните заглавия като „Поетът“, „Трудният път“ (преведено в първото издание като „Тежкият път“) и „Детството на вълшебника“ (в първи превод „Детството на магьосника“) предоставя на читателя и приказните истории „Игра на сенки“, „Една соната“, „Аугустус“, „Дом на мечтите“, „Ирис“ (включен и в сборника „Пътуване към Изтока“), „Клайн и Вагнер“, „Последното лято на Клингзор“, „Преобразяванията на

Пиктор“ (част и от сборника разкази „Откраднатия куфар“, преведен като „Преображенията на Пиктор“). Второто издание на „Нарцис и Голдмунд“ излиза през 2007 г. (превод: Недялка Попова). През същата година, от същия преводач, се появява и третото издание на „Степният вълк“. Второто издание на романа „Демиан“ е от 2008 г. През същата година е издадена втората (и последна) лирическа сбирка на Херман Хесе в България – „Лирика“ (превод: Христо Маринов). „Играта на стъклени перли“ (превод: Недялка Попова) излиза през 2010 г. и това е нейното трето издание. През същата година е публикувано и седмото (и последно засега) издание на „Сидхарта“ (превод: Любомир Илиев). Поетични произведения на Херман Хесе са включени и в „Малка немска антология. Поезия“ (превод: Росица Ефремова) от 1999 г., както и в „Немски поети“ (превод: Христо Маринов) от 2007 г. Разказът „Преображенията на Пиктор“ излиза като част от сборника „Петдесет велики разказвачи“ (съставител и преводач: Венцеслав Константинов) от 2010 г. Много разкази, есета и писма от Херман Хесе излизат в периодичния печат за целия период на преводната рецепция на автора в България.

Ако се направи рекапитулация на всички преведени произведения на Херман Хесе в България, ще открием, че палмата на първенството по най-голям брой преиздавани произведения се полага на повестта „Сидхарта“, която е публикувана цели седем пъти. За сравнение – най-преиздаваните в България творби на Томас Ман – романите „Вълшебната планина“ и „Буденброкови“ излизат по три пъти. Големият успех на „Сидхарта“ в България се наблюдава при всички условно обособени три периода на рецепция, като с най-голяма фреквентност повестта е преиздавана след 1989 г. (четири пъти). Това, разбира се, вероятно се дължи на рецепцията в САЩ, където през 60-те години припознават Хесе като гуру на хипи движението. През предходния период Желязната завеса не е допускала подобни влияния и те логично изкрystalлизират във времето след промените.

Периодът на преводна рецепция на Томас Ман след 1989 г. започва с преиздаването на репринт от неговия предговор към „Светът като воля и представа“ на Шопенхауер през 1991 г. (превод: Живка Драгнева). Следват първи том „Есета“, отпечатани през 1999 (превод: Ренета Килева-Стаменова, Станислава Друмева, Страшимир Джамджиев и Ваня Пенева). През 2001 г. се появява третото издание на „Вълшебната планина“ на българския пазар (превод: Тодор Берберов), последвано от втория том „Есета“ през същата година (превод: Ренета Килева-Стаменова, Станислава Друмева, Страшимир Джамджиев, Ваня Пенева). „Размисли на аполитичния“ е преведен за пръв път на български език и излиза през същата 2001 г. (превод: Златка Парпулова). Третият том на „Есета“-та се появява през следващата година в превод на същите преводачи. През 2005 г. „Йосиф в Египет“ е включен в поредицата „Златна колекция „XX век“ (превод: Страшимир Джамджиев). Четвъртият том на „Есета“ излиза през 2006 г. ((превод: Ренета Килева-Стаменова, Станислава Друмева, Страшимир Джамджиев, Ваня Пенева).

През същата година е публикувана (за пръв път като самостоятелно издание) новелата „Смърт във Венеция“ (превод: Димитър Стоевски) „За себе си и за другите“ е сборник есета, съставен от Исак Паси, който излиза през 2007 г. (превод:

Недялка Попова, Анастасия Рашева, Донка Илинова, Страшимир Джамджиев, Харитина Костова-Добрева). Отделни разкази, писма и есета се появяват и в периодичните издания за периода. Характерно за времето след 1989 г. е публикуването на неиздавани до този момент произведения на Томас Ман, главно есета, събрани в различни сборници. Почти липсват преиздадени ключови произведения за разлика от бума на такива от Херман Хесе. Очевидно пикът на интереса към творчеството на Томас Ман е в периода 1944–1989 г. Това може да се дължи на факта, че Томас Ман е по-трудно четан, „по-тежък“ автор и неговите романо-ви опуси не са предназначени за масовата аудитория, а изискват вниманието на по-интелигентни и културно обогатени читатели. *Разкрепостяването* на преводната литература след 1989 г. като че ли предполага публикуването на по-лесно смилаеми, по-профанни четива – това се явява господстваща мода особено през 90-те години, когато пазарът е наводнен от езотерична литература, булевардни, криминални и любовни романи със съмнително качество, които целят да наваксат липсите на подобни книги от предходния период и да донесат бързи печалби на издателите си.

При преводната рецепция на Томас Ман и Херман Хесе в България се наблюдава възходяща в хронологичен план градация на превеждани и преиздавани произведения. Въпреки това ключови творби на двамата автори остават засега недостъпни за българската читателска публика. По-значими от тях са: *Königliche Hoheit* (1909), *Der Erwählte* (1951), *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull* (1954) от Томас Ман и *Unterm Rad* (1906), *Gertrud* (1910) и *Roßhalde* (1914) от Херман Хесе.

Книга за Константин Велики от Петко Атанасов

Александър Мошев

A book about Constantine the Great by Petko Atanasov

Alexandar Moshev

Summary

The book “The Greatness of Constantine and our fate” by Petko Atanasov is a comprehensive and detailed presentation of Constantine’s time and deeds. Petko Atanasov looks upon these key events and the figure of Constantine the Great from the point of view of the Balkans and Thrace which were the birthplaces of the Emperor and played a key role in his life and reign. Atanasov analyzes the history of Christianity, the transition from Paganism towards a Christianized Roman Empire and the major role of Constantine in this process. Petko Atanasov’s thesis is that the Ancient Thracian tradition was a significant influence and motivation for the Emperor’s actions.

Key words: Constantine the Great, Roman Empire, Christianity, Balkans, Thrace.

Петко Атанасов е фигура с множество *валенции* в нашето културно и литературно пространство – журналист, сценарист, публицист, продуцент и не на последно място издател. След дипломирането си в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1978 г. в специалностите „Българска филология“ и „Философия“ той дълги години е редактор и сценарист в БНТ. По-късно се изявява в областта на рекламата и създава частния телевизионен канал „Булга медиа“ и едноименното издателство. Автор е на книгата „Вяра и мяра или Българското тайнство“ (2014) и е съставител на сборника „Богоизбраните българи“ (2016). С издателската си дейност Петко Атанасов е далеч от комерсиалното и пошлото. С издадените вече над 25 книги в „Булга медиа“ той реализира солидна програма, насочена към читателите с трайни интереси към древното ни минало и дълбоките пластове на културно-верската ни идентичност. Някои от книгите са върнати към живот от забравата на десетилетията, други са съвременни интерпретации на алтернативния поглед към нашето минало. Всичко това утвърди издателство „Булга медиа“ като едно от водещите на нашия книжен пазар, що се отнася до *забравената и скритата* българска история, а Петко Атанасов като една от значимите фигури в тази сфера на интереси.

Преди да се спра на самата книга, ще се опитам да очертая накратко изследователската ситуация, в която тя се появява. В историческата памет, в представата за миналото, която мнозинството наши сънародници споделят, съществуват странни *ничи* земи или *бели полета*. Те обхващат исторически периоди и цивилизации, съществували по днешните наши земи, които масовото съзнание на българите не разпознава като *свои*. Тези периоди не са част от историческия мит, залягащ в основата на всяка съвременна нация, включително и на българската. В този смисъл

те не са и част от *националистическия разказ* за българската история и присъстват в учебниците по-скоро като *пълнеж*. Интересът към тях е предимно в средите на специалистите – историци и археолози, за които съответните теми и периоди са обект на научно изследване и откриват поле за професионална реализация. Водещите исторически персонажи на тези периоди и цивилизации не са героизирани и канонизирани в българското историческо мислене, просто защото не са смятани за *български*.

Горното важи с пълна сила и за периода на римското владичество по нашите земи, който обхваща няколко века и е наситен с множество събития. Разказът за българското начало започва с прословутата 681 година или в най-добрия случай със Стара Велика България и Кубрат. По-назад във времето рядко се достига, освен ако не се говори за впечатляващите тракийски златни съкровища като част от нашето заварено културно наследство. С няколко изречения обикновено се споменават и римските императори, произхождащи от земите на Балканите. Като започнем от Максимин Тракиец, чието родно място вероятно се е намирало някъде в днешна Северна България, и стигнем до Юстиниан Велики, роден вероятно някъде на територията на днешна Южна Сърбия. Тази поредица *императори-варвари* е позната като *Илирийските императори*, макар че определението *илирийски* в случая не е съвсем точно. Това дава основание на туристическата администрация в нашата западна съседка, да обяви не без гордост, че 18 римски императори са родени на нейната територия.

Сред тези 18 императори изпъква името на Константин I Велики, останал в историята на света като владетелят, който обявява християнството за равнопоставена религия и така поставя началото на институционалната християнизация в Римската империя. В българската научна и научно-популярна литература съществува странна на пръв поглед, но вероятно обяснима празнота – почти не се срещат трудове, посветени на личността и управлението на Константин Велики. Има едно изключение от последните години – книгата на Александър Омарчевски „Свети император Константин I Велики (306–337)“, публикувана през 2016 г., в която е разгледана личността на императора, но през призмата на богословското мислене.

Ето защо появата на книгата „Величието на Константин и нашата участ“ от Петко Атанасов лично за мен, а вярвам и за мнозина, е дълго чакано събитие. Не само защото трудът задълбочено изследва малко позната за широката публика у нас тема, но и защото разглежда Константин Велики през *нашата*, т.е. балканската (*трако-българска*) гледна точка. С това книгата полага основите на обективното, но не и безстрастно изследване за мястото и ролята на Константин Велики в историята на Балканите и на България и по-късната *участ* на този кръстопътен

регион. Прословутата фраза, приписвана на Константин – *Сердика е моят Рим*, вероятно не е плод на моментно настроение, а е израз на неговото трайно отношение към родния му регион и етнокултурната среда, от която произхожда.

Казвам, че изследването не е безстрастно, защото Петко Атанасов не крие пристрастието си към темата, която в продължение на години го занимава и на която е отделил десетки дни на усилена изследователска работа. *Историческият чар* на Константин Велики е феномен, който наистина се поддава трудно на анализ, но Петко Атанасов има какво да ни каже. След хилядите страници от десетки чуждестранни автори, един български автор прави своя прочит на събитията от първата половина на IV в. и на техния културно-исторически резонанс през вековете. И този прочит е задълбочен, ерудиран, многопластов, поднесен с ненаатрапчив стил и лекота на изказа.

Книгата започва с глава, озаглавена *Християнството*, чиято цел е да запознае читателя с историята, идеологията и разпространението на християнството в периода до управлението на Константин I Велики. Следва главата *Галерий и Константин*, представяща противопоставянето и съперничеството между двете държавници. В главата *Обръщането* е разгледан личният духовен път на императора и двете събития, маркирали най-важните моменти в него – т.нар. *обръщане*, т.е. приемането на християнските идеи, както и покръстването му. Следват *Съборът в Никея* и *Символът на вярата*, разказващи за ключово събитие и за създаването на фундаментален текст в доктрината на християнската Църква. В главата *Похвално слово за Константин и Елена* Петко Атанасов подлага на анализ едноименното старобългарско произведение, писано от патриарх Евтимий по поръчка на цар Иван Шишман. Изключително детайлно са разгледани числовите символи в текста. Ценен принос е и главата *Тълкувание Данаилово* – авторът успява да извлече неподозирани пластове от старобългарския апокриф.

Какво говорят монетите е глава, посветена на иконографията и символиката в нумизматичните паметници от времето на Константиновото управление. Особено място е отделено на слънчевата (Аполонова) символика и на кръста в различните му варианти. Главата *Строежите* акцентира върху строителната дейност на императора по нашите земи. В *Имената и потеклото* Петко Атанасов изказва и защитава интересната и плодотворна хипотеза за тракийския корен на името Константин (Костадин). Според него Константин е латинизирана форма на Костадин, произхождащо от тракийската глоса *кост*. В главата *Фолклорни проекции* Петко Атанасов предлага тълкувание на български народни песни, като отглас от събитията от IV в. За автора българският фолклор е *феноменална банка за историческа информация*. Главата *Пречистен и освободен* анализира данните за последните дни и мигове на императора и за неговото предполагаемо кръщение (посвещение?) на смъртния одър.

Новата книга на Петко Атанасов „Величието на Константин и нашата участ“ е истинска интелектуална наслада за любителите на историята на религиите и на късната Римска империя. Тя представя не само фигурата на императора, фокусирала духа, колизиите, идеите и страстите на епохата, но и цялостна панорама на

едно бурно преходно време, време на засяване и покълване на новото в духовния път на човечеството. И в това време нашите земи и нашите предци са играли ключова роля – факт, отразен и съхранен в съкровищницата на българския фолклор и ярко представен в труда на Петко Атанасов. Авторът обаче е чужд на евтиното и показно патриотарство. Тезите му са основани на факти, извори и техния сериозен прочит и тълкуване, без да се търсят сензации. Петко Атанасов стои твърдо в зоната на автентичното изследователско търсене и с това книгата му се откроява сред множеството *неказионни* прочити на българската и балканската история и култура. Съсредоточаването върху един сравнително ограничен отрязък от време му дава възможност за изключително детайлен и изчерпателен анализ, който прави книгата стойностно и приносно четиво.

Атанасов, Петко. Величието на Константин и нашата участ. София : Булга медиа, 2018. 200 с.

Нови справочници в НБКМ

Общественнополитически науки

Аблицов, Віталій Григорович. Київ : енциклопедія / Віталій Аблицов. – Київ : Фенікс, 2016. – 288 с. : с ил., портр. ; 21 см

Именен показалец

ISBN 978-966-136-405-8 (подв.)

Глибицька, Світлана Борисівна. Академік Віль Савбанович Бакіров – заслужений професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна : біобібліографічний нарис / [уклад. С. Б. Глибицька, А. О. Давидова] ; [наук. ред. С. І. Посохов]. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. – 106 с. : с цв. ил., портр. ; 25 см

Сведения за авт. отговорност отбелязани на гърба на загл. с. – Текст и на рус. ез. – Изд. на М-во освіти і науки України. – Именен показалец

ISBN 978-966-285-297-4

Енциклопедія історії України. Т. 10, Т–Я / [редкол. В. А. Смолій – голова ... и др.]. – Київ : Наукова думка, 2013. – 784 с. : с ил., к., портр. ; 27 см

Имената на ред. отбелязани на гърба на предзагл. с. – Изд. на НАН України. Инст. історії України

ISBN 978-966-00-1359-9 (подв.)

Енциклопедія Сучасної України. Т. 10, З–Зор / головна редкол. І. М. Дзюба ... [и др.]. – Київ : Инст. енцикл. досліджень, 2010. – 712 с. : с к., портр., ил. (някои цв.) ; 30 см

Изд. на НАН України. Наук. т-во ім. Шевченка

ISBN 978-966-02-5721-4 (подв.)

Енциклопедія Сучасної України. Т. 12, Кал–Киі / [головна редкол. І. М. Дзюба ... и др.]. – Київ : Инст. енцикл. досліджень, 2012. – 712 с. : с к., портр., ил. (някои цв.) ; 30 см

Имената на ред. отбелязани на гърба на предзагл. с. – Изд. на НАН України. Наук. т-во ім. Шевченка

ISBN 978-966-02-6472-4 (подв.)

Почесні члени Харківського університету : біографічний довідник / [Б. П. Зайцев ... и др.] ; [гол. ред. В. С. Бакіров]. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 356 с. : с портр. ; 25 см

Сведения за авт. отговорност отбелязани на гърба на загл. с. – Изд. на М-во освіти і науки України. – Библиогр. след отд. статии

ISBN 978-966-285-168-7 (подв.)

Українці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда... / заг. ред. Володимир Сергійчук ; упоряд. І. В. Пасько. – Вишгород : ПП Сергійчук М. І., 2013. – 711 с. : с ил., портр. ; 30 см

ISBN 978-966-2911-56-5 (подв.)

Biografický slovník českých zemí. Sv. 20, Go–Gz / [red. Zdeněk Doskočil ... и др.]. – Praha : Academia : Hist. úst. AV ČR, 2017. – IX с., с. 659–837 ; 27 см

Имената на ред. отбелязани на гърба на загл. с.

ISBN 978-80-200-2734-4 (Academia)

ISBN 978-80-7286-307-5 (Hist. úst. AV ČR)

Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes : 1871–1945. Bd. 1, A–F / Bearb. Johannes Hürter ... [и др.]. – Paderborn [и др.] : Schöningh, 2000. – XLVIII, 633 с. : с портр. ; 25 см

Изд. на Auswärtiges Amt. Hist. Dienst. – Библиогр. след отд. статии
ISBN 978-3-506-71840-2 (подв.)

Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes : 1871–1945. Bd. 2, G–K / Bearb. Gerhard Keiper, Martin Kröger. – Paderborn [и др.] : Schöningh, 2005. – XIV, 715 с. : с портр. ; 25 см

Изд. на Auswärtiges Amt. Hist. Dienst. – Библиогр. след отд. статии
ISBN 3-506-71841-X (подв.)

Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes : 1871–1945. Bd. 3, L–R / Bearb. Gerhard Keiper, Martin Kröger. – Paderborn [и др.] : Schöningh, 2008. – XIV, 749 с. : с портр. ; 25 см

Изд. на Auswärtiges Amt. Hist. Dienst. – Библиогр. след отд. статии
ISBN 978-3-506-71842-6 (подв.)

Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes : 1871–1945. Bd. 4, S / Bearb. Bernd Isphording ... [и др.]. – Paderborn [и др.] : Schöningh, 2012. – XIV, 413 с. : с портр. ; 25 см

Изд. на Auswärtiges Amt. Hist. Dienst. – Библиогр. след отд. статии
ISBN 978-3-506-71843-3 (подв.)

Leksykon polskich partii politycznych / red. nauk. Rafał Glajcar ... [и др.]. – Toruń : Adam Marszałek, 2017. – 746 с. : с табл. ; 23 см

Библиогр.: с. 16. – Именен показалец
ISBN 978-83-8019-734-3

Mandachi, Dorina. Dicționarul personalităților dorohoiene / Dorina Mandachi și Ilarion Mandachi. – Botoșani : Quadrata, 2012. – 362 с. ; 25 см

ISBN 978-606-8238-50-0

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. [Bd. 13]. Lfg. 59, Spanner Anton Carl – Staudigl Oskar / Red. Helmuth Grössing ... [и др.]. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2007. – 120 с. ; 24 см

Текст в 2 колонии
ISBN 978-3-7001-3864-8

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. [Bd. 13]. Lfg. 60, Staudigl Oskar – Stich Ignaz / Red. Helmuth Grössing ... [и др.]. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2008. – С. 121–248 ; 24 см

Текст в 2 колонии

Österreichisches Biographisches Lexikon : 1815–1950. Bd. 13. Lfg. 62, Stratil František – Stulli Gioachino / Red. Ernst Bruckmüller, Elisabeth Lebensaft. – Wien : Österr. Akad. der Wiss., 2010. – С. 369–488, XXXI с. ; 24 см

Текст в 2 колонии. – Именен показалец
ISBN 978-3-7001-6962-8

Литературознание, езикознание и изкуство

Башкирско-русский, русско-башкирский словарь / [ред. М. Г. Азнагулова]. – Уфа : Хабибов, 2011. – 160 с. : с табл. ; 20 см. – (Библиотека школьника)

Името на ред. отбелязано в изд. каре. – Парал. текст на башкир. ез.
ISBN 978-5-904774-09-7

Бутанаев, Виктор Яковлевич. Русско-хакасский словарь : около 15 тыс. слов = Орыс-хоорай сөстiгi : 15 мунсөскечагын / В. Я. Бутанаев. – Астана : Тюркская акад., 2011. – 940 с. ; 25 см. – (Серия Современная тюркология)

Текст и на каз., англ. ез. – Изд. на М-во образования и науки Респ. Казахстан. – Библиогр.: с. 931–934

ISBN 978-601-7340-21-6 (подв.)

Журавлева, Галина Сергеевна. Словарь языка поэзии Ивана Бунина. Ч. 1, А–О / Г. С. Журавлева, Р. И. Хашимов ; отв. ред. Р. И. Хашимов. – Москва : Азбуковник, 2015. – 790 с. ; 25 см

ISBN 978-5-91172-113-8 (подв.)

Журавлева, Галина Сергеевна. Словарь языка поэзии Ивана Бунина. Ч. 2, П–Я / Г. С. Журавлева, Р. И. Хашимов ; отв. ред. Р. И. Хашимов. – Москва : Азбуковник, 2015. – 792 с. ; 25 см

Библиогр.: с. 789–790

ISBN 978-5-91172-122-0 (подв.)

Кондов, Васил Илиев. Кратък речник на кортенския говор в Бесарабия (Република Молдова) / Васил Кондов ; науч. ред. Мария Паслар. – 5-е изд. – Тараклия : Тараклийски държ. унив. „Григорий Цамблак“, 2018. – 399 с. : с ил., к., факс. ; 21 см

ISBN 978-9975-3204-1-2

Паслар, Мария. Речник на лингвистичните термини в българския език с руски и румънски съответствия / състав. Мария Паслар, Евдокия Сорочану, Татьяна Шаршов = Русско-болгарско-румынский словарь-справочник лингвистических терминов / состав. Мария Паслар, Евдокия Сорочану, Татьяна Шаршов = Dicționar-îndrumar român-rus-bulgar de termeni lingvistici / alcăt. Maria Paslari, Evdochia Sorocceanu, Tatiana Șarșov. – Кишинев : Gunivas, 2014. – 328 с. ; 24 см

Изд. на Тараклийски държ. унив. „Григорий Цамблак“. – Библиогр.: с. 325–326

ISBN 978-9975-4467-3-0

Потапенко-Калоянова, Катерина. Украинско-български фразеологичен речник : 3000 регистрови фразеологични единици = Українсько-болгарський фразеологічний словник : 3000 реєстрових фразеологічних одиниць / състав. Катерина Потапенко-Калоянова. – Киев : СМІЛ, 2011. – 376 с. ; 21 см

ISBN 978-966-1606-63-9

Русско-коми словарь = Коми-роч кывчукор / Л. М. Безносикова ... [и др.]. – Сыктывкар : Титул, 2013. – 440 с. ; 18 см

ISBN 978-5-89845-044-1 (подв.)

Сеславинский, Михаил Вадимович. Русские книжные редкости XX века : 333 избранные книги / [вступ. статья, состав.] М. С. – 2. изд., испр. и доп. – Москва : Пашков дом, 2017. – 384 с. : с цв. ил., факс. ; 17 см

Изд. на Рос. гос. библиот. – Библиогр.: с. 375–382. – Именен показалец, азб. показалец на загл.

ISBN 978-5-7510-0724-9 (подв.)

Словарь специальной лексики русского языка / [авт.-состав. У. В. Буторова ... и др.] ; [под ред. А. С. Герда, У. В. Буторовой]. – Санкт-Петербург : Рус. коллекция, 2014. – 256 с. ; 23 см

Сведения за авт. отговорност отбелязани на гръба на загл. с. – Библиогр.: с. 13–14

ISBN 978-5-00067-007-1 (подв.)

Стоянов, Николай Методиев. Библиография / Николай Стоянов. – Zagreb : Сдружение Европ. о-во за култ. сътрудничество и връзки : Хърв.-бълг. д-во, 2018. – 143 с. : с цв. ил., портр., факс. ; 22 см

Холодюк, Анатолий Гурьевич. Афонский словарь : справочное издание / Анатолий Холодюк. – Москва : Святая Гора, 2017. – 184 с. : с ил., портр. ; 22 см

ISBN 978-5-902315-30-8 (подв.)

Шипка, Данко. Српски граматички речник : са скицом флексијских параметара српског језика / Данко Шипка. – Нови Сад : Прометеј, 2016. – 1111 с. : с табл. ; 21 см. – (Лингвистичке едиције. Едиција Мали речници ; књ. 6)

Текст в 3 колони

ISBN 978-86-515-1167-0 (подв.)

Enzyklopädie des Märchens : Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 1, Aarne – Bayerischer Hiasl / hrsg. von Kurt Ranke ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XX с., 1406 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 2, Bearbeitung–Christusbild / hrsg. von Kurt Ranke ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – 1444 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 3, Chronikliteratur–England / hrsg. von Kurt Ranke ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1446 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 4, Ente–Förster / hrsg. von Kurt Ranke ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1440 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 5, Fortuna–Gott ist auferstanden / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1440 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 6, Gott und Teufel auf Wanderschaft–Hyltén–Cavallius / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1436 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 7, Ibn al-Ġauzi–Kleines Volk / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1446 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 8, Klerus–Maggio / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1422 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 9, Magica–Literatur–Nezami / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1440 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 10, Nibelungenlied–Prozeßmotive / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1460 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 11, Prüfung–Schimäremärchen / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1446 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 12, Schinden, Schinder–Sublimierung / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Hermann Bausinger ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1440 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 13, Suchen–Verführung / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Heidrun Alzheimer ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – XVI с., 1440 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 14, Vergeltung–Zypern, Nachträge: Abi–Zombie / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Heidrun Alzheimer ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – 1878 кол. ; 23 см

ISBN 978-3-11-055272-0

Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Bd. 15, Verzeichnisse, Register, Corrigenda / begr. von Kurt Ranke ; hrsg. von Rolf Wilhelm Brednich ; zusammen mit Heidrun Alzheimer ... [и др.]. – Berlin ; Boston, Mass : De Gruyter, 2017. – VII, 1141 с. : с табл. ; 23 см

Текст в 2 колони. – Показалци

ISBN 978-3-11-055272-0

Nemačko-srpski i srpsko-nemački rečnik = Deutsch-serbisches und serbisch-deutsches Wörterbuch / Jovan Đukanović ... [и др.]. – 2. izd. – Beograd : Beogradski izd.-grafički zavod, 2000. – 607 с. ; 21 см. – (Biblioteka Rečnici)

ISBN 86-13-00948-4 (подв.)

Естествени науки и техника

Петрушева, Жаклина. Методи Чепреганов : персонална библиографија / [состав. и уред. Жаклина Петрушева, Ирена Јорданова, Драган Ѓоргиев]. – Штип : Унив. библ. „Гоце Делчев“, 2016. – 178 с. : с ил., портр., факс. ; 25 см. – (Едиција Персонална библиографија)

Имената на състав. отбелязани на гърба на загл. с. – Азб. показалци

ISBN 978-608-242-041-7

*Редактор Евелина Стойнева
e.stoyneva@nationallibrary.bg*